

ललितादुःखदर्शक.

रवीन्द्र प्रसिद्ध करनार
रणछोडभाई उदयराम.

(4664)
old आवृत्ति छद्दी.

प्रति १२,००० मु

मुंबई

सुबोधप्रकाश प्रेम.

संवत् १९५१ सन १८९५

मूल्य आठ आना.

सर्वे स्वतन्त्र कर्त्ताए स्वामीन राह्या के

ललितादुःखदर्शक.

रवीने प्रसिद्ध करनार
रणछोडभाई उदयराम.

आवृत्ति छद्दी.

प्रति० १२,००० मी.

मुंबई.

मुनीषप्रकाश प्रेस.

संवत् १९५१ सन १८९५

मूल्य आठ आना

सर्वे स्वतन्त्र कर्त्तापि स्वाधीन राख्या छे

गीति.

वण मळवे, मन मळतां,
बंधायो स्नेह आपणो शास्त्रो;
पछीं मळतां, बहु वधतां,
रहेल छे ते सदा सरस ताजो,
एवा स्नेही मारा
दामोदरना सुत हरिलाल भेला,
हुं रणछोड जणावुं
प्रीति ग्रंथार्पण करीने अचला.

પ્રસ્તાવના.

નાનપણુમા લક્ષ કરવાની આપણા લોકોમાં ચાલ પડી ગઇ છે, તેમા વળી, કેહેવાતાં કુલીન ઘર ખોળવા જાય છે, તેથી કરીને, સારા વરને નહારી કન્યા, ને સારી કન્યાને નહારો વર મળે છે, કેમકે સારા નરસા ગુણ ઉપર લક્ષ આપવું જોઈએ, તેને બદલે માત્ર નામના ઉપર લક્ષ આપવામા આવે છે જેમકે, સારા ગુણનો કોઇ વર હોય, પણ તેનું કુળ જરા નીચું ગણાવું હોય, તો તેને પસંદ નહિ કરતા, ગમે તેવા પણ, નામના જ કેહેવાતા આવેલા કુલીન ઘરના વરને પસંદ કરે છે. વળી, છેક નાનપણુમા લક્ષ ચાય છે, તેથી ગુણ અવગુણ બરાબર જણાઇ આવતા નથી, તેને લીધે ધણા દુષ્ટિ દુષ્ટ પામે છે, તેના દાખલા આપણને હજારો મળી શકે છે.

લાલિતાદુઃખદર્શકની રચના એજ વિચાર ઉપરથી કરી છે. લલિતાને યોગ્ય વર મળ્યો હોત, તો એમા લખ્યા પ્રમાણે તિ વિચારીની દુર્દશા થાત નહિ માટે જો માતાપિતા અને સમાવાહલાને કન્યાનું સારૂ જ ઈચ્છતું હોય, તો તેમણે એકલા કેહેવાતા કુલીન વરને માટે શ્રદ્ધા નહિ મારતા, ગુણી વરસાથે તેનું લગ્ન કરવું. આ કરતાં વળી, તેને પસંદ પડતા યોગ્ય વરસાથે લગ્ન કરવા દેવું એ તો ઉત્તમ છે આવો લાભકારક ધારો જેમ પ્રસરતો જશે, તેમ આપણી સ સારી સ્થિતિ સુધરશે, માટે સર્વે સમજી મનુષ્યોનો ધર્મ છે કે એ ચાલ જેમ પ્રસરે તેમ, જેનાથી જેમ બને તેમ, ચલ કરવો.

સ વત ૧૯૨૨, પૌષ.

આવૃત્તિ છઠ્ઠી.

મુખર્ષ મંત્રેટ પ્રેસમા કરાવેલી અમલમુદ્રાની તકતિયો તેમણે માળી નાખી છે તેથી આ આવૃત્તિ નવી કરાવી છે. અને તેમા મુખર્ષ મૂળરાતી નાટક મંડળીના બ્યવસ્થાપકોની સૂચના ઉપરથી કેટલાક ગાયનોનો વધારો કર્યો છે તે સાથે યોગ્ય સુધારો પણ કર્યો છે

જેજ વદિ. ૫ સંવત્ ૧૯૫૧.

લલિતાદુઃસ્વદર્શક

પાત્ર.

દંભરાજ..... સ્નેહપુરનો કુલીન વ્યાપારી
કંકશા.....તેની ઓ.
કબિયાબાઈતેની પુત્રી.
નંદનકુમાર.....તેનો પુત્ર, લલિતાનો વર
છળદાસનંદનકુમારનો મિત્ર
કુભાન્ડીછળદાસનો હેરક.
પુલ્હિસાગરદંભરાજનો મિત્ર
ગુલાબતેની ઓ.
મિયંવદાએક ગણિકા
ચંદ્રાવળીતેની બેહેન, કનકાપુરીની ગણિકા.
માળીનંદનકુમારની વાડીનો રક્ષણ.
જીવરાજચંપાનમરીનો મહા ધનાઢય વ્યાપારી.
કમળાતેની ઓ.
લલિતાતેની પુત્રી, નંદનકુમારની વહુ
મલાવતીલલિતાની સખી.
દાસી મિયવદા ગણિકાની
પંચીરામ . લલિતાનો આશ્રય
પૂરણમલએક જમાદાર, છળદાસનો મિત્ર
શિકારી પર્વતપુરીનો રાજા.
તેડાગરદંભરાજનો ગેર.
બીજા કેટલીક સ્ત્રીઓ, ખારવા, આશ્રય, રસોઈચી, મથાલચી, ઈત્યાદિ.

લલિતાદુઃસ્વદર્શક.

અંક ૧ લો.

નાન્દી.

(છોકરા નાચેછે અને ગાયછે.)

ધનામ્મી.

પ્રભુ રીઝી સા'ય મળે જમરાય.	પ્રભુ	૨૬
કૂદી કૂદી બાળકો દળ લેવા ધાય,		
આવે નહિ હાથ, ન ખવાય	પ્રભુ	૧
પ્રેરી મતિ સારી, દોષ દે સુધારી,		
જમ્મી એમ ગુણ બાળ માય,	પ્રભુ.	૨

(પાંચે ઉપડે.)

(મુખ્ય પાત્રો સાથે ગાયછે.)

પદ.

વિનતિ ધરજો ધ્યાન, જન સહુ વિનતિ ધરજો ધ્યાન	ટેક	
નિરપરાધી બાળકી ઝાઝી, પામે પીડા અપમાન.	જન૦	૧
નામના કુળપર મોહી પડીને, દેવાય કન્યાધન.	જન૦	૨
સૂર્ય મળ્યે વર, સુખ ન પામે, શુ કરવું ખાનપાન.	જન૦	૩
ચુષ્કુ જોવાતા તે ન જુવે તો, દુ ખદરિયો નિંદાન	જન૦	૪
જુવે લલિતાદુઃસ્વદર્શકમા કેવો વળ્યો છે ધાણુ.	જન૦	૫
લલિતા પેટે વનિતા વેટે, ધરે તેના દુ ખ કાન.	જન૦	૬
અને ન એવું લેવું કરજો, જેથી રે' શોભા માન.	જન૦	૭

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્વલ્લ, સ્નેહપુરની શાગોલ.

પંથીરામ—(સ્વતઃ) ચપાનગરીથી નીકળ્યાને મને આજે પૂરેપૂરો
એક મહિનો થયો, ત્યારે સ્નેહપુરની સીમની લગભગ આવી પોહોંએ.

પણુ આ તે સ્નેહપુરની સીમ હશે કે નહિ ? પછવાડે એક નગર ગયુ, તેને પણ મેં સ્નેહપુર જ નમ્યુ હતું જાણુ એમા નવાઈ નહિ, 'મનમા તે મો આગળ' ચાલી ચાલીને મારી દૂધ નીકળી યઇ; વળી ચાકમાના ગાઉ થયેલા, તેથી સ્નેહપુર આધુ હોય, તો ઉછળીને મો આગળ પડે એવુ ચિ- તવન કરતો હતો, તેવામા, જે દીડું તેને સ્નેહપુર માની લઈ, એમા મારો દોષ નહિ હવે તો, આ સ્નેહપુર હોય તો બહુ સારૂ, પગે રસ ધણે ઉત- રયો (પગ પાળેછ) પણુ ચાલ રે, પ્રાણિયા, જરા આગળ. અરે! આજ તો મારાથી નથી ચલાતું, પગ પાકા ય મડાના જેવા થઇ ગયા છે એમા કો- ધનો વાક નથી, પણુ મારો છે. લલિતાએ તો ઘોડારમાથી એક જલદ ઘોડો લેવા મને કહ્યું હતુ, કહ્યું હતુ તો ખરૂં, પણુ તે મારી દાઝ જાણીને નહિ, પો- તાના સ્વાર્થે માટે મનમા એવુ તો, જે ઘોડો હોય, તો વરને વેહેલો કામળ પોહોએ આપને તો મહિનામાં જવાબ વાચવો હતો, ને બદા તો આ બેઠા (વાક ઉતારવા હાથ પગ મસજેછ.) બેઠા તે આપણા આપનું ને શુ ઘોડો આપ્યો હોત, ત્યારે આજ આટલે લગી અવાત કે ? ક્યારનોય મને ફેકીને, પાછો લલિતાને ખબર કેહેવાને ગયો હોત, ને મારા તો સોયે વર્ષ પૂરા થયા હોત ચાલો, ઠીક થયુ જે એકલા આવ્યા, પણુ ઉઠ રામ, બેસી રહે શી સિદ્ધિ ? વેહેલા જમ્યે તો કસાર ભેગા થઇએ. હા — (સામળતા હોય તમ) હવે તો ભાગોળની લગભગ છુ નોખત, ઢોલ, નગારાના નાદ, માણુસોના અવા- જનો ઘોઘાટ, અને ફૂતરાતુ બસતુ, એ સર્વે મારે કાને પડેછે વળી ધૂ-ણીના ગોટેગોટ પેલા ઉંચા દેખાય! જો શહેર બળ્યુ ના હોય, તો એમ હોય નહિ અરે! પેલી એક હવેલી આકાશમા ડોકિયા કરતી દેખાયછે ખરે, એ નદનકુમારની હશે, અને હુ આવુછુ કે નહિ, તે એના ધણીની આજ્ઞાથી જોતી હશે ઘેર જેમ લલિતા તળેજીપર થઇ રહી છે, તેમ એ બાઇ પણુ એક પગે થઈ રહ્યા હશે, એટલે એવી આજ્ઞા કરેસ્તો આજે તો આપણા માનનો પાર નથી નદનકુમાર પાટલે બેસારીને પૂજા કરશે અરે, આ જમણા હાથ બણી ઉંચુ દેખાયછે એ શુ વળી ? એ તો બ- ગલા જેવુ જણાયછે. નગર અહિથી ઓછામા ઓછુ એક ગાઉ હશે, ત્યાં સુધી તો, તરસ આપણાથી વેઠાવાની નથી. ગળુ છેક સકાઈ જવા આવ્યુ છે આ વાડીમા નક્કી ફૂવો હશે ખરો પેલો પૂલઝડ સમારેછે તે વાડીનો માળી હશે, ચાલ રામ માલ (વાડીમા પ્રવશ કરેછ)

પ્રવેશ ૨ જો,

સ્થલ, નંદનકુમારની વાડી.

પંથીરામ—(ખસા કરીને) વાહવા ! શી સુદર વાડી છે ! આ બટમોભરે તો બહુજ બેહેડી રહ્યો છે એકેકું પૂલ જોડાના જેવડું મોટું, અને સૌભાગ્યવાન દેખાયછે એમાંથી એક ચૂરીને સુધુ તો મગજ તર કરી નાંખે એવું છે, લાવને એક ચૂડું, બદાને કોણુ પૂછનાર છે. (અટવા બસે.)

માળી—(ઘાડતા ખસા કરીને) અરે બધા માણસ ! તું કોણુ ? અને કોની રળથી માહ પેઠો છું હેડ નેકલ વેહેલો, નહિકર હવણા જોવા જેવું યશી બાપની મતા થઈ જો, પૂછ્યા ગાછ્યા વના, એકદમ પૂલ ચૂટવા મડી જઈછું ? જોહ !

પંથીરામ—ભૂલ્યો બાપજી, હો, આ રહ્યું તારું ફૂલ, (તને કાન ખસેછે) હું દૂર દેશવગ્નો ગરીબ પથી છું, તરશી મરતો હતો, તેથી તારી વાડી જોઇને આવ્યો છું, તે એવી આશાથી, કે તું મને તારી વાડીનું નિર્મળ પાણી પાછને ઠડો કરીશ, ને તું તો માથુ ફેડવાને ઉભો થયો છું. મારા પાણી વિના પ્રાણુ જાયછે જો તારા દિલમા રામજી ઉતરે, ને પાઉં, તો તારો મોટો પાડ, નહિકર આ ચાલ્યો મારે માર્ગે જીવતો રહીશ, તો પાણી પારવતું પીશ

માળી—સીધે સીધું, ને વાકે વાકું તું નરમ થઇને બોલજી, તો હું તને નડવાનો નથી તારી મરજીમા આવે એટલા પૂલ ચૂરી હો ને હેડ પછે મારી હાથે, હું તને પાણી પાઉં

પંથીરામ—આ એક પૂલ ધણુએ છે. ચાલો આપણે ફૂલે જઈએ (બચે, ને પાણી કાઢાડી, પીધા પછી, ફૂવાના ઘાળામા બસેછે, ત બાકીની કાબલી કાઢાડેછે, અને ચમચી ઉઘી ત બાકી કસેછે)

માળી—કેમ બાપ ! હવે તું યડો થયો ? તારા દેખાવ ઉપરથી, તું બહુ ધામરો બની ગયેલો દેખાઈછું પણ હવે તું મને આડીને વાત કેહે, કે માંથી, આ કારણુ મારે તું અહિ આવ્યો છું.

પંથીરામ—હવે હું ટાહાડો સીતળ થઈ ગયો, એટલે મારો સર્વ જ્ઞાતાન્ત કહુંછું, તે સાબળ (તના કાન ચામળાને) કાન રાખજો કાહાનમ, મન રાખજો માળવે, ને શરીરનું આ ડીમચું તો અહિ પડ્યું'છે, એટલે કાંઈ ચિન્તા નથી.

માળી—(હસતા) અભ્યા, તું તો કેઈ મરકરો દેખાઉછું કીક થયું જે તારો ભેટા થયો, અને તારાથી ગમત મળશે જે તારે આ વાડીમાં રહેવું હોય, તો હું ધાટ ધડાવી આપું.

પંથીરામ—ના રે, મારા આપ ! ધાટ ધડાવો, એટલે તો થઈજ રહ્યું તો. વળી મારે એક મોટું સાધ છે, તેથી રહેવાય એવું નથી આને કાગળ આપી, ઉતર લઈ, કાલે પચે પડવું છે, તારે મારે આજની બે ધડીનો સમાગમ છે.

માળી—એવડી ધાડાધાડ શી છે ? બેશ, હવથા તો જરા નીરાતે, ને કેહે અને, કોનો કાગળ, ને કોનો ઉતર લઈ જવાનો છે ?

પંથીરામ—અ પાનગરીમાં જીવરાજ કરીને એક મહાન્ બાપારી છે, તેની પાસે અઢળક ધન છે, તેને એકની એક પુત્રી છે તે છેક નાની હતી, ત્યારે આ સ્નેહપુરના દબરાજ શેઠના નંદનકુમાર વેહેરે લગ્ન કરવું હતું, પણ ત્યાર પછી તે આજ સુધી, કન્યાને સાસરે તેડી નથી—

માળી—(અકસ્મત વચ્ચે બોલી ઉઠે) અરે ! આ નંદનકુમારની જ વાડી છે, ને અત્યારે પોતે અહિં છે

પંથીરામ—આલો ત્યારે, બધી પીડા મટી ગઈ, અને તો અત્યાર સુધી બ્રાન્તિ થતી હતી, કે આ દેખાયછે તે સ્નેહપુર હશે કે નહિ વળી, નગરમાં અચડવા જતું મટવું પણ ભાઈ ! હું તો ભૂખ્યો છું, અહિં ખાવાનું મળશે, કે નગરમાં પાછો ધડકેલશે ?

માળી—એની તું કાંઈ ચત્તા કરેશ નહિ પરિચ વદાને હાર ર-સોઈ કરવા એક રસોઈયો અહિં રાખ્યો છે, તેથી તારો ખાવા પીવાનો જોગ હવથા કરેછું હો વશા તો રસોઈ તૈયાર હશે

પંથીરામ—(આશ્ચર્ય પામીને) પ્રિય વદા કોણ છે જે ? અહિં સ્ત્રી શી ! આ તો કાંઈ નવાઈની વાત છે !

માળી—બધી વાત તારે પૂછવી નહિ, મારાથી કેહેવાય એમ નથી

પંથીરામ—જા, મારા ભાઈ, ત્યારે તું મારો ભાઈબધ જ્ઞાતો ? તારે મારે સરત એટલી, જે મારે જાની વાત ઉપાડી કરવી નહિ મારા સમ, કે તું મરે, જે ના કહું તો. તું મરે, ત્યારે તો મારે રડવું પડે

માળી—તું હમ ખાઉ છું, તારે તને કહું છું, પણ નંદનકુમાર જે જાણે તો અને તરત નાજિયેર આપે; મારે બીજે કોને વાત જાણ નહિ એની હંધા-જા રાખજે, મારા ને રસોઈયા બનાવી જીવું કોઈ પૂરેપૂરું જાણતું નથી.

પંથીરામ—તારી ખાતરી થતી ના હોય, તો પાણી ચૂકું (જા ચૂકે.)

માળી—હવે મારી ખાતરી થઈ, આવ આથો એ પરિચવદા છે કને, તે કોઈક નગરની ખાતર છે. રૂપરૂપનો બહાર છે, તેથી નંદનકુમાર એના ઉપર મોહી પડ્યા છે એમના બાપની પાહે ઝાઝો પૈસો નથી, તેમ છેક ખાલી હાથના પણ નથી એમનામા એ મોટા કળિયા કેહેવાયછે, તેથી ખર્ચ વધારે રાખવો પડેછે દેશાવરના લોકો તો હવેલિયો ને બગલા જોઈને જાણતા હશે, જે કોણ જ છે કેટલી બધી પૂછ હશે, પણ હમઠોલ ને માહ પોલ છે નદન તો પથ્થરના બમરડા જેવા છે નાનપણમાથી કુછક લાગ્યો છે, તેથી બાપનાથી છાતું પારવાતું ઉડાવેછે પરિચવદા બધું એમનું ખાઈ ગઇ, ને મને લાગેછે, કે, જો આમનું આમ ચાલ્યું, તો મારી ચાકરી પણ જશે એ અહિયાથી ટળે, તો બહુ હાર થાય, ગડા એવી નહારી છે, કે નદનકુમાર આટલું બધું કરેછે, પણ એની તો મણતરીમાજ નથી એમના બાપબધ પણ એમના જેવાજ નહારા છે. તેઓ પારવાતું એમનું ખાઈ નીચછે, અને તેથીજ કરીને રોજ રોજ પૈસો ઓછો થતો જાયછે દબરાજ ઉંમરે પોહોચવા આવ્યા છે, ને એકનોએક છોકરો છે, તેથી જન્મ કરેછે, તમ કરવા દેછે એક બીજી છોકરી છે, પણ છોકરા ઉપર જેટલું વાહાલ એટલું છોકરી ઉપર શાતુ હોય ?

પંથીરામ—શિવ ! શિવ ! શિવ ! બિચારી લલિતાના તે ભોગ મળ્યા, એણે મહા ઉદ્ધાસથી પત્ર લખી મને આપ્યું છે, ને અત્યંત આતુરતાથી ઉત્તરની રહા જોતી ત્યાં બેઠી છે, ને બાઈના કાસ્તાન તો અહિયાં આવ્યા છે. એનો સમાસ અહિં કેમ થશે ? આનાથી એને સુખ કયાથી મળશે ? એ તો ગુલાબના ફૂલ જેવી રૂપગુણની ભરેલી છે, તેનો ને આ ગમરનો યોગ કેમ ખાશે ? એમા આપણો ઉપાય નહિ. પણ બાઈ ! આ કામજી મારે એને આપવો છે તેનું કેમ કરું ?

માળી—એમની પાહે તારાથી જવાશે નહિ, લાવ કમળ, હું જન્મને આપી આવું, ને કહીશ જે બામણ્ય ખાઈ છે.

પંથીરામ—(પાવડાંમાથી કામળ કાઢાડને) લે, આ કામળ; પણ તને કહાંકિ વાર લાગે, માટે મારો ખાવાનો જોગ કરતો જ. લાડુ મળ્યા, એટલે આપણે બીજું કાંઈ માગવાના નથી

(માળી, પંથીરામને રસોડામા ખાવાને ઈંસારી બાવીને ઉપર લખે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ, બંગ્લાનો મેદો.

નંદનકુમાર, પ્રિય વદા અને તેના બે નાની છોકરિયો.
પ્રિય વદા.

(રાત પીછ તાલ ધ્રુમણી.)

વા'લા વા'લા નદન પ્રિય મારા.

તમે છો વા'લા વા'લા રૂપાળા પ્રિયમાર—ટેક

લાગે છો લાલ રંગીલા ને રસીલા—વા'લા ૧

લટકાળાના લેહેકા સારા, લટપટ ઝટપટ મનહરનારા

છવ જડયા મારા ને તમારા—વા'લા ૨

માળી—(પ્રવેશ કરી, હાથ ભેડાને) શેઠજી ! આપને હાહરેથી આ કામળ લઈને એક મામણુ આવ્યોછે (કામળ આપે)

નંદનકુમાર—(કામળ લઈ, શુભે વળતે) એને આ રેઠાણુ કોણે બતાવ્યું ? અહિ આવવાની કાંઈ જરૂર નુતી

પ્રિયવદા—(નંદનકુમારના હાથમાંથી પત્ર લઈને ફાડતા ફાડતા) માળી ! એ આજ્ઞાણને નગમ્મા લઈ જવાની કાંઈ અગત્ય નથી હવણા એને જવાબ લખી આપી વિદાય કરીશું કેમ નદન ! ઠીક કે નહિ ?

નંદનકુમાર—હા, પ્રિય દા, તમે કહ્યું એમજ એને વળી જઈને શુ જામ છે ? જવાબ લખવા જેવું હશે તો લખીશું નહિ તો મોડે કાઢાવીશું

માળી—શેઠજી ! એને ખાવા બેઠારીને હું આવ્યો છું, એ મને દેહેતો તો, કે, મારે તો જવાબ લઈને ઉતાવળથી પાછા જવું છે

પ્રિયવદા—માળી ! તું ધણે કાલો છું જા, એની પાસે જઈને બેસ, પછીથી તને બોલાવીશું. નદન ! આ માળી ધણે સમજી અને કલાગરે છે, માટે આ મહિને એનો પગાર વધારજો

માળી—પરિયવદા ! તમારી તો મારા ઉપર ધણી મહેર છે (નમસ્કર)

પ્રિયવદા—નદન ! લો, આ કામળ વાગે, એ તો તમારી પ્રિય સ્ત્રીના રાગમા લખેલો છે.

નંદન—આપણે ક્યે દાહાડે પાટલા ઉપર ધૂળ નાખેલી ને આવડે ?

પ્રિયવદા—જાઓ મારા શેઠ, એમા શુ છે, એ તો આ છોકરાય વાગે

છાકરાં—(ગાયકે ને ન દન ગોસાકું બોઈ રહેછે)

• (ગુરૂ ગોવિંદના મહિનાનો રાગ.)

- સ્વસ્તિત્રી સ્નેહપુર સ્થાન, શોભે સાડરે,
બ્યા વસો અમારા પ્રાણ મિત ચોરી માઈ રે ૧
- પ્રિય ! શુભોપમાને રે ચોગ, પૂજ્યારાધેરે,
છે જી અતુરસિરોમણી નાથ, ગુણ સૌ સાથેરે ૨
- અહિં વિદ્યાના રે બાણ, શિરના છત્રે,
મુજ પ્રિયપતિ નદનકુમાર, કુશળ છે અત્ર રે ૩
- અ પાનગરીથી ઘખિત મ, લલિતા દાસી રે,
તમ વિયોગે રહે દિનરાત, બહુજ ઉદાસી રે ૪
- પ્રિય ! બાળપણમા રે પ્રીત, પરણે થઈ છે રે,
એ તો આજ લગી મન માફ, એવી રહી છે રે ૫
- પ્રિય ! તારે હુતી હું છેક નાની બાળારે,
પણ સમજી રે બ્યારથી નેહ, જપુ છુ માળા રે ૬
- આજ જોયા તમારું મુખ, થયા બહુ વર્ષ રે,
તેથી જોવા શક્તિસમ મુખ, લહે છે હર્ષ રે ૭
- આણુ આવ્યાની રે વાટ, મે મસ જોછું રે,
બહુ વિલા હવે તેહેવાર, આશા ખોઈ છે રે ૮
- હજી તમ અમશુ રે પ્રિયપ્રાણ, પ્રસંગ ન પડિયો રે,
લો ક્યાથી હશે કાઈ વાક, મનમા ઉતરિયો રે ? ૯
- છે જી માતપિતા મુજ રાક, સ્વભાવે ચાણુ રે,
તે ગાયકે તમારા ગુણ, ધ્યેએ આણુ રે ૧૦
- છે તેમનો કોઈ અપરાધ, કારણુ શુ છે રે ?
કરગરી ખુલાસા રે કાજ, દાસી પૂછે રે ૧૧
- સૌ તમને રે જોવા કાજ, બહુ ઇચ્છેએ રે,
તેમા માઈ મળવા માટ મન તલસેએ રે ૧૨
- પ્રિય ! આજ લગી ધરી ધીર, શીખી ધરધણે રે,
તે સાથે રે વિદ્યાબ્યાસ, કામી સધે રે ૧૩
- બહુ ગુણીજન છે મુજ નાથ, વિવાસામર રે,
સાધી સંસ્કૃત સૌ જ્ઞાન, નિપજ્યા નામરે. ૧૪

પિયુ ! ઝાપુ તમારું હું અમ, અધૂર હોઉં રે,	
તારે શોભીતી તમજોડ સાથ ન સોહ રે	૧૫
તે માટે દિન ને રાત, રટણજ કીધા રે,	
હપયોગી સર્વે શાસ્ત્ર, શીખી લીધા રે	૧૬
જે હિલ્લી હશે રીતભાત, તમથી ખાસરે,	
ઝટ સુધારીશ મુજ પ્રાણ કરીશ નહિ ન્યારા રે	૧૭
નથી પાના રે પુસ્તક માંહ, મન મુજ રે'તું રે,	
નથી નાનાવિધના રે સુખ, માની લેતું રે	૧૮
મુજથી નાની રે લણ્ણી બાળ, પિયુષ શોભે રે,	
તે દેખીને મારું દિન, મળવા લોભે રે	૧૯
હો સખીને રે જે જે સુખ, હું ખ તે મારે રે,	
કોહોજી કોમળ લલ્લપના કથ, ટળશે આરે રે ?	૨૦
આપ રટણ દિવસ ને રાત, અન ન ભાવે રે,	
જપારો રે નદનનાલ, આણે આણે રે	૨૧
હું છું તમથી રે બહુ દૂર, આવું હડી રે,	
જોઈ પથ હું થાકી કથ, રે' ન સળ્ણી રે.	૨૨
આ વિનતિ વાચી મુજ પ્રાણ ! વેગે વળજે રે,	
જાણો દામીતણી જે દાઝ, આવી મળજો રે	૨૩
જો જૂલ ચૂક કાઢ હોય, મળીને કે'જો રે,	
મારા પ્રણામ સહસ્ર જ વાર, માની લેજો રે.	૨૪

ન દનકુમાર—ટાપણ પાર પડ્યું કે હજી છે ? મ્હોટું ભૂમળ ભટિયું
જોધનેજ મને લાગ્યું હતું જે પારવનું ચિતરેલું હશે, ને નીકળ્યું પથ તેમજ !

પ્રિય વદા—અરે, થણો ભાગ તો ચૂકી દીધો છે જે આ બધું એ-
નુંજ લખેલું હોય, તો કોઈ ચતુર સ્ત્રી છે, એમા સદેહ નહિ મોરના ધંડાં
ચિત્તરવા નથી પડતા, પથ મને નથી લાગતું, કે તમારે ને એને મળતી
શક્તિ આવે ' કુમર દૂર થકી રળિયામણા, ' કેમ સમજ્યા તમે ?

નંદનકુમાર—હા, હું બધું સમજ્યો મારે ને એને કોઈ દિવસ મેળ
આવવાનો નથી એ મ્હોટાના ઘરની મારે માથે ચડી વાગે

પ્રિય વદા—(હસતે ચાડ) વાહ નદન, અરે ! મારે અહિ ખુલાસો કર-
વો જોઈએ. હું તમને નદનકુમારને આપે નામે બોલાવતી નથી, તેતું કા-
રણ એજ, કે, મારા પોપટને હું ' કુમાર ' કહું છું, કેમકે, પોપટ ' કુમાર '

કહેવાયું છે, માટે જો હું તમારા આનંદ પમાડનાર નહન નામની સાથે 'કુમાર' શબ્દ જોડું, તો તમે પોપટ થઈને ઉડી જાઓ, તો પછી, ક્યા બોળતી ફરફટ વળી, તમારી યુદ્ધિ 'મોભામ જીવી છે, એટલે હું કહું છું તે તરંત સમજી જાઓ, પણ તમે એને મોટાના ધરતી કોઢો છો ત્યારે તમે શું કંઈ છો ?

નંદનકુમાર—એના બાપ જેટલો પૈસો નહિ એટલું જ માતર, બાકી કુળમાં તો અમે ચડિયાતા તો. જો હું ધાર, તો એના જેવી બીજી પાત્ર આણું.

ત્રિવલ્લભ—વાહરે, હાડ્ય, તમારા દેખાવથી તો 'આધળી બેહેડા ફાડે' એમ છે, તો પછી તેમાં કુળ મળ્યું એટલે ના બુલતું હોય તે બૂલે, પણ 'આધળી બેહેડા ફાડે' એનો અર્થ સમજ્યા કે નહિ ?

નંદનકુમાર—હા, હા, સમજ્યો. અમારું તેજ એવું, જે આધળીની આખ ઉપાડે એજ કે બીજો ?

ત્રિવલ્લભ—હા, એજ, પણ બેહેડા પૂરે તેવું કારણ એવું છે, જે તમારું આ કલેડાકાચના જેવું તેજ, તેની આખમાં જમક થેતું ને પેસે, તેથી આખમાં ઝળઝળિયા આવે, ને અનર્થ જાય, નેરામાં વળી તમારું મો દેખે, તેથી મૂઝા આવે, એટલે પાછેવાઈ પડી જાય વળી, મને લાગે છે, કે તમારા જન્મને ઘાહાડે સૂર્યગ્રહણ હશે. તે વિના તેજનો આટલો બધો ચળકાટ હોય નહિ, તેમજ, આટલી બધી યુદ્ધિ પણ હોય નહિ.

નંદનકુમાર—(બહુ પુશાવને) એમ કે ? તારે મને લાગે છે, કે તમારામાં આટલું બધું તેજ છે, તે યુદ્ધિ પણ પારવની છે, તેથી રાતનું ને ઘાહાડાનું બને વૈલું હશે, તારે તમારો જન્મ હશે.

ત્રિવલ્લભ—(મસ હસતા) તમારા જેટલો રૂપનો બબકો મારામાં નથી. તમે કદાપિ ખાપમાં તમારું મો જોતા દરો, તેથી બરાબર જણાતું નહિ હોય, હેંડળ ઉતાલું હોય તો હવણા ખમર પડે એવી વાતો હવે આપણે જવા દો. તમે તમારી વફાને તેડવા ત્યારે જાઓ છો ?

નંદનકુમાર—આપણે કાંઈ તેડવા કે એડવા જવાના નથી, ચપા-નગરી અહિથી ક્યા પડી છે ! વળી, એ લક્ષ્મી વચ્ચે નડે ને કહિના કહિ કાવતરા કરે. આપણે તો તમારી મેહેરબાની જોઈએ.

ત્રિવલ્લભ—અમારી મેહેરબાની તો ધણિયે છે, પણ તમારી નથી. પેલા હંભર રૂપિયા તો દાગીનામાં રોકાયેલા ને ચારે બારી મેહેનને

* મોભામ ક્યા જેવી ઝીણી—અર્થાત—બાકી

નગર જવું છે, તેના અર્થ સાડ ઝીઝા હજાર તમારી પાસે મગાવ્યા, તે હજુ સુધી આવ્યા નથી

નંદનકુમાર—તમારાથી મારે રૂપિયા વધારે નથી આ વાડીનું અત થવાની ઢીલ હતી, તેથી રૂપિયા મોકલાયા નહિ, ચાર દિવસ પછી મોકલીશ, પણ તમે જશો તો મને મચશે નહિ.

મિત્રવંદા—જાહે નહિ ત્યારે શું કરિયે ? અમારો અર્થ મારે તે અહિ પૂરો થઈ શકતો નથી, માટે ગયા વિના સિદ્ધિ નથી

નંદનકુમાર—આ વાડીના પદર હજાર રૂપિયા આવવાના છે, તેમાંથી પાંચ હજાર એક જણને આપવાના છે, તે જતા બાકીના તમને આપીશ, ક્યમ હવે ઠીક કે નહિ ?

પંથીરામ—(કમાડ પછાડે સતાર રહી સામળતા હતો, તે સ્વચ્છ) તારે નખોડ તમ રે નંદન !

મિત્રવંદા—ઠીક છે, ત્યારે વળી ગહીશું હવે મારે જવાનો સમય થયો માટે ગાડી મગાવો તમારી વડને કાંઈ પણ લખ્યા વિના આસે એવું નથી, માટે લખજો, કે એક મામ પછી તેડવા મોકલીશું ખીજી આપુ અવળું કાંઈ ભેડગો નહિ

નંદનકુમાર—મહુ સારું, તમારી મરજી છે, તો એટલું લખીશ, પછી થઈ રહેશે (બાલિયા માળીને) અલ્યા, મારી ! ઓ મારી ! ગાડી લાવ

માળી—તૈયાર છે સાપ

પંથીરામ—(નામ કનરી પડતા, અકસો) ઠીક છે, લલિતા પાસે ગયા પછી તારી વાત

મિત્રવંદા—ગાડી આવી, હ્યો હવે હું જઈશું પણ પેલા રૂપિયા મોકલવાને જૂલશો નહિ હું છળદાસને તમારી પાસે મોકલીશ, તેને સુખે થી આપજો લો, સલામ છે હવે. તમારી વહૂનો કાગળ હું લઈ જઈશું, બીજી વાર મળજો ત્યારે પાછો આપીશ (અવર)

નંદનકુમાર—(નિશ્વાસ નાખત સ્વચ્છ) બાઈ તો ગયા. લાવ તારે, પેલા કાગર ગયડી કાઢાકુ (બાલિયા) અલ્યા મારી ! ઓ મારો

માળી—આવ્યો સાપ ! (મચક ફરક)

નંદનકુમાર—(ડોષગુણ) સાપ, સાપ, કેને કેહેછે ? સાપ તારે આપ, આલ્યા (તને લપડાક મારેછ) જા, લાવ મારી લેખણપેટી.

માળી—(નાળ પાળતો) જૂલ્યો સાપ, જૂલ્યો આ લાવ્યો.

(પેટી લાવી ખૂંટી અવર)

નંદનકુમારે—(પછી ઉઘાડી લેખણી તપાસતા ફેટકીની કંતા નખ ઉપર કસ કાવી નાખતા) એનો ઘડનારો મરે એનો (ફકા ફક, ન છવટે એક લેખણીએ ચ બા કરતો ગમળ લખે છે) સને કાઈ નહિ સ વ સ ત શ રી, રીને પાચ કુડાળી-રી એ તો થયા સવશતશરી. ચં પા ન-ગ રી, મા, જેવી બા તેવી મા, મા ને કાનો માતર મો (મા) (હા કાકાડતો લખ્યા ભયછે) બાઈ શરી-પચ બાઈ, બા, બને એક માતર કાનો બો (બા), ધ, ધને વરેકુ ઈ(ઈ) (લખ્યા ભયછે) જિ-ગો-પા-ર; ર, (બટકી ભયછે) ચચ્યાજીની ચોપડી, છઠ્ઠી વધા પોદળો, જજોને જેર વાણિયો, ઝઝૂરાની શેરી ખાઉ નખો ભાટ કુમેલો, મમ્માજીનું માટલુ, ને રરશજીનો રાટલો, હા, હા, હવે સાબરપુ-એ તો થયા જિ-ગો-પાર (લખ્યા ભયછે) નગ ૧, એકડે એકો, મેહેતા-જીનો બાગ્યો ઢેકો, ઢેકો ઉપર ધાણી, ને મેહેતાજીની વહ છે કાણી, એ એકડે એકો (લખ્યા ભયછે તે પૂરો પદ ફકલે જઈલે) અભ્યા મારી! પેલો બામણ આબ્યો છે તેને ઉપર મોકલ કામર આપવો છે

માળી—હાજી, મોકલું (પલોરામને ગોકલે છે)

પથીરામ—(આગળ આશીર્વાદ લેતા) મહારાજ! તમારો જય થાઓ. ને ખુદી વધી (ખનખા) શો કલેડાના જેવો ઊજળો !

નંદનકુમારે—અલ્યુ બામણ! મારે સાસરેથી કામર લઈને પુ આબ્યો છું ? જો એમ હોય તો કાગર લે (પરે છે)

પથીરામ—(કામળ લેતા) મહારાજ! હું આબ્યો નથી, ત્યારે શું મારો બાપ આબ્યો છે કાચ ત્યાના સમાચાર જમાચાર પૂછવા છે ?

નંદનકુમારે—ખધા તા શું કરેછે ?

પથીરામ—બાપછે ને ઉધેછે પૈસાવાળાને ઘેર તે કાઈ કામ હો-યછે પથુ—આ કામળ હું કાને આપુ તમારી સાસુને ?

નંદનકુમારે—ના, જોજો એમ કરતો એ કાગર તો એને આપ-વાનો છે.

પથીરામ—ઓ મારા બાપ! મારી વહને તમે શું કરવા લખો ?

નંદનકુમારે—મૂરખ, તારી વહની કાણુ વાત કરેછે ? હું તો એને આપવાનું કહું છું

પથીરામ—આ હું એટલા માટે સમજતો નથી, જે મારી વહ ને કામ આપવાનું હોયછે ત્યારે હું એને આપજો એમ કહું છું, ને તમે પથુ એ-ને અપાવો છો, ત્યારે મારે તે સમજવું શું ?

નંદનકુમાર—એ કાગર તો અમારી ધરવારીને આપવાનો છે
પંથીરામ—હા, હવે સમજ્યો પ્રિયવદ્ધ,—જે તમારી ધરવાળી—
તેને આપવાનો છે.

નંદનકુમાર—(હસતે બધન) ના, ના, તેને નહિ, એની વાત તેં
જાણી કે શું ?

પંથીરામ—અમે તો બ્રહ્મદેવ, બધાની વાન જાણિયે જીવો—એ
આજે અહિ આવી હતી ને હું લલિતાનો—

નંદનકુમાર—(અકદમ વચ્ચે જ્ઞાની ઉડતે) હા, હા, એનેજ આપજો,
જેને જીવતો.

પંથીરામ—પ્રિયવદ્ધનું નામ કેમ બુલાવ્યું, એ તો મારા કાળજમા કારાણ
નંદનકુમાર—જો પાછો જીવ્યો ખરો ? પ્રિયવદ્ધનું તારે શું કામ છે ?

પંથીરામ—(પાતા : માલમા લપકાદો મારેછે) હા, હા, એ તો હું જી-
વ્યો પ્રિયવદ્ધનું મારે કામ નથી, તમારે છે. અમે બ્રાહ્મણ બાપ, બીજા મા-
ગી ખાનારા, તે અમે વેચવાને વાડી ક્યાથી લાવિયે ?

નંદનકુમાર—(અકદમ બધન) ખરે, તું તો બધુ જાણેછે વાડી પદર
હજારે વેચવાનું સાદુ કશું છે તે તે બધુ જાણું તો ?

પંથીરામ—[(સ્વગત) ઠીક, પદર હજારે વાડી પશુ વેચી દેખા-
યછે ! (માલન)] ખરે, હવે તો હું જે જે જાણુંછું, તે તે તમારે સાસરે
જમને કેહેવાનો છું

નંદનકુમાર—જોજો બાપ, કાપ કેહેતો જો તું કોઇને કહું નહિ
તો તને હું રાજ કરું

પંથીરામ—ત્યારે એમ હોય તો આપો તમારા ગળાનો ગળાયવો,
હાથની પોહાયી, ને આંગળીની વીંટી વાત બધી અહિ દારીને જઈશ તે
• પછી કોઇને જડશેજ નહિ !

નંદનકુમાર—તારે ઠીક, તું તો મોટો દેવ છે (બધુ કહાણ આપેછે)

પંથીરામ—(અધા બધન લતા) બ્રાહ્મણને આપવું તે કાશિક્ષેત્રમા
વાવવું હવે, હો જોસો, હું જાઉંછું

નંદનકુમાર—પશુ જોજો, પંક્ષો, બીજા હવેલી ને વાડી વેચવાનો
વિચાર ધાર્યો છે, તે કોઇને કહીશ નહિ, ને કાગર એના હાથમા આપજો.

પંથીરામ—હા, હા, હું સમજ્યો, એક હવેલીમા તમે રોહોછો, ને બી-
જા છે, તે પશુ વાડીની સાથે વેચવાનું ધાર્યું છે, તે હું કોઇને નહિ કહું કમળ
કોના હાથમા આપવો તે હજી હું સમજ્યો નથી, પશુ ઠીક છે, એને આપીશ.

નંદનકુમાર—રહે તારે, તને નામ ખબર નથી તો હું મારી પાસે કેહેવરાવું (માળાને બાંધાવત) અલ્યા મારી ! ઓ મારી !

પૃથ્વીરામ—(દામીના હુમડામાં લપેટતા) અરે, એવું શું કામ હતું, હું મારી મેળે જોતો તેને કાગળ આપત. ધરેણીની વાત એને ખબર પડવા દેશો નહિ

નંદનકુમાર—ખરી વાત કહી, મારીને જાણવા નહિ દેઉં, પણ એને બદલે બીજાને કાગળ આપુ તો ખોટું, પેલો મારી આવ્યો, એ નામ કેહેશે

માળી—અમ, માર શું કામ છે.

નંદનકુમાર—પેલો કાગળ મામણ પાસે છે તે એને આપવાનો છે, તે તું નામ દે મામણ સમજતો નથી

માળી—(હસતા) પૃથ્વીરામ ! તમે એમ શું કરવાને કરો છો ! કાગળ એમને આપજો

નંદનકુમાર—જા, જા, તું ચૂરખ દેખાઈ મારી વફ થાયછે તેથી હું નામ દેતો નથી, પણ તારી તો વફ નથી થતી ? તારે તને નામ દેતા થાયછે શું, જો, એમને આપજો કહું છું

પૃથ્વીરામ—મહારાજ, ખરી વાત કહી એને એમ કરીને બચાવી પડવાનો વિચાર હશે, માટે નામ નહિ દેતો હોય

માળી—જા, જા, મારા ભાઈ, અમથો ધમ પાચ્છેરી શું કરવાને લેવરાવત કાગળ એમની વફને આપજો

પૃથ્વીરામ—તારે બચાવી પડવાનો વિચાર નથી, ત્યારે તને નામ દેતા થાયછે શું, તે કેહેની ?

નંદનકુમાર—મામણ ખરી વાત કેહેછે, તારામાજ કપટ છે, એમ ન હોય તો તને નામ દેવાને શી હરકત છે ?

પૃથ્વીરામ—(માળાને) બોલ ને બોલ, નામ દે ઝટ.

નંદનકુમાર—(ચુસ્ત થઈને તને ધ્યાન મારેછે) અલ્યા હરામખોર ! કેમ નામ દેતો નથી ?

માળી—(માલ ચમકાવતો પ થોડાવત) પૃથ્વીરામ ! તું તો માયાનો મળ્યો મને નામ સાબરતું નથી, માટે એક વાર પણ સાબળ્યા વના હું કહી હકવાનો નથી, ને તારો ને મારો અહિંયાથી છૂટકો થવાનો નથી

પૃથ્વીરામ—(નંદનકુમારે આડું સહજ જોયું એટલે માળાના કાનમાં) સહિતભ

માળી—એ કાગળ લખિતાને આપજો

નંદનકુમાર—એક આધી તારે કેલુ એકદમ નામ દેવાયું ?

પંથીરામ—મહારાજ, ખરી વાત કોહોછો, ને હવે હું પણ નામ બૂલરાનો નથી, આખી વાટ ગોખતો ગોખતો જઈશ. (જતા જતા)
લલિતા, લલિતા, લલિતા, પૂટયુ તારે ભાગ્ય. (માળી સાથે જાય છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ, માલીની ઓરડી

પંથીરામ અને માળી.

પંથીરામ—અધ્યા માળી ! તને કેવી એક ધોલ ખવરાવી છે !

માળી—તે જો લામ કશું હોત નહિ, તો મારા પૂરા ભોગ મળત સોહેજ બાબત એવડી મોટી વધારી દેવાની તારે શી ગરજ હતી ? તને આ નામ ખબર તુરું ?

પંથીરામ—વાત કરતા ભાઈનું પાણી જણી ગયો, એટલે ખાતરી કરી લેવા વાત જરા વધારો છેડી લલિતાને જઈને કહું તો ખરો, જો, તારે માથે તો એક રત્ન વાગ્યું છે !

માળી—તારે જો વધારે વાતચિત થયું હોત નહિ, તો મારી વાત તારા માનવામાં આવત નહિ પરમાચારને તો લાગે, કે એવું મૂરખ માણુહ કોઈ હોય નહિ, પણ ચોખડ ધરતીમાં મારા શેઠના જેવા થોડા હશે ! જે દાંણા નેટલી અકલ એમનામાં નથી હળદાસ કરીને નગરમાં એક લુચ્ચો માણુહ છે, તેણે હળવાને પરથમ એમની ભાઈબધાઈ કરી, ને માણુ ખાઈ ગયો ! પરિવવદાનો છદ પણ એણેજ લગાડ્યો, બાકી ભાઈ તો કશામાં હમજો એવા નથી હવે એમને એ છદ લાગ્યો છે, તે છૂટવાનો નથી આ વાડીમાં કોણ જાણે કરોડો વાર જમણુ કર્યા હશે એમના ભાઈબધા તે જોયા હોય, તો એક પણ બહુ માણુહ મળે નહિ હાલમાં હાથ જરા તાણુમાં હોય એમ લાગે છે પણ આ પરિવવદા ને હળદાસ હળુ વળગી રહેલા છે, તે હવેલીના તમામ નળિયા સુદ્ધાત વેચાવશે એમ મને લાગે છે

પંથીરામ—મરીબ બિચારી લલિતા ! તારા સા ભોગ લાગેલા જો આવા વરની સાથે પાનું પડ્યું ! (માળીને) ભાઈ ! કાલે સવારમાં હું મારે દેશ જઈશ અત્યારે તો નંમરમાં જાઉં છું. અનુપયો થઈને નદનકુમારની હવેલી અને પ્રિયવદાનું ઘર તો જોઈ આવું

માળી—પંથીરામ ! માયા રાખજો, ને લલિતા બાઈ આવે, તો તેની હાથે તું પણ આવજો, નહિકર તે બહુ દખી થશે.

પંચીરામ—ત્યારની વાત ત્યારે છે હવણ તો રામ સૂમ
માળી—સૂમ રામ

(બચે)

પ્રવેશ ૧ મો.

સ્વઠ, રાજમાર્ગ.

પંચીરામ—(રસ્તે ચાલતા ચાલતા) (કાન્ય અથવા રાખાઈ હ.)

વાહ વાહ રે રોહર, રોહપુર સારૂ રોળે,	
બધ્ય બધો દેખાવ, દેખીને ચિતડુ લોભે	૧
શી કિંદસો મળખૂત તોપ શી આવી રહી છે,	
દેખી કપે કામ, થટા વળી સારી થઈ છે.	૨
હડવા કો બળવાંતણી હિ મત નવ આવે,	
મારે અધિકો માર, તોમ પથર નવ હાલે.	૩
શી ખાડી પોહોલાણુ ! પૂર પાણીનું મારે,	
મામ કાગરા હાથ, નિહાળુ હારે હારે	૪
શા જખરા આ હાર, હાર ખીલાની આ શી !	
સળી સૂમ દેખામ, હાથો તો નાસે ત્રાશી	૫
કસા થઈ ન કપામ લાકડુ એવુ મારે,	
તે પર લોહોડુ લણુ જડયુ છે બને હારે	૬
ખાડી પર પાટિયા, પાથરયા એ પણુ એવા,	
ખેચી લેવા કાજ, કર્યા છે સેહેલ કેવા !	૭
ગઢી વળી આ કરી, વાક કેવો કીધો છે,	
દરવાખનો ખ ધ, ધણો જખરા લીધો છે	૮
લશ્કર આવી શકે કેમ આ વચગા પરનું ?	
શી જખરી છે ભીત ! કામ કીધુ બહુ જરનું	૯
અસલ કામ આ ખરૂં નથી નક્કલ કીધેલી,	
શી કડિયા ચતુરાઈ, મળૂરી ખસ લીધેલી.	૧૦
શા રસ્તા વિશાળ, શંક શી સારી કીધી,	
પએ ચાલવા કાજ, હારે ખે બાણુ લીધી.	૧૧

એ મમ કાનસ હાર, શોભતી દીસે સારી, લોહસ્થબે રંગીન ખીરાજો જોતા બારી	૧૨
વચ્ચે મનુષ્યાકાર પૂતળુ લોહનુ દેખું, મુખ ફાડેલું ધણુ, પેઠ માગરશું પેખુ	૧૩
લલાટ પર છે લેખ, પત્ર પાઠવવા કાજો પેટે તાળુ પડ્યું સિવલિ મ જેવું રાજો	૧૪
ધરની કેવી હાર, શોભતી સારી કીધી, જિંચી નીચી નહિ, નહિ વાકી, પણ સીધી	૧૫
આરસના ચક્રચક્રિત, શોભતા સરસ પમથિયા, વસનારાના નામ, અક ધરના કરી લખિયા	૧૬
ઝરખાનો શો તોડ, કંઠેરા કીધા સારા, ધીતલ લો' આદિક, વેલથી બહુ શણુગારયા	૧૭
હાડી તકતા હાર, ઝુમર વચ્ચે ઝૂમેછે, જળહળ જોતપ્રકાશ, માહ જણે ધૂમે છે.	૧૮
સર્વે સરખા આળ, બારિયો સરખી આવી જડયા કાચ બહુ રંગી, રૂડી શી ભાત પડાવી !	૧૯
મગન છાપરા મયા, હાથ મૂકયા વણુ પામે, જોતા ઝટ પડી જમ, ડોક દુખવા તો લામે.	૨૦
હૂંરના જે દેખાય, રૂપા સરખા ઝળકેછે, જ્યા ત્યા જોવા માહ, કાચ ધાતુ ચળકેછે	૨૧
પણે ઉભી કોઈ નાર, રઝારીં બે કરમા લઇને, પાણી પંથોને પાય, ધાર તો ઝીણી દઇને	૨૨
લાડુ ખાધા પાય, તરસ લાગી છે ઝાઝી, દોડી ઝટ ત્યા જઈ, કદ દે' મારી તાણ	૨૩

૧ લોકને ટપાલમા કાગળો મોકલવાને સુલભ પડે બિટલા મારે, કેકાણે કેકાણે માણસના આકારના ધાતુના પ્રતલ્પા ઉભા કરેલા, તેમના એ ફાડેલા રાખેલા તેમ કાચના નામે તે પાછા પેના બિંકકા પાય, પછી ટપાલવાળે કરવેલી વેળાખિતાણુ ઉઘાડી લઈ આવે

૨ ફૂરથી નજમના ચઢને પાણી આવે તેને ઝીના આકારના પ્રતલ્પામા પેસારવા કાળા તથા જાળા પમથા પોણુ મૂકેલું, ત્યારી કેક હાથ મુખી પાલણુ રાખેલું, બિટલો કાંબે પૂમે પાણી ચઢે તે કાળા હાથની ઝાંરીમા આવે, તે જમણા પગનું જમણા હાથની ઝાંરીમા આવે, ઝાંરીને મોઝે પેચ કરેલો તે ફૂરવે બિટલો હાર પાય. રસ્તામા જતા આવતા મુખસને પાણીની જરૂર હોય તો પેચ ફૂરવી ઉપયોગ કરે, બિટલો કોઈ આ તેમને પાણી પાતી હોય બિનું વેખાય.

અરે, ઓ મારા માપ ! છવતી જાણે દેખુ,	
પણુ ધાતુનો ધાટ, ચતુરાઈ શી પેખુ	૨૪
અહિ થઈ રેંહી ધરહાર, મણુતરી પદર ^૧ થઈ છે	
વચ્ચે આડો માર્ગ, પછીવી આગળ મઈ છે	૨૫
આગળની પણ એવી ફેર ને ફાર ન બાણુ,	
ખીન્નું સરખું ^૨ બધુ, કાંઈ નહિ બેદ પ્રમાણુ	૨૬
આડે ^૩ માર્ગે જતા, હાર ધરએક પૂરની	
તે પણુ સરખી બધી, કહુ શોભા શી પુરની !	૨૭
બૂલવણીનો ખેલ, બેદ તે કમન કરી ^૪ મારે	
નામ એક નવ હોય, તો નહિ પતો લાગે	૨૮
ધન્ય તાહરી માત ! ચોજના જેણે કીધી,	
કસર ન રાખી કાચ, બાધણી ઉત્તમ લીધી	૨૯
શો માડીધોધાટ, બીડ શી આવી ભારે !	
હયતુ ^૫ આ યુ જોર, જાય કયા બધા અન્નારે	૩૦
• દમરાજનુ નામ, એક (૯૪૫) નવસે પિરતાળી	
રેહે ઉભો તું છવ ! જાય કયા ઉચુ ભાળી,	

આ પ્રમાણે ઢાઠાની શોભા તો કાણુ જાણે કેવી હશે ! ખીન્નુ પણુ ૨-
મુજી જોવાનું સારું હશે, પણુ શા કામનુ રાત થોડીને વેસ ધણુ. મારે દ-
બરાજના ધરની ચરચા જોવી છે, તે ધર તો અનાયાસે ચાલતા ચાલતા
હાથ લાગ્યુ, પણુ પ્રિયવદાને પાછી જોળવી છે મારે એક વાર અહિનુ તો
પતવી દેઉં (દમરાજના ધરની ખાતરી કેમ લીધા પછી મારું બચઉં)

૧ ૫ દર ધર, એક હારખ ધ ને વચ્ચે ચોક, ત્યાર પછી ૫ દર ધરની બીજી હાર ને પછી
પાછા ચોક, એ પ્રમાણે હારો હતા, તેથી જુદા જુદા માળા પડતા હતા, તે તમામ માળામા પાણી
પાનારી સીતુ પુતણુ, ટપાલના કાગળ નાખવાનું ચાલુસતુ પુતણુ, કાનસેપની હાર આદિ સર્વ
સમાન હતા

૨ આઠે માર્ગે જઈએ તો ૫ દર ધરનો હર જે ઉભા ચાલેલો તેટલા તમામ ધરનો લખાવ
થઈ રેંહેલી હતી, અને તેના પાછળા ભાગ અને બીજી પાછળની હાર વચ્ચે પાછો વિરમળ
રસતો આવતો હતો

પ્રવેશ ૬ થો.

સ્થલ, દંબરાજની હવેલી,

(દંબરાજ ચોપડા તપાસતો બેઠો છે.)

પથીરામ (ખવર કરીને)

(સૈયા—એકત્રીસા)

દંબરાજ તુ દેવાશી નર, દિગંધર સરખી છે કાય,
તન તારો છે નના ઉપર, હુ ખ તેનાથી તુજને ચાપ,
પરખાવ્યો છે આધે એને, પૂર્વ બણીને ભારે દેશ,
ગુણસાગર તે હજે વર, ને વળી રૂપાળી બાળેવેશ ૧
હવેલિયો બે હશે તાલરે, સાબળ શાખા મોટા શેઠ,
વાડીની તો શી કહુ શોભા તેમા લક્ષ્મી પેમે દેઠ
એ સવેનુ છો કારણ, વિવેકથી વિચારો આપ,
મકર, કુભ ને મેપ ગણીને, સાચેસાચી મારી છાપ ૨
ભવિષ્ય એક બાખીને જઈયે કાખી રાખજો મનની માહ
લક્ષાપત્ની વર નહિ નેજા, વિત્ર થશે બહુ અહિ ને ત્યાહ
નહિ લેવા ને દેવા કાઈયે, અમે ચાડીયુ કુળી વાટ,
એતાવુ તો પણ નહિ એત્યે, ધર વેચારો એવા ઘાટ
(જવા માટે છે)

દંબરાજ—અરે માર્છ ! તમે કોઈ દેવ છો, અહિ પાછા આવો,
તમને પ્રસન્ન કરીયુ

પથીરામ—અમે કોઈની આશા સખતાં નથી, અમારે કાઈ જો-
ઈતુ નથી, પરંપકારને અર્થે આવીને તમારૂં ભવિષ્ય બાખ્યુ

દંબરાજ—નારૂં, ત્યારે કાઈ લેશો નહિ, પણ અહિ આવો તો ખરા

પથીરામ—તમારો બહુ ભાવ છે ત્યારે આ આવ્યા કોહો, તમારે
જે કેહેવાનુ હોય તે

દંબરાજ—તમે જે ભવિષ્ય કહ્યુ, તે ઉપર મારી લણી શ્રદ્ધા બેઠી છે
હુ સાચેમાચુ તમને કહ્યુ, કે મારી વૃદ્ધાવસ્થામા હું લણો હુ ખી થયો છુ.
એક દીકરી છે, તે બાળરાડ અંધ છે દીકરો એકનો એક, તેથી નાન
પણમા જરા લડાવ્યો, એટલે હવે અદતો નથી નજરમા આવે તે કરેછે
તમે નના ઉપર કહ્યુ, તે એનું નામ નદનકુમાર છે, ને છુછુ ઉપરનો નામ

વાળો કારણ છે, એવું તમે કહ્યું, ને પણ બગમર છે છળદાસ કરીને એક એનો સોબતી છે, તેની સોબતથી બહુ બગડી ગયો. વેશ્યા ને જુગા રિયેને ઘેર જતા લજવાતો નથી, ને હું ઠપકા દઉં છું તો મરવાને ઉભો આવે છે, એટલે મારાથી બોલાવું નથી એની વદ્ધ હવે વેસમા આવી છે, પણ તેને તેડી લાવવાનું મારું મન થતું નથી મોટા કરોડોપતિની તે દીકરી છે, તે અમારા ઉચા કુળે કરીને એને મળી છે, પણ અહિં આવે તો તેના ઘરના સોમા ભાગનું પણ સુખ મળી શકે એમ નથી આ ભાઈની આવી રીતભાત જોઈને ઉવડો બ્રમ ભાગી જાય, તેથી જાણુ છું, જે વ્રજ નાખી, હવે આપણે ધગ્ગ થયા છીએ, તેથી મત થઈ જાય છે તો પછી પછવાડે ગમે તે થાઓ, દેખવું નહિ ને દાઝવું નહિ તમે આવ્યા તે પેહેલાં મધુ મારા મનમા એજ વિચાર આવ્યા કરતો હતો હવે, તમે કોઢો છો, તો એને તેડવા મોકલીશ પણ મારું માનશે નહિ, તો પછી મારો શો વાક ?

પંથીરામ—તમારાથી સમજવાય એટલું સમજવળે, ને છળદાસની મગત મૂકાવળે અમારે તો કાંઈ સ્વાર્થ નથી, હવે અમે જમ્યે છીએ (જપછ)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થલ, પ્રિયંવદાનું ઘર

પ્રિયંવદા સૂતી છે.

દાસી—(ગરબ કરીને) બાઈ આહુમ ! છળદાસ આવ્યા હતા, પણ આપ ધેર ન હતા, તેથી પાછા ગયા છે ને કહ્યું છે, કે, નહનડુમારની વાડિયે જો મેળાય નહિ થાય, તો પાછો આનીશ

પ્રિયંવદા—બહુ સાર, આજે મારા જીવને જગા સારું નથી, મારે ઠીક લાગે એવું કાંઈ બા

દાસી—આપને ચાનક લાગે એવું ગાન છું

(રાગ બરવા ત્રિપાલ)

તુજ જીવ મળરાયો રે અરેરે તુજ દે-

કરણી નહારી ફળ સાઈ કમાયી મજે,

લોભ ન પસાયો રે તુજ ૧

ધંધો લીધો તે નહિ સીધો જરિયે.

ત્યાગ ન કરાયો રે તુજ ૨

પ્રિયવદા—નિત્ય પ્રમાણે તારો બોધ તો ઠીક છે

દાસી—આઈ સાહેબા! પેલું કોઈ જીદાસના જેવું આવેછે: બહુ ઉતાવળમા હોય એમ દેખાયછે

પ્રિયવદા—(બારીમા) હા, એજ, ત્યારે તો હું એતું સમાધાન કરી-
નેજ સૂઈ રહેવા જઈશ, એ ઉતાવળમા છે, એટલે એના ઠાયલાનો પાર વે-
હેવો આવશે. અરે! કહિ હાથ મારી આવ્યો હોય, એમ જણાયછે (ઉપર
જાવ્યા છટકે) આવો જીદાસ! આજ શી ખબર લાવ્યા છે? (દાસીને) દા-
સી, જા તું કામે લાજ (દાસી જાય)

જીદાસ—(પ્રવેશ કરીને) અમારી પાસે રોજ રોજ કાઈ પણ નવી
ખબર હોયજ હોય.

પ્રીતીરામ—(અંદર દાખલ થઈ જાયછે, અને પછી નીચે લખાઈ જાયછે)

પ્રિયવદા—(પ્રસારો લાવ્યા તથા) બીજી કોઈ તમારી સાથે આવ્યું છે
કે નુ? દાસી! ઉભી રહે, જે દાદર પર કોણ છે?

જીદાસ—(દાસીને) અરે, તું કંઈ જાણ? મારી સાથે બીજી કો-
ઈ આવ્યું નથી પ્રિયવદા! તમને માણસના બધાકારા બધા વાગેછે તો!

પ્રિયવદા—મારૂં શરીર આજે સાર નથી, માટે કોહો, વાત લાખી
આલે એમ છે, કે વેહેલો પાર આવશે?

જીદાસ—મારી વાતથી તમને રોજ કાયરપણ આવેછે, પણ ન-
ગર માલ મારાવી મળેછે તો, આજે વળી એક સુકિત હતો આવ્યો છું.

પ્રિયવદા—ત્યારે તો આવો મેમો, આ ખુરશી ઉપર, હું જરા આ-
ડી થઈને સાંભળું છું

જીદાસ—તમે નહનકુમારને લાથી ગયા, ને જે ધડી થઈ હતી,
એટલામા હું ત્યા જઈ પાહોંચ્યો એની વડે બ્રાહ્મણ મોકલ્યો દેખાયછે!

પ્રિયવદા—હા, વળી તેણે કાગળ મોકલ્યો છે, તે આ રહ્યો મારી
પાસે (તને આપે છે)

જીદાસ—(નજીક રહ્યા પછી) આ સાલવડ્યે મોટું આવ્યું
એ આવશે તો પછી આપણું જોર કોણ થશે અરે અસારથીજ દેવાઈને,
હવે શું કેહેવાનું રહ્યું, બળ્યો આ કામળી (પછી નીચે જઈ રહે છે)

પ્રિયવદા—કેમ, વળી કાઈ બન્યું છે કે શું?

જીદાસ—પેલા નહને ઉંધું માર્યું છે જે માણસ કાગળ લખને
આવ્યો હતો, તેને બધી વાત ખબર પડવા દીધી, ને તે કાંઈને કહે નહિ

એટલાં માટે પોતાનું પેહેરેણું કેટલુંક ધરેણું તેણે માગ્યું. તે પણ આપ્યું હતું એ બ્રાહ્મણ ત્યાં જઈને કેહેશે, તો જોઈ લો પછી. એની પછવાડે મેં એક મારો મોકલ્યો છે, તેને કહ્યું છે, કે, એના દુકડે દુકડા કરીને ધરેણું પાછું લાવજે.

પ્રચીરામ—(પછત્ર નીચે કપતા, સ્વચ્છ) માર્યો મયો રે મારા બાપ! બાપડીને ચૂડો ભાગવાની વેળા આવી રે, મારી મા!

છળદાસ—ત્રણ એક બીજું જાણ્યું કે ? નહનકુમારની વાડિયેથી અમે ભેગા ગાડીમા આવ્યા, તે એમને ઘેર ઉતર્યા. દભરાજ હિ દોળાખાટ ઉપર ખેડેલા હતા, તેમણે અમને જોયા, એટલે મને તો ખૂબ દમમા લીધો, ને કહ્યું, કે, આજ પછી જો નહનની સાથે તને જોઈશ, અથવા છાની રીતે એને ખોટી સલાહ આપીશ, તો દરખાસ્ત દોર્યા વિના રહેનાર નથી નહનને પણ ધણો તાપ લીધો.

પ્રિયવદ્ધા—આ વાત તો ઘણી વંધી કદાપિ પેયો બ્રાહ્મણ દભરાજને મળ્યો હશે, ને તેણે કાન ભરત્યા હશે, નહિકર મારી વાત એના જાણવામા આવી છે, પણ આજ સુધી મોકલ્યો નથી તમારી ગાદવણ પ્રમાણે જો બ્રાહ્મણ પૂરો થયો, તો તો ઠીક છે, નહિકર પૂરી પૂજેલી છે લલિતાએ જો વાત જાણી, તો એ એવી ચતુર જણાયછે, કે આપણા મૂળ કાપશે મને લાગેછે, કે, વાડી ને બીજી હવેલીના રૂપિયા આવે, તે લઈને બે આઠ મહિના આપણે કંઈ જઈ આવિયે એટલી વારમા બધું શમી જશે, ને પછી નહનનું આપણે કાંઈ કામ નથી, એટલે મારે ઘેર હું પેસવા દઈશ નહિ, વાડી તો ત્યાંસેરી પરવારશે.

છળદાસ—હવેથી ને વાડીનો દસ્તાવેજ તૈયાર થયો છે વાડીના પદર હજાર આજે આવ્યા, તેમાથી પાંચ હજાર નહને રાખ્યા, મેં તો લેવાને ધણો આમલ કસ્યો, ને સમજાવ્યો, કે પ્રિયવદ્ધાને ખર્ચ બહુ ઉપડેછે, તે તમારાથી પૂરો થતો નથી, તેથી હવે રહેશે નહિ, પણ એ કેહે, કે, પાંચ હજાર રાખીને બાકીના લેવાને પ્રિયવદ્ધા ખુશી છે, ત્યારે પછી, મારો ઉપાય ચાલ્યો નહિ.

પ્રિયવદ્ધા—હા, એ વાત તો ખરી, બધું આપણે તાણી લઈયે, ને બીજા લેણુદાર એને સતાવે, તો ઉલાડુ પડે પણ એ રૂપિયા ક્યા છે ? ત્યારના કેહેતા કેમ નથી ?

છળદાસ—શું હું બધા રૂપિયા ખાઈ જવાનો હતો ? મારો તો જરા તમને વિશ્વાસ જ આવતો નથી. હું ના હોઉં, તો તમને એક ખાઈ મળે

નહિ. પેલા બ્રાહ્મણને મારવાને મારે! મોકલ્યો છે, ને કાઢવાત દૂટે, તો મારે રાત વેળીને પોખાર મણવા પડે, તમારે શુ જાય? જુવો, બાકીના દશ હજારમાથી મારા ભાગના પાંચ હજાર મે રાખ્યા, ને પાંચ હજાર તમારા રહ્યા તેનું સોનું લાવ્યો છું, તે આ રહ્યું. (પાસલા ઝડકે.)

પ્રિયંવદા—રૂપિયા શેકડા લાવ્યા હોત તો શી હરકત હતી? તે દાહાડે તમે મે હજારનું સોનું લાવ્યા તે રાશી નીકળ્યું તેથી રૂ ૧૨૦૦) ઉપજ્યા આ ફેરે એવું તો નથી આવ્યું ?

છળદાસ—જુવો, તમે સમજતા નથી રૂપિયા શેકડા લાવિયે ને વાત પકડાય તો ધરનો દરબાર ઝડો લેવરાવે. સોનું હોય તો મને ત્યા મગડાવી દેવાય એનું ઝમે હું તમને રહેતા રહેતા વેચી આપીશ, થોડું રહે તેનું ધંરેલું કરાવજો પેહેલી વારના સોનાના ઓછા ઉપજ્યા તેનું કારણ તો એવું, છે કે તે દાહાડે ભાવ ધણો ઘટી ગયો હતો. નહિ તો મારા કામમા તે ફેર આવતો હશે ? હવણા તો તમારા માદલા નીચે મૂકણું, સવારે ઠેકાણું કરેજો (માદલા નીચે મૂકે દ, તે પછીમામ હજાર રહ્યાને હાલ લે છે)

પ્રિયંવદા—ધણું સારું, પણ બ્રાહ્મણ નહિ પકડાય તો પછી આપણે શુ કરવું ?

છળદાસ—વટાણા માપી જવા—સાબળો—વાડીનો કબજો હવણા કરાવવો બધ રાખ્યો છે પેલી હવેલીના રૂપિયા ત્રીસ હજાર ઠર્યા છે, પણ હાલ તેની પાસે નાણા પૂરા નથી, સાત દિવસનો વાપદો કર્યો છે, તે વાપદા ઉપર રૂપિયા લઇ, વાડી ને હવેલીનો સગાયે કબજો કરાવીશુ હવેલી બાડે આપી છે, તેની બાડાચિટ્ટા જાણી જોઈને નંદનકુમારના નામની કરાવી છે, એટલે એના મતાથી ચાલશે, નહિ તો વળી એના બાપનું મતુ મામે, તો મહા પીડા ધઈ પડે, તેથી આગળથી એતીને તેની સાથે ઠરાવ કર્યો છે. તે પણ ડભાયો ચપાયો ભોલ્યો નથી, કેમકે, હવેલી આને લઇને એ કાલે વેચે, તો એને પચાસ હજારમા એક પાઈ ઓછી ઉપજે નહિ, પણ આપણે શુ ? વધારે લોભ કરવા જઈએ, તો સમૂળગુ જાય, તેથી જ આવ્યું તે આપણા બાપનું જુવો ત્યારે, એ ત્રીસ હજારમાથી મારા પદર હજાર રાખીને બાકીના પદર હજારમાથી એક હજાર રસ્તાની ખરચી સાર રાખીશુ, ને બીજાનું સોનું મ'ગાવીશુ; કેમ, ઠીક કે નહિ ?

પ્રિયંવદા—છળદાસ ! એમાથી ભાગ લેવો તમને ઘટતો નથી. પણ જાઓ હું વધારે કેહેતી નથી, વીસ હજાર મમે આપજો.

છળદાસ—તે દાહાડની વાત તે દાહાડે છે ઠીક છે, તમે જેમ રાજ્ય યશો તેમ કરીશુ, બે હામર વધારે લેજો મારે પેલા રૂપિયા ઠેકાણે કરવા છે એટલે હું જાઉં છું આજથી આપણે દશમા દિવસ ઉપર કૂચ કરવી, ને, તેજ દાહાડે નદનને ચપાનગરી વિદાય કરવો. બે કાઈ અડચણ હશે તો એના આપની જ મારફત, કોઈની પાસે કેહેવરાવીને, બીજા કોઈને ચપાન-ગરી મોકલાવીશુ.

પ્રિયવદા—તમે જે ઠરાવ કર્યો તે મારે મળે હતર્યો. તમને કેહેવું પડે તેમ છેજ નહિ બધી વાતની હવે સતાખી રાખજો, ને પેલા અઢાણનું જે થાય તે મને કહી જજો.

પથીરામ—(ધુન્તા હબ રહીને જતા) મોતના મુખમાથી છૂટ્યા

છળદાસ—ઠીક છે હું કાલે તમારી પાસે આવીશ હવે રાત જવા આવી એટલે હું જાઉં છું.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ, ચંપાનગરીમાં જીવરાજની હવેલી.

જીવરાજ અને કમળા.

કમળા—શેઠ ! સાબજોછે ? લલિતાએ તો પોતાના પડિતને રજા આપી છે પાના પુસ્તક ઉપર હવે એનું મન જરાય નથી અહિ તહિ ગાભરી ગાભરી ફરતી જણાય છે ચાકરો જે અર્થે સકુને એનું કશું કરતા, તે બધા હવે એનાથી કમળા મળેલા જણાય છે એની દાસી તો રોજ રાવ કરે છે તે કેહે છે, કે, હવે મારાથી લલિતા પાસે નહિ રહેવાય તેને ઢિંકતા ઊંઝા પડે છે, વિના કારણે ધમકાવે છે, ને સહજ વાતમાં સર્વે ઉપર ગુસ્સે થાય છે. મારી પાસે આવીને રોજ કાઈ સારી સારી ચોપડિયા વાચતી તે પણ બધ કરચુ છે એ ને એની મેડી ભલી. વચ્ચે મેં ધણી વાર તમને કહ્યું, કે, દંભરાજ રોઠને કમળા લખો, જે તેડવા મોકલે, પણ તમે કહ્યું, કે, હાલ એનો અભ્યાસ સારો ચાલે છે, ને ભણવામાં એનું ચિત્ત સારૂ પેઠું છે, માટે ઉતાવળ કરવાની અમત્ય નથી. મને પણ એ વાત ગમી, ને જાણ્યું જે દીકરી જે પાસે રહી તે ખરી. આપણે તો

હરીફરીને એના સામુ જોઇને નજર ધરવાની કે પશુ હવે એ બહુ મોટી થઈ ધોડુ વોડારમા, ને કન્યા સાસરે જોઇને મહિનો રહેવા દીધા પછી ક્યા પાછી તેડવાય એમ નથી ?

જીવરાજ—અધુ મારા જાણવામા છે પશુ એના સ્વભાવમા કેમ્માર થયો છે તે મારા જાણવામા નો'તુ હુ જાણુનો હતો, કે એ એની મેળે એનો અભ્યાસ કર્યા જાયછે, તેમા એકાએક વિત્ત પાડવાની એટલી બધી અગત્ય નથી, પશુ હવે તો ગમે તેવો પશુ રસ્તો કાઢાયા વિના છૂટકો નથી મારી ધારણા એવી છે, કે, હાલ એચાર મહિના લલિતાને એને સાસરે રહેવા દેવી, પછીથી, હું ત્યા જઈને નદનકુમારની સાથે પાળી આણીશ દમરાજ શેઠ સમજી છે, એટલે એ કંઈ આનાકાની કરશે નહિ તેની દીઠરી બાળરાડ થઈછે, તે તેની પુત્ર ખાઈને જોશી રહેશે, ને આપણે હવે છોકરાની આશા નથી અવગ્યા પશુ થવા આની છે, માટે નદનકુમારને વગ્નમાર્ગ કરીને ગખીગુ, તે ખાઈ પીને બંને જણુ આનંદ કરશે, તે દેખીને આપણો પશુ આત્મા હરશે

કમળા—તમારો આ વિચાર તો મને બહુ ગમ્યો નદનકુમાર તો આપણે દીકરા તુ'ય છે બંને છોડરા ખાઈ પીને ક્યોત્ર કચ્છે હવે, તમે ઉતાવળ કરીને દમરાજ શેઠના બપૂી માણસ મોકલો

જીવરાજ—મને લાગેછે, કે, આ મહિનો કિતવ્યા પછી પથીગમને મોકલિયે, આગળ દીવાળી આવેછે, તેવી, કદાપિ જો કોઈ આવવાનું હશે તો દશ દાહાડા સાંઝ જણાશે કોઈ નહિ આવે તો, એ જઈ આવશે આધાનો મામયો માટે હેંગિયાં માણસ જોઈયે

કમળા—હવણા તો પથીગમ મારા જોવામા આવતો નથી લલિતાની તેહેનાતમા એને મુક્યો હતો, તેથી કદાપિ એણે કોઈ ધમકી દીધી હોય, ને આવતો અથ થયો હોય, તો કોણ જાણે એ જગ દીખણી છે, ને લલિતાને એવું દીખણ હવણા કોઈ ગમતું નથી, માટે અણુગનાવ થયો હોય, એમ લાગેછે.

જીવરાજ—લલિતાની સ્થિતિ આની બદલાઈ છે, તેવામા, એના હાથ નીચેના માણસો એનું અપમાન કરી આસા પાળશે નહિ તો એને ઘણુ માહુ લાગશે, માટે કોઈને કોઈ અનકાર, કોઈને કાંઈ પોશાક આપીને ખુશી રાખવા, ને જેની જેવી યોગ્યતા તે પ્રમાણે પગારમા પશુ વધારો કરવો ધટે, તો તે પશુ કુરવો પથીરામ રમ વર્તીને વાત કરે એવું માણસ છે, માટે જ મેં એને લલિતાના સ્વાધિનમા કસ્યો છે

કમળા—અલિતાની મેડિયે હું જાઉં છું, અને પથીરામ આદિવધને સર્વેની તપાસ કરું છું

જીવરાજ—જા પ્રિયા જરૂર વે'લી, પુત્રીને રીઝાવવા થાન આકળી જરાય, સીધી વાટ લાવવા,—જા પ્રિયા શાન્ત થઈ વાત કરી, કે'તું આહિ આવવા.

કોષ ધરે કોષ થતા, ચિત્ત દે ન ધારવા —જા પ્રિયા
કમલા.—જેમ'રીઝે એમ વાત, હું નિગેડથી કરી,
શાન્ત કરી સરસ રીત, રીઝવીશ દીકરી —જેમ
ગીખવીશ રીસત્યાગ, 'ચાન તો ધરી ધરી,
ચિત્તમા ઉતારવાને, કહીશ હું ફરી ફરી —જેમ

પ્રવેશ ૨ જો.

મ્થલ, લલિતાની મેડી

લલિતા અને કમળા.

લલિતા.— (રાગપીડુ તાલ ત્રાસી)
જે નાગી સારી સદ્ગુણી તે, શોભે સામરનાસે રે,
માતપિતાથી જન્મ ધરીને, બળી કે' પિયુની પાસે રે જે ટેક
પ્રિય વિષ્ણુ તેને આ સસારે, સુત્ર સુત્ર બાસે રે
પ્રિયથી વિષ્ણુ તે પડવામા, તરફડી પળ પળ ત્રાસે રે જે
પણુ અવનરો છે અહિ ગતિ મારી, પનિવિરહથી પીડાતી રે,
સ્વામીએવા ત્રમ્મે પણ નહિ, તેથી રહુ ચીડાતી રે, જે
તેમા તેના દરેન થાતા, સુખ ન થતા દુ ખ પામી રે,
માટે ફરોને સ્વપ્ને મળજો, આ સૂતી હું સ્વામી રે જે
(પાતાની માને આવતી જોઈને) કેમ માણુ । મારૂં કાઈ કામ છે ?

હું જરા અહિ સૂતી છું.

કમળા—(પ્રવેશ કરીને) બેહેન ! અત્યારે કેમ સૂતી છું ? કાંઈ અસુખ છે કે શું ?

લલિતા—અસુખ તો એવડું કાંઈ નથી, પણ આજે મને દુ ખ-
દાયક સ્વપ્ન આવ્યું, તેથી મારો જીવ મસ બળે છે ! (ગળગળી શાવતે)

કમળા—મારી બાપુડી. તને ખમા કરે, અકળાઈશ નહિ
(તેની ડોક જાતી સરસી આપતે)

લલિતા—માણ ! મારી છાતી બરાબ આપે છે જ્યાં સુધી સ્વ-
મની વાત બુદ્ધી કરીને કેહેવારો નહિ, ત્યાં સુધી તદ્દયનો ભાર ઓછો થ-
વાનો નથી માણ ! પાછલી રાત્રે મને સ્વપ્ન આવ્યું, કે, મણે હું મારે
સાસરે ગઇ ત્યાં પેડીની રાત્રે, સધ્યાકાળે કોઇ એક કાળ પુરૂષ આવ્યો,
તેણે મારા વરને બાધ્યા, ને લુગડા ધરેણા ઉતારો લેવા માંડ્યા, મેં તે જો
ઈને ધણુ બૂમરાણુ કર્યું, પણ પાસે હતો તેમથી કેઈએ આશ્રય આપ્યો
નહિ, એટલે હું વચ્ચે પડી, પણ મારૂં કેટલું જોર ? કોરડા મારી, મારા
વરને આગળ દર્યા, ને મને કાંડે ઝાલી દોરી, મેં તેને ધણુ કહ્યું પણ વ્યર્થ
ગયું છેવટે, એક મોટી ખાઈ આવી તેમાં મને ઢાળી પાડી, ને મારા
વરને લઇને તે આગળ ક્યા ગયો, તે મારા ભણુવામાં આવ્યું નહિ. મને
ત્યાં ધણુ વગ્યું, ને કેટલીક વારે ભાન આવ્યું, એટલામાં તો આખ ઉધડી મઈ
કમળા—એહેન ! તું કાઈ ચિન્તા કરીશ નહિ, એ તો તારા વરને
ને તારે માર્થથી વિમ્ન હતરું, સ્વમની વાત સાચી સમજવી નહિ

લલિતા—માણ ! મારા સ્વમની ધણી ખરી વાતો, કાંઈ કાઈ
અશ્વમા પણ, ગળતી આવે છે, તેથી મને ધણી ચિન્તા થાય છે મારે સા-
સરે જવા વારો તો હજી સુધી આવ્યો નથી, એટલામાં આ શો મજબૂ !

કમળા—એહેન ! તું સમજી લઇને બળાપો શું કરવા કરજી આપણી
પેહેડીના પુરૂષ આગળ, તારા વરનો વાકો વાળ થાય એમ નથી આજે
તારા આપની સાથે મારે તારા સબધી જ વાત થઈ હતી હું પથીરામની
તજવીજ કરવા આવી છું, તે ધણુ દિવસથી જણાતો નથી, તેથી તારા
આપને બ્રાન્તિ પડી, કે તેને કાઢાડી તો મૂક્યો નથી ?

લલિતા—માણ ! મેં એને કાઢાડી મૂક્યો નથી, મારી આગાધીજ
ગયો છે, તે આજ કાલ આવવાનો છે મારી દાસીને મેં એને ઘેર જોવા
મોકલી છે આજે તો એ વાળ્યો ઉગવાનો કેમ માણ ! એવું તમારે
શું કામ છે ?

કમળા—દીકરી ! તું હવે સાસરે જવા જોવી થઈછું, તે હું ધણુ દિવ-
સથી જાણું છું હજી સુધી કોઈ તેડવા આવ્યું નહિ, તેથી દસ દિવસ વાઢ
જોઇને, પથીરામને સ્નેહપુર મોકલવાનો તારા આપે નિશ્ચાર કર્યો છે તારા
આપે કહ્યું છે, જો, લલિતાના બધા માણસોને રાજી રાખવા, તેમને લુગડાં
લતા કે ધરેણા જે કાઈ આપવા થટે તે આપવા, ને પગારમાં પણ વધારો
કરી આપવો દીકરી ! તારી નજરમાં આવે તે પ્રમાણે તારા માણસોને
તું આપજો, કોઈ વાતે અમુકાઇશ નહિ. તારાથી કશું વધારે નથી.

લલિતા—માણ ! હું કાંઈ અમૃતાતી નથી. અરે, હું કેવી દુહા, કે નાનપણમાં પણ તને જાપીને બેસવા દીધી નહિ, ને મોટપણમાં પણ એવું એ. આજે તારૂં મુખ ધણુ ઉતરી ગયું છે, તે માત્ર મારેજ માટે માણ ! આવા તારા મુખની ઓશિ મણુ હું ક્યારે ચર્ષશ ? પણ તું જરા કલ્પાત ઠરીશ નહિ. સ્વમની ખીક મારા મનમાંથી ખસવા આવી છે.

કમળા—તુ વિવેકી છુ, એટલે મારે કાંઈ કેહેવું પડે એમ નથી છવને ચેન પડતું ના હોય, તો જરા ઉધીશ એટલે શાન્તિ વળશે, માટે પાછી સૂઈ જા, હું જાઉં છુ (નયન)

લાલિતા—(અંકની સતી કરી) પથીરામને તે રસ્તામાં શુ થયું હશે ? (વદન મણન) આજે દોહોડ મહિના ઉપર નવ દિવસ થયા, પણ હજી સુધી આવ્યો નહિ વાપદો વીતી ગયો કસુર કરે એવો એ માણસ નથી દેહ, છે રસ્તામાં હેરાન થયો હોય તો કોણ જાણે, નહિકર એ તો વાળ્યો ઉગે એવો છે (નીસરણીમાં ધબકારા સાંભળાન.) પથીરામ ચડતો ત્યારે આવા ધબકારા વાગતા, અરે, એ તો નહિ હોય ! ચાલ, હું નિસરણીવાળા ઓરડામાં જઈને જોઉં (સ્વચ્છ) અરે પેલી પામડી દેખાઈ ! એ તો પથીરામની જો, એ નીકળ્યો ખરો ? (તે ઉપર આવ્યા અંકસ)

“ તારૂં જોકું જોવાને આવ રે, મયુરાના વારસી ”

એ રાગ—પરજ, અથવા ધનપાશી

મારા પથીરામ પ્રણામ રે, સમાચાર શા લાગ્યો,
છે કુસળ ત્યા કલ્યાણ કે, સમાચાર શા લાગ્યો—ટેક.
વાપદો તારો વીતિયોરે, રસ્તે થયો શુ હેરાન ?
કાગળ ફર્યે ન આપિયો કે, ભૂલો પડ્યો તુ રાન રે, સમાચાર ૧
વીરા ! જોઈ તારી વાટડી રે, જાણ્યુ આવે એ તો આજ, *
અધિરા ન આવડા કીજીયે રે, વીરા ! જાણિયે બેહેનીની ઘઠ રે, સમા ૨
સસરે કરે શુ માહરો રે, સામુતુંડેવુ સરીર ?
નણુદો નાનકડી શુ કરેરે, કેન્દ્ર છે નણુદીના વીર રે ॥ સમાચાર ૩
વધામણીમાં લે વીરા રે, રમીન સતી પાપ,
શાલ તું લે સોદામણી રે, ખીજી જો જોઈયે તે માત્ર રે, સમાચાર ૪

પથીરામ—(શાલ પામડી બનકમાં મારી) (દોહરો)

લલિતા ! લો આ પત્ર ને, વાળ્યો કરી વિચાર;

પછી કહું, પૂછ્યુ તમે, વર્ષો બદલ્યો જો સાર

(કમળ પરેછ.)

લલિતા—(પત્ર આન દસહિત લઈ, છાતી સાથે આપી, વાચતે)

“સવસતશરી અપાનશરી મોહા સુભવાને પૂજારાધે અનેક સરવે ઉપમા લાયક બાઈ શા રીપચ બોઈ —એવે ૧ રી સનેહપુરથી લાભ રેહી નદનકુમાર શેઠ દભરાજશેઠના જેગોપાર વાચને, જાત સમાચાર એક, પીછાને જે અનરે સરવે બેવા પુરાણ છે, તમેરો બેખી પુરાણીનો કાગર નંમ ૧ ભાખણ નમ ૧ સાથે આવેા તે વાચી સમાચાર સરવે જણાઉં વળી સભારીને લખને

બોણુ તમેએ નિષ્ણ જે, લાખા લાખી વાતોની રાગમા જે એમોને આણે તેડવા આવાને, પણ તેના જાણબમા જણવું જે એમોને થા ૧ ની પાણી પીવાની પણ નવરાશ છે નથી, માટે અમારાથી તમારા ભણી અવાચ એવું છે નહિ તે જણને બીજું લખવા કોરણુ એ છે જે, અમારો અવારો નહિ તેથી અમારો ભાખણને માસ એકે પછી મોકલીશુ, જરૂર જરૂર મોકલાશુ તે જણને, ફકરોચના કરશેા નહિ કોમ કાલ લખને ભેઈવુ વરવુ મગોવેએ મિતિ ભાઈવા શુ ૧ ૧ લા નદનકુમાર શેઠ દસકત પોતે—

(નિશ્વાસ નાખને) અધ્યા પથીરામ ! આ એમણે પોતાને હાથે લખ્યું છે ?

પથીરા—એવું શા માટે પૂછવું પડયું ?

લલિતા—એ મારા કાન્ત-ધનાડયના પુત્ર-એમને તો ઉત્તમ પ્રકારની કૃણવણી મળી હશે, અને આ ટાગળ તો રીતિ ગોખી નાખેલા કોઇ શી-ખાઈના હાથનો, કાચા અદ્ભુતથી અશુદ્ધ લખેલો છે પણ (કામળમા જુવતે) “લા નદનકુમાર શેઠ દસકત પોતે ” હવે આન્ત કેમ રહે ? પણ નહિ, શીખાઈ છેકડ હોય તે એમ લખી જાય નજી એ એમનું લખેલું નથી “પૂજારાધે” શુ ! “ અનેક સરવે ઉપમા લાયક શુ ? ” “ બાઈ શરી પચ બોઈ ” કરીને લીટી શી દોરની ! વળી શેઠના જેગોપાર શા ! કાગર શો, ભાખણ શો ! શેઠ શા ? છટ, છટ, મારા પતિની ગૈલી તે આવી હોય ? પથીરામ ! તું ટીખણી છુ તેથી ટીખળ તો કશું નથી ?

પથીરામ—તદ્ય ભરાઈ આવ્યું તેથી નીચે બેસી, હાથે હાથ નિશ્વાસ નાખી અરેરે ! હવે મીરી વાગ ગળે કેમ ઉતરશે ? મરકરીને માથે ખાસકુ જેને મરકરી કરવાની ટેવ હોય તેની સાચી વાગ હોય તો તે પણ મરકરીમા જૂડી ઠરે, તેને માચુ કુ ખ હોય, પણ તે ટોંગ ઠરે શિવ ! શિવ ! (કમ નિશ્વાસ નાખે છે)

લલિતા—(તેની પાછડી ઉપર હાથ મૂકને તેડુ માથુ હલાવતા) પથીરામ ! આ સમય આનાકાની કરવાનો નથી—ઝટ વાત કહી દેવાનો છે, “ કુ ખ હોય પણ ટોંગ ઠરે ” એવું તે શા ઉપર કહ્યું ?

પથીરામ—હું શુ એવો મૂર્ખ છુ, જે આવી વેળાએ ઉડાવતો હર્ષ ? સારે તમે “ ટીખણી છુ, ટીખળ તો નથી કરતો ” એમ શું કરવાને

કોહોછો ? દુઃખાએ કરીને આ મારા મો ઉપરથી નૂર ઉડી ગયું છે તે તો જુવો ? તમારી બળતા હોય નહિ તો એવું થાય ?

લલિતા—(હજી જે પથીરામના માથા ઉપર ઉભી રહેલી છે, તે તેની પાંચડી ઉપર હાથ મૂકીને) પથીરામ ! તું જેમ જેમ વાર કરતો જાણ, તેમ તેમ, મારામાં અધીરાર્થ વધતી જાયછે, ને આંત્રિ પડેછે. તારૂં નૂર કેમ ઉડી ગયું ? મને ગમ રાત્રે ધણું નદારૂં સ્વપ્ન આવ્યું છે, મારે તું કહી દે (તેની આંખોમાંથી આંસુ માંડેલા કોઈ કામગીરી અડી ઐટલે તે કાઢાડી લઈને ઉઠેલા જોતા) અરે ! આ શું ? શો જુલમ ! મારો લખેલો કાગળ તું પાછો કયાથી લાવ્યો ? નક્કી તારામાં કાંઈ કપટ છે તું ત્યાં ગયો નથી, પણ બનાવટનો કાગળ લખાવી લાવ્યો છું. જા, દુષ્ટ, તારૂં મો મને બતારીસ નહિ (તને હાત મારે છે)

પથીરામ—અરે ભગવાન ! આ તો ઉનડી પીડાયેલું ગુણુના ભાઈ દોષ ?

લલિતા—જા, દુષ્ટ, તું કાળુ મો લઈને, મેં તને ભાવથી પાળ્યો, તારો પગાર બધા ઠગા વધારે કરી આપ્યો તેના બદલામાં તું “ગુણુના ભાઈ દોષ” કહેતે મેં તને મારૂં ખરેખર ખાનગી કામ કરવાની આજ્ઞા કરી, પણ એટલું તારાથી થયું નહિ ? ને મારો કાગળ પાંચડીમાં ખોટી રાખી, કોઈ છોકરાપાસે ઉતાર લખાવી મને આપ્યો. તું તો સહજ કરવા ગયો, પણ આ એક ધડીમા મને કટલો બધો પરિતાપ થયો, તે તું મૂર્ખ ગુ સમજે ? મારા દિલમાં જે ધાસકો પડ્યો છે, ને મને જે દુઃખ થયું છે, તે મારૂં મન જાણે છે મારા પતિ એક અજ્ઞાન છોકરાની ઢગ પ્રમાણે કાગળ લખે ? શી વાત !

પથીરામ—(ઉભા થવા બંધે એટલે બચનમાં ની પેટ, પડી જાયછે) તું વળી બળતામાં ધી હોમવાને કયા પડછ ?

લલિતા—અરે, એ શાનું પોટડું છે, જેડું ? તેના મોંમાં જીભ છે, ૭ માથો ધરેણું નીચું જાય (સત્યાનાંશ વળતું) તું કોઈ મહા પાત્રી છે, માન ન માન, પણ તે ઘોર ઝર્મ કસ્યું છે આ હીરાની વીંટી ભારે મૂલ્યની જાણાય છે. પોહોત્તી પણ જગતની કિંમતી છે આ ગગનચંદ્ર પણ ભારે છે, વળી આ સોનાના પાસલા આટલા બધા ! ! અધ્યા દુષ્ટ ! તું સાચેસાચું કહી દે મારા પેટમાં દ્રાણ પડેછે લોભથી તે મને સૂચારી દીધી હોય એવો વેહેમ જાયછે આ ધરેણું કોઈ દ્રવ્યમાં નહિ છે તારે હાથે કયાથી આવ્યું ને ઝટ કહી દે, નહિકર સિપાઈએને નીચેથી ખોલાવી હવણ તારી વચે કરાવુછું

(જરા ધીમી પડીને) મને સ્વપ્ન આવ્યું ના હોત તો આવો વેહેમ તારા ઉપર આવત નહિ

પથીરામ—અરે, તમે મને બજેલાને, ને મહા પરનાવો કરનારને

આટલો બધો શુ કરવાને કરોછો ? બનવાની વાત બની ગઇ છે, જેવો !
વિધાત્રીનો લેખ તેવું નિપજ્યુ છે, એટલે, સાચેસાચુ કહેવાને મારે આ-
ચકો ખાવાની અગત્ય નથી

લલિતા—પણ અલ્યા કસાઈ, તે જો મને કહ્યું હોત, તો તું ડટાઈ
જાત એટલું સોનું આપત, પણ ચાલ, બોલ આગળ

પંથીરામ—હું હવે હાથ જોડીને તમને કહ્યું, કે તમે આમ આડું
આડું ન સમજો

લલિતા—મારા વરનું તે ધરણ્યાની લાલચે ખુન કર્યું છે—

પંથીરામ—શિવ ! શિવ ! શિવ ! અરે ભગવાન ! તારા કોપવિના મારા
ઉપર આવું કેવલક આરે નહિ જોણું મને સારી રીતે પાલ્યો, તેનો પાડ મા-
નવાને બદલે આવું ધોર કર્મ હું કરું ? લલિતા, આવો આરોપ મૂકતા તમારી
ઁભ કેમ ઉપડે ? એક વાર તમે બધી મારી વાત સાબળો તો ખરા
વચ્ચેગજે હુંજ માર્યો જતો હતો, પણ તમારા પુણ્યપ્રતાપથી ઉગર્યો

લલિતા—ત્યારે શુ રસ્તામા ચોર મળ્યા, ને તેની મારામારીમા
મારા વરને કાઢ થયું કે શુ ?

પંથીરામ—તમે આગળ આગળ એવા કુતરું શુ કરવાને કરોછો ?
એ તો એ જીવતો મુવો.

લલિતા—વાહ ! અલ્યા નામન ! તારી ઁભ થઈ વધી દેખાયછે
તો ? તે કાઢ પીધું કશું તો નથી ?

પંથીરામ—બૂલ્યો બાપજી ! મેં ઁખ મારી, પણ બધું સાબળશે
એટલે તમે પણ મિલુજ કહેશો.

લલિતા—એક વાર હુકામા તું સવં કહી જા

પંથીરામ—તમ્ને નહિ બોલતા તમે સાબળો તમને શી રીતે કહેવું
તેની મેં રસ્તામા ગોઠવણ કરી રાખી છે, તે પ્રમાણે કહ્યું.

(હસિત બાનિ મમકલીમા પણ મવાય છે)

હું નમર પાસે બહુ ઉઘાસે, પોગિયો જણી થડી,
બહુ શોભતી વળી આપતી, મુજ દષ્ટિયે વાડી પડી,
તે નીકળી નદન તણી, ખોતે હતા તે વાડિયે,
પ્રિયવદ્ધ ગણિકા હતી, કીધેલ વશ વર લાડિયે
ત્યા પત્ર વાચ્યો તેણિયે, તે જો શુણ્યો સતાઈને;
વળી શુણ્ય તેનો સાર એ જો, મસ ઉગળ્યા બાઈને.

તુજ પત્ર તે લેતી મઈ, કે'તી મઈ લખવા તુને,
 તેથી કરી લખી પત્ર પોતે, આપિયા તેડી મુને. ૨
 મેં મૂર્ખે જાણી સાબળ્યુ તે, કહ્યું દીખલ રીતથી,
 છૂપાવવાને લાગ્ય માગી, આપી તે આ પ્રીતથી. (જતાવ છે)
 લઈ પત્ર આલ્યો પુરમા, સસરા તત્કારાને મળ્યો,
 ત્રાહિત થઈને ભવિષ્ય ભાખ્યુ, તેથી તો તે બહુ મળ્યો. ૩
 કહી વાત સૌ નિજ પુત્રની, દુખિયો થયો તે કહી કરી;
 સમજાવો તેને સારમા, આલ્યો કુ ત્યાથી નીસરી.
 ગણિકાતણુ ધર પૂછતા છળદાસને જાતલાવિયો,
 પ્રિયવદાને ઘેર તેની પૂઠ પાછળ આવિયો. ૪
 એ ગયો જમણા દારમા, નિજ ભારમા ભગમ ભર્યો,
 કુ જોષ ડોડા ખારી તેમા, સરર લેતો જઈ સર્યો.
 લાગ્યો ધસારો માહરો, પ્રિયવદા ચેતી મઈ,
 અટ દાસી પ્રેરી દેખવા, કાપેત મુજ કાયા મઈ. ૫
 શય્યા તળે સતાઈ જતા લાગ શુણવા આવિયો
 ઉભયે અધિક મુજ ઉપરે નિજ કાષ અટ જણાવિયો,
 નદન કનેથી વાત જાણી, લઈ ધરેણુ પરવસ્યો;
 છળદાસ કે' તે માટ મારો, વિપ્ર વાસે મેં કર્યો. ૬
 શુણી વાત ઝેવી કાષ કેવી થરર થઈ તે શુ કહું ?
 તે સમય જાણ્યું જીવ જાશે, ખીક લાગી મન બહુ
 તુજ પત્ર છળં ને આપિયુ, તે વાચી નીચે નાખિયુ,
 ' ધિકાર છે એ પત્રને ' ઝેવુ, મુજેથી ભાખિયુ. ૭
 વળી દામ પામ્યા વાડીના, તે અર્ધ સોનુ આણિયુ,
 મૂઝમુ મદલા નીચ તે તો બોલીથી મેં જાણિયુ
 ' દય દિવસમા લઈ દામ સવે, અહિયો આપણુ આણીશુ,
 વળી તે ફિને લલિતા જાણી, તેડે જવા સમજાવોશુ. ' ૮
 મઈ રાત તેથી તો ગયો, છળદાસ કહીને ઝેટલુ,
 છે સાર આ વૃતાન્તનો, લખાવો કહું હું કેટલુ
 મઈ રાત વીતી તેથી હું, લઈ પત્ર સોનુ આણિયો,
 બહુ ખીકથી રસ્તે પડી, અહિ આવો કામળ આણિયે. ૯
 છળદાસની જાણના બધી, કમિલ તેના કામ છે;
 નશ મેહને નદન થયો, ખાલી કરેલો દામ છે.

વાડી હવેલી વેચી તે, ખતપત્ર ત્યા તૈયાર છે,

છે મૂઠ ઝવે કથ તારો, દુર્ગુણીનો યાગ છે.

૧૦

લલિતા—અરે, પરમેશ્વર ! (મૂર્ચ્છામત પદ્ય પરણી કમી પડે છે)

પૃથ્વીરામ—(તેની આસના વાસના કસીને, અને જરા મુદ્ધિયા આવેછે એટલે સ્વાગતને)

• (સંગ્રહ)

કગવો કાઢ ઉપાય, બળ્યે હવે શુ નીપજે ?

થાવાનુ તે થાય, મજરા નહિ બે'ની રજે

૧

લખ્યો વિધિયે લેખ, તે મિથ્યા યાતો નથી,

મારી દુ ખનોં મેખ, સલા વિના સિદ્ધિ નથી.

૨

આજ કાલની માહ, નહન કે કો' આવશે,

• જમને પછીથી તાહ, ફેરવવાનુ ફાવશે

૩

ગણિકાને છળદાસ, પુર છોડી બને જશે,

નહનની પછી પાસ, કોઈ નદાર નહિ હશે

૪

હું આરોગ્ય તુજ સાથ, બે'ની મારી ત્રાસમા,

કરો સ્વાધીન તુજ નાથ, સીધો કરીશુ માસમા

૫

બેધ તારા ગુણ, લજવાશે તુજ નાવલો,

ઝટ તજશે દુરગુણ, ચેતીને યાશે બલો.

૬

લલિતા છે તુ ચતુર સૌ રીજવીશ શિરનાંખીને

કરો દુર્ગુણ મૌ દૂર, મુધારીશ તુજ સ્વામિને

૭

લલિતા—(બહિ જાય) (ગહરો)

બની, બની નહિ, નહિ બને, ખરી એજ છે વાત,

ખીજે કાઢ ઉપાય નહિ, સે'તુ સર્વે જાત

૧

પૃથ્વીરામ ! તારી સલાહ બરાબર છે, હવેલુ તો ખીજે કરો ઉપાય આપલુ હાથમા ગ્હો નથી. આ ધરેલુ ને સોનુ સર્વે તું અર્હિથી લખ જ એના સામુ મારાથી જોવાઈ શકતુ નથી, તું તારી મેજે એનો નજરમા આવે એવો ઉપયોગ કરજો દાસીને પ્રથમ તારી તજવીજ કરવાનુ કહ્યું હતું, ને સાર પગી, પ્રભાવતી પાસે જવાની આજ્ઞા કરો હતી, પણ હજુ કોઈ કેમ નહિ આવ્યુ ?

પંથિરામ—પ્રભાવતી તો, હું ગયો તેજ દિવસે, સાસરે ગયા હતા, ને પાછા આવ્યા છે કે શુ ? (તેને આવતો જોઈને) અહો, એ તો પેલા આવે હવે હું જઈ છુ. (બગે)

(પ્રભાવતી પ્રવેશ કરેછે.)

લલિતા— (દોહરા અથવા કાઠનો જિ.લો.)

પ્રભાવતી ! પિયુને બળી, પૂરા કીધા કોડ,

દુર્ભાગી હું એકલી, વહી ભારી જોડ ૧

હતી આશ મુજને ધણી, પુણ્ય થઇ હવે નિરાશ,

રડાપો પિયુનાં છતાં, આવી ન મળતી રાશ. ૨

(તેડું તદ્દય પાછું ભરાઈ આવેછે, ને સખીને બાંધી પડેછે)

પ્રભાવતી— (રામ પરજ અથવા માહાકાંડ)

ભારી આલી તું શિદ્ધ અકળાય રે, તુને ખમા રે ખમા,

હું ખ મુજથી ન દેખી ખમાય રે, તુને ખમા રે ખમા ૧

બાળા ક્ષમ બની આવરી રે, આવડું શુ કહ્યાંત,

મનોવિકારને ભારીને રે, ભારી શાણી તું થાની શાન્ત રે તુને. ૧

કામે સવારે કથરો રે, આવી બેસો છાયામા,

બળતા ભારી બધી બાળશે રે, તું ચિન્તા કર નહિ કાય રે તુને. ૨

કૃપાળ શ્રી ભગવાન જે રે, કરી કૃપાની દૃષ્ટ,

હું ખમાથી છોડાવશે રે, તે તો કાપીને તારા કષ્ટ રે તુને. ૩

ધાસ્યુ થાય ન આપણુ રે, રમરની એ સિદ્ધાંત,

આગા રાખી તું ઇશ પર રે, મારા સમ તું છાડ કહ્યાંત રે તુને. ૪

(તેની આસના પાસના કરી તેને નમક ઉપર બેસાડેછે)

લલિતા—(રડતા) “ આપવલ સ રેશો કેહેએ આવને એ રામ ”

સાબળ, શાણી સહિયરે, હું ખની વાત તુ,

એ તો કો'ના આમળ નવ કેહેવાય જો,

પણુ આજે હું ચરચર કાડું ચિત્તમા,

એ તે મુજથી કેહેની ક્ષમ સેહેવાયજો ? સાબળ. ૧

વરને મેં દોઢો'તો વરી'તી જાહરે,

પણુ ત્યારે, હું છોક હતી અજ્ઞાન જો,

તોપણુ હોસ હતી હેયામા આત ધણી,

પરણમા માન્યુ'તું મોડું માન જો સાબળ. ૨

સમજ નહિ શાથી ત્યારે સુખ ઉપજ્યુ,

તોપણુ મુણી વિવા' મળ્યાની વાત જો,

મગ્ન થઈ મનમા મસ, અતિ સુખ માનિયુ,

જણ્યુ ત્યારે સદ્ગુણ મધ મુજ જાત જો. સાંબળ. ૩

એ કરતા પશુ રીઝી સસરો આવતે, ઝોરાડી ચુદડી યુજને ને દિન જો; ત્યાર પછી ૩ ધાસ્તો મોટો માડવો, ત્યારે તો ચઢતી સુખમા મસ લીન જો.	સાબળ	૪
ચારીમા વરને નાખ્યો તો નેહથી, જોવા, કેવો રૂપતણા જે તોડ જો; તે દિવસે હરખીતી હેથે આ ત ધણું, એના જેવી જાણીતી નહિ જોડ જો.	સાબળ.	૫
અગાનીને સુખદુ ખ લાજે અસ્પમા, તેવો ત્યારે મારો કુતો ધાટ જો; વરજોડે ૨ થમા રે બેડી રીઝથી, સાસરિયાની સારી લાગી વાટ જો.	સાબળ.	૬ .
ચયું હોત સમસાણુ માડવા ઠામમા રથ ઠાંડીનો ચયો હોત જો ઠાંડ જો, ચુદડી યુજ મડદાને ચોખમ વીંટવા, ચારીચિતામા બડબડ લાગત ઠાંડ જો.	સાબળ	૭
ત્યારે તો નવ દેખત આવા દિનને, આ તો હજ્યા પેલા ભવના પાપ જો, ત્યાર વિના આવુ શુ દુ ખ યુજ જાતને, લાગ્યો યુજને કેહેની કોનો શાપ જો	સાબળ.	૮
પિયુ નહિ પાસે એ દુ ખ હું રડતી નથી, આ તો બીજુ મનાય નહિ એ દુ ખ જો, ટળશે તે જાણી ચિંતામા જાહરે, આ ભવમા ક્યાથી યુજને કાઈ સુખ જો	સાબળ	૯
પ્રજ્ઞાવતી. (ગદ્યરિત કરે આલિતી વૃદ્ધ)		
સહિયર લલિતા તુ, રે ! બની કેમ આવી, અતિ દુ ખમય ક્યાથી શોકની વાત લાવી; શુશિસમ તુજ શોભા. રે મધ છેક નાશી, કમળવદન ^૨ કાન્તિ, મ્હાને ^૩ દેણુ હુ આ શી ?		૧
નહિ અતિ અકળા તું, આખવારા શી ચાલી ! બની મસ અધિરી હું, તાહરો ખેદ બાળી,		

રહ્ય તુજ ભરાયુ, દે કરી તે તું ખાલી, ગહન' ગતિ પ્રભુની, લક્ષ્મી રાખ વા'લી	૨
લક્ષ્મી—(" વનચર વૌરા વધામણી" એ રાગ—ભેલાવર) (રસતા)	
સહિયર' હુ ખ શુ' દાખવુ, મન ભડકે બળેછે, ચિન્તાનો તાપ તપી ગયો, હાડ મારા મળેછે	સહિયર૦ ૧
પત્ર પ્રીતે મેં પાદચ્યુ, પથીરામનો સાથે; બેઈ ચરિત્ર તેણે કલા, માર્યો છે મૂર્ખ માથે.	સહિયર૦ ૨
પાપી પતિ એ અભાગિયો, વેરયાનો છે ચારી, અકલ કોડીની છે નહિ, હવે શી ગતિ મારી.	સહિયર૦ ૩
મરજ નથી તેને માહરી, મન મુજમા છે નહિ, ધન, માલ નાખે ઉડાવીને, એના પિતાને કે' નહિ	સહિયર૦ ૪
મન મળશે ક્યમ માહર, એવા પિયુની સગે, રૂપ મુજુ જેમા મળે નહિ, એથી રમિયે શુ રમે ?	સહિયર૦ ૫
પેલા ભવની હું પાપણી, કીધેલા કુડા કર્મ, પુણ્યદાન વીસારેલા, ચૂકેલી નિજ ધર્મ.	સહિયર૦ ૬
સરોવર પાળ તોડી હશે, પૂરેલા હશે કૂપ, પરવડી તોડી પાડી હશે, ઝેરે મારેલા બૂપ	સહિયર૦ ૭
ધાવતા બાળ વછોડીને, કીધેલા તેનો કાળ, સાધુ સત સતાપીને, દીધેલી ધણી ગાળ	સહિયર૦ ૮
કન્યા, વર ઘેર વાધતા, કીધેલા વધ મેં તો, વર મારી જાન નસાડેલી, ભૂટેલી હશે તે તો	સહિયર૦ ૯
મુધડ કન્યાને દીધી હશે, કોઇ મુડયલ સાથે, શખણી કોઈ મુધડને, મારેલી હશે માથે.	સહિયર૦ ૧૦
ભૂઠા ખત મેં કીધા હશે, રોવરાવેલા રાકે, સાક્ષી જોડી મેં પૂરીને, વાળેલો આડો આકે.	સહિયર૦ ૧૧
પૂલ નદીના તોડ્યા હશે, રૂબાવેલા વાહાણુ, નિરખરાધીને ડાટીને, મારેલા હશે બાણુ.	સહિયર૦ ૧૨
ગામ ધણી બાલ્યાં હશે, ઉપજાવેલો ત્રાસ; આશાબધીને અડાવીને, કીધેલા મેં નિરાસ.	સહિયર૦ ૧૩
ખીજ મુરં વાળ્યા હશે, તેના ઉગિયા ઝાડ, પ્રભુજી પતાવે જો આટલે, તો તો તેનો ખાડ.	સહિયર૦ ૧૪

શાને દીધી સારા ડુળમા, પૈસામા મૂકે પૂજો,
 વિદ્યા બાણવી શા કારણે, એથી વાગેછે શુભો સહિયર૦ ૧૫
 શાને માથાપે મૂળવીને, કસ્યો આવડો કેર,
 જન્માવી તો બળચુથીમા, ઘેળી પાવુંતું જેર. સહિયર૦ ૧૬
 જોયા વિના માતતાને તો, બળતી આગમા નાખી,
 કોમળ શાને કરી મને, જોથી ના શકુ સાખી સહિયર૦ ૧૭
 કહું શુ હવે માતતાતને, એ તો પૂર્વના વેરી,
 અબલુમા મને છેતરી, દશ દીધા છે ઝેરી સહિયર૦ ૧૮

(સોવિત વવાથી પાઠી મૂર્છિત થઈ પડે છે)

પ્રભાવતી

(તને પાછી શુદ્ધિ આણીને) (રાત કાળિ મેડા)

અકળામા આવડી બધી રે મારી આલી,
 સહાય જગરાય તુને થાય રે છ,
 હુ ખની બળી તું બોળી આ બધુ રે આલી,
 ગરીબ સ્વભાવે જાણે ગાય રે છ ૧
 ખબર તો નોંતી મુને આવડી રે આલી,
 હુ ખ તારૂં દેખુ હયાશાઠ રે છ,
 હિંમત હારી ગઈ શુણી બધુ રે આલી,
 સૂઝે ઉતારવો ન ધાટ રે છ. ૨
 જુદી તુને મુજવી જાણુ નહિ રે આલી,
 જુજવી જાતને છવ એક રે છ,
 તેથી તુને થાય તે મુને પીડે રે આલી,
 ક્યાંથી આવો મૂર્ખ મળ્યો છેક રે છ ૩
 પણુ હવે શુ કીજિયે બની ગઈ રે આલી,
 આપણા ન હાથમાય કાય રે છ,
 સમજીને સેવુ માથે ને પડ્યુ રે આલી,
 ધિક્કરુ સંભ્યુ તે મનમાય રે છ ૪
 દેખિયે ધણા હુ ખી બીજા બહુ રે આલી,
 તેમા આપણુ તેવા, મન મારિયે છ;
 બણ્યાનો છે સાર-સેવુ ને પડ્યુ રે આલી,
 માન્યાતણું મુખ હુ ખ ધારિયે છ. ૫
 માટે કોશ મૂક મારી વાલી રે આલી;
 બાળી મૂકે શાને સુંદર જાત રે છ;

જો.તું એક વાર જઇ ક્યને રે આવી,

આ આવી સમજવા માતતા રે ૮.

૬

(છવરાજ અને કમળાને સમજાવવા જવા માડે છે)

લાલિતા—પ્રિય સખી ! મારા માતપિતાએ નો ઠગવ કરી મૂક્યો છે ને પથીરામની પાછળ પશુ ત્યાથી કોઈ નીકળનાર હતું, ને આજ કાલ આવી પોહોયશે હવે તો, ત્યા જઈને એક વાગ મંધી ચર્ચા જોઈ આ વાત મારા માતપિતાને જાણુ પડવા દીધી નથી, ને હાલ જણાવવાની અગત્ય પશુ નથી તે વળી બિચારા ઘણા દુખી હાય, ને મ કડવાને હું ખુશી નથી.

મલાવતી—વાર ત્યારે હું જતી નથી, પશુ સ્થાનગ ગુ છે ?

નેપથ્યમાં—“લલિતાને બોલાવો—લલિતાને બોલાવો.”

મલાવતી—પ્રિય સખી લલિતા ! તને નીચે મોવાવે છે આવ, ત્યા શુ છે, આપણે જોઈએ (બન્ને જણ બેસે)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્વલ વાક.

તેડાગર, છવરાજ, કમળા, લલિતા અને મલાવતી.

તેડાગર—શેઠ ! આ કાળ દંભરાજ શેઠે આપ્યો છે (આપક)

છવરાજ—(લઈને બધા સામળે તેમ વાચે છે)

“સ્વરિત શ્રી ચ પાનમરી મહાશુભસ્થાને શુભાવમા ગે.અ રો. શ્રી પ ચ રોડ છવરાજ તથા સાથ સર્વે. અિતાન શ્રી રનેકપ્રરથી લાગ તમારા ર્હાલના અપેક્ષિત દંભરાજના જન્મ-ગોપાળ વાચકો. વિરોધ અને સર્વે કુશળ છે, તમારો કુશળતાના કામળ ઘણા દિવસથી આભ્યા નથી, માટે સભારીને લખકો. બીજી, સૌભાગ્યવતી લલિતાને તેડવા મોકલવાને ઘણા હવાખા કરવા, પશુ ન હનકુમારને અવકાશ નહિ મળવાથી આજ શુધી મોકલવાને બની આવ્યું નથી. હાલમા પશુ તેમને આવવાને અડચણ છે, માટે અ કામળ લઈને તેડાગર પ્રાણજને રા માણસના સાથ સહિત મોકલ્યા છે, તેની સવાયે સૌભાગ્યવતી લલિતાને મોકલકો જરૂર મોકલકો, જલરો નહિ, કેમકે દૂરનો મામનો અટલે હાલમાં મોકલજને કાંઈ અડચણ નીકળશે, તે વાત પાછી આથી જરૂ વળી આવજ ઉપર, સારા રૂઝ પશુ આવતા નથી, માટે શુભ દિવસે લલિતાને વિદાય કરકો જલરો નહિ. કામકર્મ લખકો. હરમાંથી તથા વિર છવી ન હકુમારે સર્વેની જળા રૂઝી છે અમારી વતી સર્વેને ચવાયેઅ રહેકો. ભાદરવા શુક્ર ૫ (૫૧ વાચી રહ્યા પછી લલિતાને.)

ચાચો. લલિતા બેઠેન, તમે હવે તેવારી કરવા માડો.

લલિતા—પિતાશ ! મારી સાથે કોને મોકલશે ?

૭૫૦ તથા કંવળા—મેહેન ! તારી નજરમા આવે તેમને તેડી જ લાલિતા—પંથીરામ આવશે એટલે વધારે માણસની અગત્ય નથી મારા અંગના કમકાજ સાર મારી દારીને લપ્પણ

તેડાગર—દબરાજ રોડે કહ્યું છે, જે, અહિં ધણા માણસ છે, લલિતાને કાઠ વાતે અડચણ પડવા દઈશું નહિ, આટે જીવરાજ રોકના માણસની જરૂર નહિ પડે જે દારીને લલિતાના સ્વાધીનમા કરવાની છે તેને મારી સાથે મોકલી છે, તેમ છતાં જો બીજી દારી લેવી હોય તો લો

લલિતા—વાર, ત્યારે કદાપિ દારી નહિ લઉં, પણ પંથીરામ વિના તો આશે નહિ, કેમ પ્રભાવતી ?

પ્રભાવતી—હા, પંથીરામને તો સાથે લેગે, ને ત્યાં તને પેહેલું અધરૂં લામશે, તેથી મને એમ ના હોય તો હું તારી સાથે આવું, તે ત્યાં તને જરા મોડશે એટલે દસ પદર દિવસ રહીને પાછી આવતી રહીશ

લલિતા—મિત્ર સખી ! મારે માટે એટલો બધો મત્ત તને આપવાની કાંઈ અગત્ય છે નહિ, જો એમ હોત, તો તારા કબા વિના, હું તને તેડી જાત પંથીરામ છે એટલે હરકત નથી તું હવણાજ સાસરેથી આવી છું, માટે તારા માનપિતા ભેગી થોડા દિવસ રહે, પછીથી પાછું તારે લા જવાનું હશે

પ્રભાવતી—જેમ તારી મરજી.

જીવરાજ—ત્યારે પંથીરામને કહી રાખી, આજથી તૈયારી કરવા માડો !
(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્યઠ, નગરની માગોઠ.

કંવળા, લલિતા, પ્રભાવતી, પંથીરામ, બીજી સ્ત્રિયો,
અને તેડાગર, ઇત્યાદિ.

પંથીરામ—(મનમાં) લલિતા અને પ્રભાવતી વિના, બીજા બધા આનંદભરે તૈયારીની ધાલમેલ કરી રહ્યા છે, પણ તેમના મનમાં બડકો છે. શું કરે ? ઉપરથી ખુશી બતાવ્યા વિના સિદ્ધિ નહિ (લલિતા પોતાના પિતાનો આજ્ઞા લઈને બહાર નીકળી તેને જોઈને) આહા ! આ લલિતા કેવી અજીબારને સુશોભિત કરે છે ! પણ એવું વદન જરા કરમાયલા કમળના જેવું કામ મારતું દેખાય છે મેં જો એને માડીને વાત કહી હોત નહિ, તો એનો દે-ખાવ અત્યારે જુદાજ પ્રકારનો હોત. પણ આ બધી સ્ત્રિયો તો લલિતાને

વળાવા એના રથ આગળ આવી. આલ જીવ, આપણે પેલી આગળની મા-
ડીમાં જઈને અડાવિયે. (૨ આગળની માડીમાં જઈ બેસે છે)

કમળા—(લલિતાને રથમાં બેસવાની વખત વળ-જોડે) બેલાવર રામ
પુત્રી પધાર તું સાસરે, સિદ્ધ કરું શુભ કામ,
રથમાં બિરાજ તું બાપુડી, લખ પ્રભુ કેરું નામ પુત્રી ૧
સાસુ સસરા પાદ લાગળે, કે'જે મારા પ્રણામ,
નણદીની ખખરો તું પૂછળે, કરળે કે' તે તે કામ પુત્રી. ૨
શાણી તું શાન્ત છું દીકરી, છું વિવેકની પૂર,
ધર્મ જાણી મારો હું કહું રે'જે દુર્ગુણથી દૂર પુત્રી. ૩
ઉચ્ચે સ્વરે નવ બોલયે જેથુ જેટલું કામ,
તેટલી વાત તો કીજિયે, સ્મરિયે પ્રભુ કેરું નામ પુત્રી ૪
પરિન દા સ્વસ્તુતિ કરવી નહિ, પે'સો કરીને ત્રિમાર,
બોલવું હોય તે બોલિયે, કો પર કરિયે ન ખાર. પુત્રી ૫
પતિને પ્રભુરૂપ ખજીવો, કરવી તેની સેવાય,
કોપે એવું કવું નહિ, તો તો ધન્ય કે'વાય. પુત્રી ૬
કહ પડે માથે આપણે, ધીરે કરવો ઉપામ,
ગભરાવું નહિ તેના ચક્રી, પછી યાવાનું થાય. પુત્રી. ૭
અમટિત પ્રેમ ન બાધવો, પાયો નીતિનો એજ,
દીનપર દયા ધણી દાખવી, સાચો ધર્મ છે તેજ પુત્રી. ૮
ધરછિદ્ર કોને કે'વાં નહિ, એથી થાય નિજ તોલ,
હસીને ન દાત દેખાડવા, વહિયે વીણીને બોલ પુત્રી. ૯
વણુ કામે પરધેર ના જવું, દિવસે સૂવું ન ઠીક,
કુળતણી લાજ વધારવી, ઉલટું આપ્તે છે ધીક. પુત્રી. ૧૦
આડી ખાવી નહિ કોતણી, નિજપતિ કેરી પાસ;
માકરના દોષ સુધારવા, વિના ઉપજાવે ત્રાસ પુત્રી. ૧૧
તુજને જમે નહિ દીકરી, જાણુ કરળે તે વાર,
તુરત તેડું હું મોકલી, તેડાવીશ આ ઠાર પુત્રી. ૧૨

(કમળા બોલતો રહી ગઈ જઈ જાય.)

પ્રભાવતી—(સીતાજીના મહિનાના રામ)

સાસરે તું સુખેથી સિધાવ, શાણી સાહેલડી;
પણુ દુઃખ મુને એ મામ, દૂરે મારી બેલડી

પૂરો ભાવ છે તો પરમેશ બનેને મેળાવશે,
 પતિની જઘને તું પાસ, વે'લી વે'લી આવશે. ૨
 ગમતું છે નહિ મુજને જરાય, ઉપાય શો કીજિયે,
 જલમીન વિખુટા થાય, એવું દિલ લીજિયે. ૩
 જઈ પોહોયુ કે વા'લી તું પત્ર પાડવને ત્રેમથી,
 લખ્યા કરજો બધા વૃત્તાન્ત અચૂક એક નેમથી ૪
 તુને ગભરાતી જો જાણીશ, દોડી હું આવીશ ત્યા,
 વળી ધટિત હશે તો સાચ બીજને લાવીશ ત્યા, ૫
 પથીરામની લલને સલાહ, રસ્તા તું કાઢજો,
 અકળાયા વિના આરી પ્રાણુ ! પતિ દોષ ગાડજો ૬

લાલિતા—(ચમ જનો જ)

લલ શીખ તમારી આ માત, સાહેબડી, જાઉં છું,
 વિખુટી પડુ તે મન જાહ, મસ અકળાઉં છું ૧
 ડમણ આગળ દેઉં કે ખેંચે, સમજ સ્નેહ સાકળી,
 અન્યોઅન્યના છે જે ભાવ તેણે મને સાકળી, ૨
 સ્નેહ સાકળ રખ્યર મુણ, લલ્યશુ જડાય છે,
 હોય તેનામા જેવો સ્નેહ* તેવી તે લખાય છે ૩
 હું જાઉં છું જુદે દેશ તે તો નથી લાગતું,
 આરા અશુ કરે કલ્યાત, તેને નથી જાગતું ૪
 જડયો મધ્ય લલ્યમા સ્નેહ સાકળનો પેચ તે;
 કરે કોમળલલ્ય પીડિત, લખાવી ખેંચને ૫
 એ તો મુજથી સહન નવ થાય, લલ્ય અકળાય છે;
 પૂરા અતરૂં હું ખથી પીડાય, આરો જીવ જાય છે. ૬
 જાણું ધરમા પાછી પેશી જાઉં, જાઉં નહિ સાસરે;
 પણ એથી સિદ્ધિ નહિ કાય, મને મન આસ રે. ૭
 માડી, સજની, સહોદર સર્વ, તમે પાછા જાઓની,
 દખી તમને ઘડે માફ દિલ, વિજાય તો ચાઓની. ૮

* રખ્યરના કદ મવાણે તેનામા એટલો સ્નેહ જાહેરે લિખાય, તે મવાણે મને
 તોડયા વિના એમા શકાય છે તેમ સ્નેહનું જેવું કદ અવગા નાનું તે મવાણે સ્નેહ સાકળ
 લાખી નવી શકે છે જાણી સ્નેહ હોય છે તે વહેલી કુટી જાય છે

કમળા—દીકરી, મારી વાહાલી દીકરી, વેહેલી વેહેલી પાછી વા-
ધજે, પણ દીકરી, મન ધરાય તેમ એક વાર મને મળી લેવા દે; (૧૩૭ ૨-
૩૭૦ બાકી પડે છે)

લક્ષિતા—અરે, માતા, તારાથી અવતાર પામેલો મારો દેહ વિ-
ષ્ટો ના પડે, એટલા માટે મારા પગ આગળ આવતા નથી. માતા, મારી
વાહાલી માતા, તારૂં જેવું વાહાલ છે તેવું ને તેવું રાખજે (૧૩૭)

કમળા—દીકરી, મારા દેહથી તને જીવી થવા દેઉં છું, પણ મારા
મનથી તેમ થઈ શકવાનું નથી

લક્ષિતા—માડી, મારા વાહાલા પિતાજી અને નહિ દેખે, ત્યારે તે
બહુ અકળાશે, માટે મારો વિયોગ વીસારે પડે, એમ એમની આગતા
સ્વાગતા કરજે

જીવરાજ—(ગમત કરાવે) દીકરી, મારી ડાહી દીકરી, તારા સગા
મારા એકના એક સમજી છેડનો વિયોગ ઘડપણે કરીને નરમ ચૂર્ચ ગયેલું
મારૂં દૃઢ સહન કરી શકતું નથી, હું મારા મનને ધણુ ધણુ સમજાવીને
ધરમા રહ્યો, પણ તે મને બલાતકારે અહિ ખેંચી લાવ્યું દીકરી મારી
હવે છેલ્લી પળ છે પરમેશ્વર જે મેળવશે તો મળીશુ. (૧૩૮)

લક્ષિતા—મારા વાહાલા પિતાજી, મારી હેતાણુ માડી, મારા પગ
પાછા ભાગે છે, મારૂં મન પાછું ખેંચાય છે

કમળા—દીકરી, એક વાર પણ ગયા વિના આલે નહિ, માટે તું ર-
થમા બિરાજ, અમારી ગાઠવણ પ્રમાણે નને વેહેલી પાછી બોલાવી બધથુ

જીવરાજ—દીકરી, તું અકળા નહિ તમને બેને જેમ વેહેલા તેડા-
વાય એમ હું દમારાજ સાથે ગાઠવણ કરીશ

પ્રભાવતી—પ્રિયસખી, વિષ્ટા પડવાની આ દુઃખદાયક વેગા
લગાય છે તેમ તારૂં દુઃખ વધે છે, માટે તું હવે વાધ, તું અમારા દૃઢ-
માથી ખસવાની નથી

લક્ષિતા—(રુખા બેસાવે) અને તમે પણ મારા દૃઢમાથી ખ
સવાના નથી. સખી, મારી વાહાલી સખી, મારૂં મન ધણું મભરાય છે
માતાપિતા, સખી, તમે સદા હેવ રાખજો.

(બધાં ત્યાં ઉભા રહે છે ને રથ આવળ આસે છે તેમ લક્ષિતાની દુષ્ટિ સર્વના ભણી
પાછળ છે. જ્યારે રથ દેખાતા બધા ચાલે છે. ત્યારે સર્વે બચે છે)

અંક ૩:જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

પંથીરામ—લલિતા! તમે રસ્તો જોયો? કેવો વિઠ્ઠ છે? પારદે પગે ચાલતુ તેથીજ આટલા દિવસમા આવી પાહોળ્યા અને તો મહાનકટ વીત્યુ હતુ, ને પમ સંછીને થમ થયા હતા.

લલિતા—ખરી વાત બાઇ, મારે માટે તુ એટલું વેડું નહિ, ત્યારે ખીજી કોણુ વેઠે? મારે પણ આખો રસ્તો વેરીના જેવો ગયો છે મારે અતર હતુ બન્યા કરેછે, જરા મોઠતું નથી

પંથીરામ—પ્રિયવદાને ત્યાંથી જેવો ઁવ લઇને નાહો તેવો અહિ આબો, તે વેળાએ બે આખની બાર કરવી પડી હતી. પણ દુદ્ધ છળદાસે આગલે દાહાડે મારો મોકલ્યો હતો, તેથી એ મગ જોતો, બગલમા જોડા મારીને નાસતો હતો. તે આ પથરાની ઠોકર વાગ્યાથી હાથે મેઝે પડ્યો હતો, પણ જરા પપાળવા પણ રહ્યો નહિ, ને ત્રહિયો વાળીને નાહો હતો. ખરે, હવણુ પણ અને આ જગ્યા જોઇને એવીજ બીક લાગેછે જ રે હૈયા! હવે શુ હિ મત હારછ છળદાસના હવે ચા બાર છે નમરમા છે નહિ, એટલે જમ મારેછે, નહિકર તો જરા કંઠણુ તો હતુરતો! લલિતા! જોઈ પેલી વાડી? એ મા નઈનકુમાર, પ્રિયવદા સાથે બિરાજમાન થયેલા હતા

લલિતા—આજે ત્યા હશે? ચાલ, આપણે જઇને જરા જોઇયે તો ખરા

પંથીરામ—આજે તો અહિ ક્યાથી હોય, પણ મારો એક ભાઇબધ માળી છે તે હોય તો હોય, ચાલો જઇને જોઇયે તો ખરા, એનાથી ઢેઠ લીક આતમી મળશે

લલિતા—(સાચને) અરે, અહિ તમે બધા ઉભા રાહો, અમે આવિયે છીએ
(બન્ને બપે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ, વાદી.

લલિતા, પંથીરામ અને માળી,

(અંગ્રેજી રાહપર)

લલિતા—ઓ ભગવાન! નીતિવાન,
રાખીસાન, ને વળી બાન.

સૌને માન, દે સુખદાન,
તેપર ધ્યાન, દે ગુણવાન.
ગુણીયલ થઇ તુજ ગુણુ માનારા,
સદગુણુ સજી દુર્ગુણુ તનનારા
તાર, તાર, તાર તું,
ભાળતું, કાંડ તું, સાલતું સાલ તું.
સુખકર, દુ ખકર, પ્રભુ સચરાચર,
ઓ ભગવાન !

પંથીરામ—લલિતા ! પ્રભુ સહાય થશે, ચિંતા કર મા જો
આ માળીની ઓરડી, પેતો વચ્ચે બગસો, આજે તો બધ હોય એમ દેખાયછે.

માળી—(બંને બાલકા સાંભળીને બાહાર આવેછે) અરે, પંથીરામ ! તું
ક્યાથી ? આ લલિતા બાઇ કે ? (તેને નમન કરેછે)

પંથીરામ—તે મને આવવાનું કહ્યું હતું તે તબ સરખા ભાઇબધનું
વચન કેમ સોપાય ? આ લલિતા બેઠેન તને મળવા આવ્યા છે. તે તારો
બહુ પાડ માને છે કેમ ? નહનકુમાર આજે અહિ છે કે ?

માળી—(જગા ખેદ પામીને) અરે ભગવાન ! તે આવો સો મેળ
આગ્યો ! તમને તેડવા મોકલ્યું તેને ચોથે ઢાહાડે, એ તો નમરમાથી નાશી
ગયા છે દબરાજે એમની મરજી ઉપરાત થકને બામણુ મોકલ્યો, તે
એમને મચ્યું નહિ. વળી, આ વાડી તો વેચાર્ધ હું હવે એમની પાહે
ચાકર નથી, જેણે વાડી વેચાતી લીધી તેના તાબામા છું. બીજી હવેલી
વેચીને બધા પૈસા પરિવવધાને આપ્યા તે ભેઈને તે ને છળદાસ નાશી
ગયાં છે, તેનો પત્તા હાથ લાગ્યો નથી વાડી ને હવેલીનો કબજો કરાવ્યો
તારે મહા રાજ વર્ત્તાયો હતો. આખા નમરમા હાહાકાર થયો, ને
બીજા કેટલાક લોક નહન કુમાર પાહે લેણુ કાહાડતા હતા તે દોડતા દબ-
રાજ પાહે આવી કેહેવા લાગ્યા, કે, તમારા નામથી અમે નહનકુમારને રૂપિ
યા ધીરયા છે માટે તમે જો આપસો નહિ, તો અમે જપીને બેઠવા દેખશું
નહિ. દબરાજે ચાંચીને ને હોતો નેકલ કચ્ચે. હવે તો રહેછે તે એક
હવેલી, ને કાષ્ઠક જુગ જાગીના હશે, તે વના પૂટી બદામ પાહે રહી નથી.
ચાકર નહર બધાને કાહાડી મૂકવાની જરૂર પડી છે.

લલિતા—(નિશ્ચાલ નાખીને) પંથીરામ ! હું ઉંચુલુ કે જગુણુ ?
આ સ્વમ કે ખરી વાત ?

પંથીરામ—લલિતા ! એ સર્વે ખરૂં છે આપણે અહિ આપ્યા છિયે,

તો કાંઈ પણ ઠીક થશે, માટે તારે ગમરાવું નહિ તું જો ગમરાઈશ તો મારી હિંમત હાથ રહેવાની નથી (માનાન) અત્યા આળી ! નંદનકુમાર પણ પ્રિયવદાની સાથે ગયા છે કે શું ?

માળી—ના, ના, પરિવદા ને છળદા હપ કરીને આડે દેશ ઉતરી પડ્યા છે. નંદનકુમારને તેમને જાણુ પડવા દીધી નથી તેમના ગયા પછી તીજ દિવે નંદનકુમારે જાણ્યું. ને ભેણુદારની ધામધુમ આવી, એટલે ધરમા કોઈને કહ્યા કથ્યા વના જતા રહ્યા છે દંભરાજનું શરીર સોસનાએ કરીને ઘણું હડી ગયું છે, તોપણ નંદનકુમારનો હોંધ કરવા નીકળી પડ્યા છે, તે કાલ હુધી તો આવ્યા નુતા, આજની વાત તો ઉપસે જાણે

લલિતા—પશીરામ ! મને કાંઈ થઈ આવેછે, માટે ત્વરાથી નગરમા લઈ જા.

માળી—લલિતા બાઈ ! તમારા હાકું અને નણુદ ધણા આકળા સભાવના છે એક વાર હું ગયો'તો તારે જે જણા તમારા પગલા હારા નથી, એવું કહી નહતા'તા, માટે તમે તો હમજી છે, કાંઈ કેહેવું પડે એમ નથી, પણ કાંઈ બેસે તો મમ ખાઈ જાજો

લલિતા—વાર બાઈ, હું હું ખ સહન કરવાને સજીજી, તે સલા વિના લાકડામા પણ છૂટકો નથી

પંથીરામ—લલિતા ! લાવ હું તારો હાથ ઝાલુ (તને લઈ જઈ રમમા ઉસારેછે ને નગર જાણી જાય છે)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્યલ, દંભરાજની હ્વેલી.

કર્કશા અને કનિયાબાઈ.

કનિયાબાઈ—માડી ! મારા બાપુ કહી તો ગયા છે, જે બાબી આવે તેની સાથે લડીશ નહિ, પણ નિસાસિયણુનો સબ્ધ થયો, તારથી સાસ ને કળ વળી નથી, માટે મારાથી તો બોલ્યા વગર નહિ રહેવાય ના, તે આપણથી એવું વેઠાવાનું નહિ મોટી એના ઘરની, આપણે શું એના પૈસામા પૂજા મૂકવો છે ? હું તો એની ડાબાલી, ચપાલી રહેવાની નથી. એ અઢિયા શેઠાણી થઈને બેસશે, ને હું કામ કરીશ ?

કર્કશા—તું એવડી બધી આકળાઈશ નહિ હું બધે પડતો રસ્તો છતારીશ. એ વઢનાથી બધું સલાનાશ વળી ગયું છે, એ કાલ મારા મ-

નમાથી ખસવાનો નથી, પણ આજ કાલ એ આવશે; માટે તેની સાથે તુ તાકીને કબિયો કરવાને બેસી રહી હોઈ, એમ કરીશ નહિ. એથી તો આપણા ઘરનો બવાડો ચાલ તારા બાપનું કહેલું આપણે જરા તો ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

કબિયાબાઈ—બેસ, બેસ, હવે, તુ ગાહાપણી, બાણી તને તું વળી આ પાસરી છુ જ ? મારા બાપને પગનીને પેસ તો પોહોઆડતી બિચારા બધા હશે ત્યા જાણીને બેઠો હશે. પણ અરે, પેલુ કાણુ ? એ તો તેડાગર બામણુ. એ તારી વાહાણી લલિતા આવી.

(લલિતા અને પશીરામ પ્રવેશ કરેછે.)

લલિતા—(કર્કશા બાઈને પગે લાગતા, અને કબિયાબાઈને બેટતા.) મારી મા-એ તમારી બહેની ખબર પૂછી છે

કર્કશા—અહુ સાર, એ ખુશીમા છે ખરાકની ?

કબિયાબાઈ—ખુશીમાજ હશે તો, બાઈને સાગામાચીમા બેસતા હશે, ને ઘાસિયો ઉપર ફુકમ કરના હશે, બીજુ શુ કરે ?

કર્કશા—કામ કાજ હોય નહિ ત્યારે બીજુ શુ કરે ? આપણે આગળ એમજ બેસી રહેતા હતા, હવણુ કામ કંચુ પડેછે, તો કરિયે છિયે આપણી લલિતાને ત્યા બેસી રહેવાનું હતુ, ને અહિ કામ કરવાનું છે, ત્યારે કામ કરશે, કાઈ પગ કપ પગ ચડાવીને બેસી રહેશે ? અધુએ સમજેછે, જે દેશ તેવો વેસ કરિયે.

લલિતા—સાનુજી ! હુ બેસી ગુને તમે કામકાજ કરો, એ અનંદિત કહેવાય, માટે આજથી તમારે એ વિષેની કાંઈ ચિન્તા ગમવી નહિ નહુંદ જેમ રસ્તો સૂઝાડશે, તેમ એમની સાથે રહીને કરીશ

કબિયાબાઈ—જોયુ, બાબી કેરી પાકી છે ? અને ખાલ ભેતી પડેછે લોકોની વહાણો ધરનું બધુ કામ ઉપાડી લે છે ને જોયુ છે કની ?

લલિતા—નહદ ! મારે કહેવાનો બાવાઈ એવો છે, કે, તમે જેમ આજા કરશો, તે પ્રમાણે હુ પોતે અધુ કામ ઉપાડી લઈશ. વાર, મારા સસરાજીના કાંઈ સમાચાર આવ્યા ?

કર્કશા—સમાચાર ને બમાચાર, કાંઈએ આવ્યુ નથી, જીન પડીકે બાંધ્યો છે દીકરો ધરમા હરતો કરતો, બેને દેખીને દિલ દરતું, તે હવે ભડકે બજેછે.

કબિયાબાઈ—બાબી આવવાની હોત નહિ તો કામ નાશી જાત નહિ. પેલા અવતારનું કાણુ જાણે કેવુએ રજારમમ, જે તેડવા તો જાણ શાનો,

પણુ તેડાગર તૈયાર થયો, કે એવું કાળજી અધ્યુ રહ્યું નહિ કેટલાંકના પગલા કોણુ બળે કેવાય હોયછે, જે ચપટ થઇ બળછે પૈસાનો કાઈ મેળ નથી. પેલી સણુગાર ગરીબના ધરની છે, પણુ એ બ્યારથી આવી છે, ત્યા રથી, સસરાના ધરમા હળવાને દાણા નોહોતા, તે હવે લીલા લેહેર થઈ છે બાબીને ઘેર, ડાટે એટલે પૈસો છે, પણુ જે દાહાડાથી ભાઈ ૫૨૫૨૫૦, તે દાહાડાથી, કાઈ નહિ નો કાઈ પણુ આડુ થતું આવ્યુ છે

પથીરામ—(ક્યારનો જે બહુ ઝેર ચિત્તથી સાબળ્યા કરેતા હતા તે) તમારું નામજ કનિયાબાઈ છે, એટલે નામનો ચુલુ બળવ્યા વિના કેમ રોહો ?

લાલિતા—પથીરામ ! તારે વચ્ચે બોલવાની જરૂર નહો, ખબરદાર જે આવુ પાછુ બોલ્યો તો !

પથીરામ—તે કાઈ એમ થવાનું નથી. આનીને હવણુ સસરાના ધરનું પાણી તો પીધું નથી, એટલામા તો કામની વાત કાઈ કંઈ કેહેલું, ને કાઈ કંઈ કેહેલું બઈરાની જાન કનિયાબોર અમથી કેહેવાય છે ? વિના કારણે આજ ને આજ મેણુ નારવાને હબી થઈ છે હાં, ચાલ, ખબરદાર જે મારી લલિતાને પજવી તો, એના બાપને ઘેર એ સોનાની છે, અહિયા કાંઈ દાસીની પેડે કામ કરવાને આવી નથી, તમાગ જેવી હવડાં દામિયો એને ઘેર રાખે એવી છે

(રાગ હરિયો, તાલ કુમાવી)

કનિયાબાઈ—અરે બુડી દશા મારી કરી,
બધ એ મરી, કે હરિ, સે હરી,

પથીરામ— તુ કાટી પડી આ ધડી,
ચીંગઇ બ ચરરરરર

કંકશા— અરયા છબડી તારી કાપુ,
હવ મારો આપુ,
એવી પીડા અરરરર,

કનિયાબાઈ—પીરયા મનિયા તાગ માતી,
કે છાતી કર રાતી,
ટળી પડી ધરરરરર

પથીરામ— બુડી બારમ થા તુ બલી
જ નીકળી, કે ધોલ માં ધણુબુણુ.

કનિયાબાઈ—મા ! આ ગામણુ કેમ આવુ કાર્યુ કાર્યુ જાન છે ?

આપણને આજ્યો તારા ઘરમા ચોટવાનું નથી એક ટકાનો બામણો, બીખ માગી ખાનારો, મને ધમકાવે, ને મિના કારણે તેં તું કરે ? (રજ)

કર્કશી—અલ્યા બામણ, મારી છેડીને છેડી, તો તારી વાત તેં જાણી; અમે અમારી મેળે ભરી પીયુ, તને કોણ વચ્ચે કાઢાપણુ ડે. જાવેછે ?

લલિતા—પથીરામ ! એ કેહેવાને ચોખ છે, આપણે સામળવાને ચોખ છેવે તું બળતામા ધી હોમવાને શુ કરવા તૈયાર થાઈ છું ?

કનિયાબાઈ—અહિ શુ બળ્યું છે, જે તેમા ધી હોમાય ? મળે તારા બાપને ઘેર, સમાજીને નહિ બોલુ તો તારી વાત તેં જાણી, બેહ ' એ મારો રઓ બામણો, નાગી હિમાયતી કરવાને આજ્યો છે તું મને ધમ-કાવનાર કોણ ? નીકળ મારા ઘરમાથી, નહિકર તારો પગ કાપીશ.

પથીરામ—હા ઘરવાળી જો આવી છે, મને વધારે છેડીને ફળ નહિ કાઢાડું, આવ બેઠયે પગ વાઢવા, પછી બેઈ, તારો વટાવ છે કે મારો.

કનિયાબાઈ—એ મારા રડ્યા વાટ બેઈ તો ખરી (૧૫ વરજ)

લલિતા—પથીરામ ! ત્યારે માઝ તારે ઝૂંઝું માનવું નથી ? આ તે લડવાની વેળા છે ?

કનિયાબાઈ—હોવે ત્યારે, તારે ખીજી વેળાએ લડાવવા હશે રાડ, રાખણી, પાપણી, આવી એટલે જણાઈ એના માટીને ઉછરી વધારે ચડાવેછે

પથીરામ—લલિતા ! આજે મારો મિલનજ હાથધા મયો છે, આજે હું તારો પથીરામ નથી, આજે હું તારૂં માનવાનો નથી આ દુષ્ટા, કોઈ રાક્ષસી, અત્યારથીજ નજરમા આવે એવું બોલેછે, તો આમળ એ તને જાપીને કેમ રોટલો ખાવા દેશે ? એ સમજેછે, કે, પહેલેથી વૂઢવાડો રાખ્યો હોય તો ખીહીને ચાલે (કનિયાબાઈ) પણ એમ તારૂં ખીવરાબ્યુ દોઈ ખીવાતું નથી. રાખણી ને પાપણી તુ કોને કહુંછું ?

કર્કશી—આ તમે બધાએ ધાસ્યુ છે શુ ? આવીને તરત કનિયો કરીને મારામારી કરવી છે, કે છે શુ ? ધરમાથી અમને કાઢાડી મૂકવાનો વિચાર ધાસ્યો હોય એમ તો જણાયછે !

લલિતા—સાચુ ! એ અમાનના બોલ્યા સાચું તમે શુ જુઓ છો ? હું જો કાંઈ કેહેતી હોઈ તો મારો વાક એને મારા બાપે જરા મોડે ચડાવેલો છે, એટલે કાંઈ વાર જરા હાં પાર જતો રહેલો

કનિયાબાઈ—લડાવેલો હોય તો લાડે તારી માને; અમે શુ તારા બાપનાં ઓસિયાળાં છેવે, જે અમને આહું પાણુ કેહે ?

પથીરામ—હજી તારે જખતુ નથી કે ? છાની માની બેસી રહે,
નહિકરે ચોટલે ઝાલીને બાહાર કાઢાડીશ

કનિયાબાઈ—લે મારા રડ્યા, કાઢાડ બોધયે, લે મારા રડ્યા
કાઢાડ બોધયે (તેના પત્ર આગળ માથું ફેરોને જુમગણ કરી મૂકેછે, તે સાંભળીને
આતપાસના પડાશિયાની જિવા એકઠી થઈ મનસ કરેછે)

પેહુલી સ્ત્રી—બલી રાજુગાર ! આવની, પાણુ બેવાની મઝા છે
પેલી લલિતા આવી, ને આજની આજ ધડાધડ ચાલી

ગુલાબ—વાહરે ! કનિયાબાઈ, આ શો જુલમ વફ શકનમા
આવી છે, ને કનિયો રો માડયો છે ?

ત્રીજી સ્ત્રી—જા, જા, મારી બાઈ ! એક હાથે તાળી પડી ફાઇ
દાહાડો સાંભળી છે ?

(રમ ક્રમ કરતી આની વેવણુ એ બાણુ વણુકરી રે હા રે હા એ રાગ)

પેહુલી સ્ત્રી—ટકટક કરતી, મેણા દેતી,

તુ મરના શીદ આવી રે, હા રે હા

બીજી સ્ત્રી—માટી તેડી લાવી રે, હા રે હા

ત્રીજી સ્ત્રી—આની વરને રેતી રે, હારે હા.

ચોથી સ્ત્રી—વફ તો કપટી પૂરે પૂરી,

અવ ન દિલનો ધોતી રે હાં રે હા

પાંચમી સ્ત્રી—ધડમધડ તો પ્રથમજ ચાલી,

નલુદી ઢોળી પાડી રે, હા રે હા.

બીજી સ્ત્રી—ધી બાઇ થઈ એ પાડી રે હા રે હા

ગુલાબ— ભુડી બાઇઓ ભુડું બાળો,

ખોટુ આળ ચઢાવો રે હા રે હા.

મગવા અહીં શીદ આવો રે હા રે હાં.

છઠી સ્ત્રી— હાય રે, હાય રે, હાય રે, લલિતા,

નલુદીને ધમકાવેરે હા રે હા.

પેહુલી સ્ત્રી—પણુ તેમા નહિ ફાવે કે—હા રે હા

ત્રીજી સ્ત્રી— તાળી પડે ન એકજ હાથે,

એ કેહણી કયમ વિસરો રે હાં રે હા.

પથીરામ— રડો અહીંથી નીસરોરે. હા રે હા.

ગુલાબ— બલી લલિતા, ભુડું ન બાળો,

તેને કયમ ધમકાવો રે હા રે હા.

કહ્યો— ઝે પર મારો દાવો રે હા રે હા.

બાકીની બીજી બધી સ્ત્રીઓ—શુભ મુઠ્ઠાએ! બિચારી દુખિ-
યારી નહુદના અત્યારથી ભોગ મળ્યા, તો આગળ ઉપર એને શુ પાગશે ?

કનિયાબાઈ—(પુછે મળી એટલે) બાઈઝા, મારા પેલા અવતારના
ભોગ છે આ નિસાસણી ભાબી એના મારીને સાથે લેતી આવી છે, તે
મને મારવાને ઉભો થયો છે (રડે)

સ્ત્રીઓ—એહેન' દેવે તને મારેલી જ છે નો. અઠગાઈશ નહિ, છાની

કર્કશા—મારી દશા કોણ જાણે કેવીએ બેઠી છે દીકરી રાડી, ધગ્યાર
ગયા, દીકરો નાશી ગયો, ને તેને શોધવા એના બાપ પણ માદા માદા ગયા.

કનિયાબાઈ—જે દાહાડાથી બાઈ પરગ્યો છે તે દાહાડાથી ભોહા-
ડાને પાથે પનોતી બેઠી છે, તેથી જપીને બેસવા વારો આવ્યો નથી
જુવેને ભાભીના પમલા ! એણે અહિ આવીને માછનો પગ ટાળ્યો મારો
એકનો એક બાઈ, કોણ જાણે કયાં જતો ગ્યો હશે, ને મારા બાપની
કેવીએ વસે થઈ હશે.

લાલતા—નહુદ, એમા મારો શો દોષ ? તમે લોક ઝિઠકા કરીને
શુ કરવા ધરની વાત ઉઘાડી કરોછો ? હું તમને એક શબ્દ પણ ઉઘે રનરે
કેહેતી નથી, તેમ છતા તમે મોમાં જીમ દેમ ધાલતા નથી ? (પાતાની સાકુને)
બાઈજી ! તમે મારો દોષ કાહાડોછો ? મને આવીને બેઠા બે ધડી પણ થઈ
નથી, એટલામા, મને બળેલીને બાળવાનું કરોછો ? (તેજ દશ્ય ભરાઈ આવે)

પક્ષીરામ—(બધી બાવડિયાને) જો એ માદીકરીનામા સમજાણુ હોય
તો શકનમા આવો કકાસ કરે ? મારી લલિતાએ ધરમા પમ તો હવણા
મૂડ્યો છે, એટલામા એને મેણા મારવાને મડી જાય છે, એ શુ પ્રતિત છે ? એની
આટલી ઉંમર મધ, પણ એણે કોઈને ઉઘે સ્વરે એક પણ બોલ કહ્યો નથી,
એવી સમજુ અને મરીમ સ્વભાવની છે, તેને વિના કારણે મેણા મારે ?
ધરમાં કોઈ પુરુષ મળે નહિ, એટલે પછી સારો ધાક હોય ને ? દલરાજ
હોય તો આટલુ બધુ થાય ? પેહેલે દાહાડે જ આવા મણેસ બેસે ?

ગુલાબ—(સર્વ સ્ત્રીઓ) બાપડીજાતને માથે ખાસડુ છે, આ તમે બધી
જાણ્યા પીછ્યા વિના શુ જોઈને વચ્ચે હાજિયો પૂરવાને મડી ગઈ ? તમને
જ્ઞરમ નથી લાગતી ? પેહેલે આણે વહુ આવી છે, નદનકુમાર આવો નહારા
લક્ષણુને નીકળ્યો છે ઝે આમા નગરમાં કોણ નથી જાણતું ? ને વહુ
આવી ડહી, બિચારી ખસરે પાંચરી વાત કરે છે. એણે આવીને પમ દીધી

સારની હું કમાડ આગળ ઉભી રહી સાબળુધુ, એનો એમા જરા પણ વાક નથી, તેમ છતાં, આડા આડા બાંધેલો, ને કાંઈ કારણ જાણ્યા વિના વચ્ચે ટાપશી પૂરોલો, ને શરમ નથી આવતી ? જાઓ મારી બાંધેલો ! તમારે કાંઈ કામ છે કે નહિ ? (સર્વને હાથ વતે ફેલે છે)

પંથીરામ—અહિથી તમે ચાડાલણિયો નીકળો, નહિકર મોઠલે ઝાલીને કાઢાડીશ (સ્ત્રીને બોલ્યા આ ના વિના એક પણ એક નવલ)

કર્કશા—આ તો લેવાદેવા વિનાના બવાડા ?

ગુલાબ—કર્કશા ! તમે આવડા મોઠા થયા પણ તમારી સમજણ એવી ને એવીજ ગંડી કનિયાબાઈ અમેલી છે, તેવી નજરમાં આવે તેમ આધુ પાધુ બોલે તે તમારે એને વાગી જોઈયે, તેને બદલે ઉરકેરણી આપવા જેવું કરોલો એ વંદેલો ? મારે તો એમા કંચુ લેવું દેવું નથી, પણ એમ કર્યે તમારા ધરના બવાડા થાયછે લોકને શું ? જરા સળગ્યું હોય તો વધારે સળગાવીને તમ મો જોવા ઉભા થાય. આ પેલી દુલ્હાઓ, કાંઈ પણ કારણ જાણતી નહતી, તેમ છતાં વચ્ચે ટાપશિયો પૂરતી હતી, તેમને તમારે વારવી જોઈયે, પણ તમારો જોતા હો, તેમ હોઠ ઉપર આગળી મૂકીને ટક ટક જોયા કર્યું મારી આઠલી ઉમર થઈ, પણ તમારા ધરના જોવા વાટ કહિં પણ જવામાં આવ્યો નથી. બિચારા દબરાજ દુઃખાએ કરીને સોસાઈ ગયા, પણ તમારા જાણવામાં કશું કારણ આવતું નથી, ને નિરપરાધી વફ્રને માથે દોર મૂકોલો !

પંથીરામ—આઈ ! તમે કાંઈ ધર્માત્મા અને સમજી છે હું પારકે ઘેર આવું તતડીને કાંઈ દાહારો બોલું નહિ, પણ મારી લલિતા-જેણે કાંઈ દિવસ દુઃખ કે કનિયાતુ મો જોયું નથી, તેના ઉપર વિનાકારણે, પ્રથમ શક નમાજ જીલમ કરે તે મારાથી કેમ સહેવાય ? મને એના બાપે એની સ-બાળ રાખવા માટે મોકલ્યો છે હજી સુધી જમવાતુ ઠેકાણું તો છે નહિ, સાર પેહેલા, કામકાજ કરવાની વાત કાઢાડીને, વિના કારણે લડી મુવા આવું તો કાંઈ કેકણે હોય નહિ, (કર્કશાને) તમારાથી માણસ રખાય એમ નહિ હોય તો લલિતાના બાગનું તમને કાંઈ બારે પડવા દેનાર નથી. આ એક હુંડી હું પચીસ હજારની સમજીને જ લેતો આવ્યોહું પાર પડમે તો વળી ખીજ મગાવીશ લલિતા તો એના માઆપના પ્રાણ છે

ગુલાબ—(કર્કશાને એક બાજુએ લઈ જઈને) કર્કશાબાઈ ! તમે બારે દાહાડા આવા કર્કશા કેમ રહ્યા ? તમારે બધું ખેદાન મેદાન થવા આવ્યું

ત્યારે તો હવે જપીને બેસો ! લલિતા પચીસ હજાર રૂપિયાની હુડી લાવી છે એમાથી તો આખા જવના ભવ નિભાવ થાય. એના આપને એના વિના કોઈ નથી, એવું તમે મને ને ઘાહડે કેહેતા હતા, ત્યારે નદનકુમાર જો જીવતો રહેશે, તો બધું એવું જ છે તો, પણ મળીને ખવાશે, સામા થઈને ખવાશે નહિ તમારા નદનકુમાર નહારા ઉઠ્યા છે, તેથી લલિતાને સુખ મળવાનું નથી, એનો તમારા વરે તો નિશ્ચય કહ્યો છે, એવું મારા વરના કેહેવાથી હું કે ઘાહડાની જાણુ છું, એમા કાંઈ ફેરફાર નથી ત્યારે એને સાસરે ને પિયર સરખા છે, તેથી જો તમે જરા એને છેડશો, તો એ અહિં રહેશે નહિ, ને એના માખાપ જાણુશે કે તુરત બોલાવી લઈ પોતાને ઘેર રાખશે, તો પછી એક પાઈ તમારે હાથ આવવાની નથી ને હવે તમારો પૈસો ખૂટયો છે દબરાજથી હવે કમાવા જવાય એમ નથી નદનકુમાર તો કમાય સાના, પણ હશે તે ઉડાવી નાખશે, માટે તમે માફ માનો તો જરા જપો, ને તમારી દીકરી જે આદવી કરી નાખી છે, તેને વારી રાખો. ઉપરનો નોખો માળ છે, તે વાદના આધીનમા કરો ધરમા કાંઈ ખર્ચ થાય તેની તમે ચિન્તા કરશો નહિ એ એની મેળે પૂર કરશે

કર્કશા—વાર ત્યારે ઠીક છે, હવે રસોઈ કરાવુ

ગુલાબ—ધરની વાત ચાલના સુધી ઉનાડી પડવા દેવી નહિ. આજે વફા શકનમા આવી છે, માટે કસાર કરાવજો

કર્કશા—(પ્રાણજન રાધવાની આજ્ઞા આપીને) ગુલાબ ! આવો, આપણે વફાને ઉપર લઈ જઈને બધું બતાવિયે (સર્વે ઉપર જાઉં ને કનિયામાઈ રડીને બેસી રહેલું પર્ણ બધા પાછા આવે છે)

ગુલાબ—લલિતા ! કેમ એ જગ્યા તમને મમશે ?

લલિતા—વાહ ! એ જગ્યા તો લણી સુદર છે

કર્કશા—લલિતા આવવાની હતી, માટે અગાઉથી લીપાવી ધુરાવી ઠીક કરાવી રખાવી છે

લલિતા—સાચું ! તમે મારા ઉપર દયાભાવ રાખજો, એટલે મને સર્વ મળુ એવું હું સમજીશ

પચીરામ—લલિતા ખરી વાત કેહેછે. તમે જો પાશરા ચાલશે તો લલિતાને નવેનધિ ને અષ્ટમહાસિદ્ધિ મળ્યા એમ સમજશે હું કાલે સવારે જઈને પૃથ્વીનાં પડમાથી દબરાજને ને નદનકુમારને શોધી લાવીશ.

ગુલાબ—વાહ રે બાઈ ! રમ છે તને વાર ઠીક થયું જે તું લલિતા સાથે આગળે. સંગાથે મારા એ મયા છે તેમને પણ તેડતો આવજો.

કર્કશા—હા બાપ । શુદ્ધિસાગર કરીને એમના વર છે, તે નદનકુ-
મારના બાપના નાનપણના જોડિયા છે, તે એમની સાથે, નદનકુમારને શો-
ધવા ગયા છે

લલિતા—એવા મિત્રને પણ ધન્ય છે । ને શુદ્ધાચ્છાપાપ, લગ્ને પણ
કોઈ સુત છે વાર, તમારા સમાગમથી મને પણ લાભ થશે.

શુદ્ધાચ્છા—હું આજથી પાંચમા વર્ષ ઉપર કેવી હતી, તે કર્કશાપાપ
સારી પેઠે ભણે છે મારા વરે અને એ અક્ષર ભણવાનું સાધન કરી આપ્યું,
ને હું બહુ મહેનત કરીને બણી, અને વિચારીને વર્તવા લાગી ત્યાગ્યી, મારે
ને એમને મળતી રાશ આવી, ને જપીને રાટસો ખાધ્યે છિયે, નહિકં
વળી મારા જેવી કોઈ બૂડી નોતી

કર્કશાપાપ—હવે જાણ્યા તમને ડાહ્યા ? કાકી ધધને કપટા કા
ચવા બેઠા. પૈસાવાળાનું સર્વે તાણે મારી મા પણ હવે ચાલની વેહેલમા
બેશી મધ જાણુકુસ્તો જે લલિતા આસી, એટલે હવે, મારા માન
ઉતરવા

શુદ્ધાચ્છા—તું જન્મારાની એડી ને એડી જ રહી

લલિતા—નહુદ ! હું તમારી વિના મૂલની દાસી છું એમ જાણું
નમે અને જે કશું છે તે જરા પણ મેં મનમા રાખ્યું નથી પણ હવે
ક્ષમા માગુ છું, કે મેં કશું કેહેવાય હોય, તે તમે મનમા રાખશો નહિ

કર્કશા—અરે એ તો ગાડી છે વર, તું જરાય સકોચાપશ નહિ

પથીરામ—પાશરી વાન કરોહો, ત્યાર કેવું સર્વને સાફ લાગે છે ?

શુદ્ધાચ્છા—કર્કશાનું કાળું મો, જેના ધગમા કર્કશો, તેના ધરમાર્થા
ખાવાનું ટમે

કર્કશાપાપ—અસ્થા આમણું ! બાબીનાથી તો છૂટાવાનું નથી,
પણ તું મારા ધરમા નહિ

પથીરામ—કર્કશાપાપ ! તમે હજી એવા ને એવા રહ્યા કે ?

લલિતા—ખખડદાર પથીરામ ! જોજો વત્તુ એણું બોલતો

કર્કશાપાપ—બોલ્યો, બોલ્યો, એવું મોજ કેહે છે હવે બોલે તો
કોહવાડે અચ્ચું ચીર

શુદ્ધાચ્છા—આ તે તારી રીત કેડી કેહેવાય । જોયું કર્કશાપાપ ! આ-
મણુનો હવે વાક છે ?

કર્કશા—મોઈ રાડ અમાગણી, સાસ ને કળ વળવા દેતી નથી.

કનિયાબાઈ—(રાત) મોઈ હું રાડ અભાગણી, જે તારે પેટે પ
ધર અવતરી નહિ. દેવે આરૂ બગાડ્યું, એટલે તું પછી તારી નજરમ
આવે તેમ બોલુ.

લલિતા—નણુદ ! હું તમારે પગે લાગુ છું, કે તમે હવે કોઈના
બોલ્યા સાચું જોશો નહિ.

કનિયાબાઈ—જણી હવે તને ગ્રહાયલી હવણા ગ્રહાયલી થાયછે,
તારે પેહેલેથી કેમ પાશરી રહી નહિ, જે ખારીને સસરાનું નખોદ વાળી ફીધું !

ગુલાબ—જમડી તારી રાખ સખની જેને તેને વિના કારણે કરડવા
તું જાણ્યું.

કનિયાબાઈ—આ મા વેરીની પેટે સાંખી યદ, ત્યાં લોક નજર-
મા આવે તેમ કહેવો. (રુઝ)

કર્કશા—એહેન ! રેહે છાની (તને જાતી સરસી ચાપછે)

ગુલાબ—કર્કશાબાઈ ! એને ઘઘને ચાલો આપણે જાણ્યે (જાય)

પથીરામ—લલિતા ! પેહેલેથી જો મેં સપાટો માર્યો હોત નહિ.
તો આ રાક્ષસિયો તને જપીને ખેસવા દેત નહિ

લલિતા—મૂર્ખ હોય તેને નખી પડવાથી, અને મડાવીને કામ લે
નાવી ફીક પડેછે મારા પૂરા ભાગ મળ્યા છે. પથીરામ ! જો ગુલાબબાઈ
હોત નહિ, તો અત્યારે પૂરી ફજેતી હતી

પથીરામ—ફજેતી શી હતી ? રડાઓને એટલે જાણીને બાહ્ય
કાઠાડત, એટલે એની મેળે પાશરી થાત.

લલિતા—કાલે તો તું નક્કી કહિ શોધ કરવા નીકળ

પથીરામ—એ વિષની તારે કશી હાયવરાળ કરવી નહિ જ્યાં હશે
ત્યાંથી દબરાજ અને નફનકુમારને હું લાવીશ બુદ્ધિસાગર સાથે છે, તેથી
ફીક છે. લલિતા ! હવે ધંધર કરશે તો, સર્વે વાતે સારા વાના થશે. દબ-
રાજ નરમ સ્વભાવના છે, વળી બુદ્ધિસાગર-એનો મિત્ર છે, તેથી એની
અને એની વડ્ડ ગુલાબની આપણને ધણી આપ મળશે.

લલિતા—ધંધર હવે રહેલો નહિ રહેતા સહાય થાય તો જાડુ સારૂ.

પથીરામ—હવે તું જો તો ખરી. પણ આલ બાપુ, અને જૂખ
લાગી છે, ભાગનનો હવે સમય થયો હતો. (જાય)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ, મિયવદાનું ઘર.

મિયવદા અને છળદાસ.

છળદાસ—કેમ મિયવદા! હવે દીક યયુ કે નહિ? મારા હેરકે ધણુ ચકોર છે, તેથી આપણુ જે તે કામ સિદ્ધ થયા વિના રહેતું નથી નહનુમારને એક હેરકે અગણ્યા થઇને ઉમમણાને બદલે આયમણાની ભાળ બતાવી, એટલે એણે એ દિશા ભણી ઘોડો મારી મૂક્યો. હવે એ વેહેલો પાછો આવના? નથી, એટલી વારમા સર્વે ટાહાડુ પડશે આપણે જે પાછા આવ્યા હોત નહિ, નો માથે મોડુ આળ આવત હવે તો કેહેવા ચાલશે, જે અમે કાંઈ વાત જાણતા નથી પૈસો શોધશે તો આપણી પાસે નીકળવાનો નથી

મિયવદા—નહનનો આપ એને શોધવાને નીકળી પડજો છે, એવુ જે તમારો એક હેરક કેહેતો હતો તેવુ શુ યયુ હશે? જે એને વેહેલો પકડી પાડી પાડો આપણે, ને એ મૂર્ખ મારી દેશે, કે, મેં તો મિયવદાને ને છળદાસને પૈસો આપી દીધો છે, તો પછી આપણા ભોમ મળશે.

છળદાસ—એનો શુવ હજી સુધી તમારામા છે તે તમનેજ શોધવાને વલખા મારેછે, તેથી એવુ કેહે એમ નથી, તોપણ મેં એને ધણુ પ્રગરે સમજાવ્યો છે, તેમ છતાં, કદાપિ એ આઈ આવશે, ને આપણે પાગ આવ્યા છિયે એમ જાણશે, તો પાછો વળમતો આવ્યા વિના રહેનાર નથી, પછી તો એ છે ને આપણે છિયે પણ એક બીજી જાણવા જેની વાત તમને કહું

મિયવદા—કોહોને ભાઈ! તે શી છે જે?

છળદાસ—મિયવદા! હું તમારો કે દા'ડાનો ભાઈ, જે મને ભાઈ કો'છે? તમારી શબમા હાડકુ નથી, એટલે નજરમા આવે તેમ વળી જાયછે

મિયવદા—ભૂલી, ભાઈ, ભૂલી

છળદાસ—હજી એનું એ કે?

મિયવદા—મારાથી એમ મોલાર્ધ જવાયછે તેવુ કારણુ હવે મને મમજયુ સામજો કહુધુ—માડુ લગાડ્યો નહિ જેમા તેમા ભાઈ હોય તે ભામ પડાવે, તમે મારામા ભામ પડાવોછો, તેથી તમને તેવા સમજ એમ મોલી જવાયછે પેલી વાત કોહો.

છળદાસ—માટે તે એમ બોધાતું હશે? વાત તો એ, કેલસિતા આવી છે
ત્રિયવદા—હૈં ।

છળદાસ—હા ચાટામા એના બાપની પત્નીસ હજારની હુડી લ-
ખેલી આવી હતી, તે ઉપરથી તજવીજ કરતા જણાયુ. એ પત્નીસ હજાર
પોતાના ખર્ચે સારૂ લેતી આવી હશે શો મજા! નદનકુમાર કોઇ બા-
ગ્યાળી તો ખરો, જે એના ઘરમા રૂપિયા કાકરાની પેઠે ખર્ચાય છે. મારે।
એક હેરક કેહેતો હતો, કે, લલિતાની પાસે ઝાઝામા ઓછુ સાઠ શીતે
હજારનું ધરેણુ છે મોતી ને હીરા વિના વાત નથી.

ત્રિયવદા—એનો બાપ એવો તે કેવો દ્રવ્યવાન હશે, જે એમ
પેસો ખર્ચે છે?

છળદાસ—એનો બાપ જમત રોક છે, અસવથી એ નાણાવાળા છે,
ને પાર વિનાનો વેપાર દેશવર ખાતાનો ખેડાય છે, તેથી અડળક ઉપજ
આવેછે લલિતા આવવાથી, આપણે ધારતા હતા એટલી અડચણુ નથી,
પણુ ઉલટો લાભ છે, તે આગળ ઉપર તમને ખબર પડશે મને તો લાભ
છે, કે હવે નદનકુમાર આવે તો પાછી દીકર મુજ પડે .

ત્રિયવદા—વળી એને પાછો જપીને મેસવા દેવો ધાર્યો નથી કેશુ ?

છળદાસ—એ એને મમેછે તેમ કરેછે, એમા મારો વાક નથી,
એને ધૂતી ખાનાર તો તમે છો, હુખથી.

ત્રિયવદા—વાહરે, છળદાસ! ધાટ તમે રચોઠો, ને મારો વાક
ઝાઝાડો? હવે તો હુ નદનકુમારને મારે અહિં આવરા દેનાર નથી, ધ
ણામા માથ નહિ.

છળદાસ—એને હાડછંડ કરો, તો પછી કહી દીધાવિના રહે નહિ તો

ત્રિયવદા—હા, એ વાત પણ ખરી, પણ આપણે એને કેહેવું નહિ
પડે, લલિતા એવી લક્ષણવતી છે, કે એને જરા પણ વીસો ચૂકશે નહિ

છળદાસ—લલિતાને એનું મો ના મમે, ને એને લલિતાનું મો ના
મમે, એમ કહ્યા વિના આપણી હવે સિદ્ધિ નથી. જે એને વચ થઇ જાય,
તો પછી કળાનીને જમી વાત મનાવે તમારે એ વિષે ચિન્ચાર કરવાની
જરૂર નથી અટિત રસ્તો હુ ઉવારીશ, ને એમાથી તમને ને મને
ખત્રેને લાભ થશે નદનકુમાર પ્રાં છે, તેની બાળ મને મળી છે, માટે
આજે ઘોડે અન્ધાર થઇને હુ તેડી લાવુછુ. એના બાપ આડી દિશાએ ગયા
છે એટલે થાકીને પાછા આવશે, ને હુ તેડી લાવીશ, ને મોટી બગાઈની

વાતો કરીશ, એટલે એના આપનો મારા ઉપર રોષ છે તે ઉતરી જશે. વળી એ નાશી ગયો છે, તે આપણે લીધે નહિ, પણ એની વદ્ધ આવવાની હતી માટે, એવી આખા નગરમાં મેં વાત ચલાવી છે, ને એના આપની પણ એ વિષે ખાતરી થયેલી છે, તેથી હું એને તેડી લાવીશ તેના બદલામાં ઉદરો શરપાવ લઇશ તમે તમારી મેળે જોયા કરો. હવે દભરાજ અને બુદ્ધિસાગરને ખાજા વળ્યા વિના સિદ્ધિ નથી, ત્યાર સોરો તો નંદનકુમારને લઇને આ આવ્યો.

(બધા છ)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થલ, પશ્ચિમ દિશાનું વન.

દભરાજ અને બુદ્ધિસાગર.

દંભરાજ—(રાત્રી આખાહરણનો મારા અપવા મારો,)

- કેમ મિત્ર મારા ! તું કરિયે, હવે કેણી મારા ઝગ ભરિયે,
ભાળ પુત્રની તો નથી જડતી, કાંઈ કળ મુજને નથી પડતી ૧
- હું ખ મનમાં મને થાય ઝાણુ, શ્રમે વર્ણવતા તે ઝાણુ,
એમાં દેવ છે સવળો મારો, ઉપદેશ ન માન્યો તમારો ૨
- નાનપણમાં કાણુ મેં ચડાવ્યો, નાનાવિધના તો કાડે લડાવ્યો,
એણે કીધું તે કરવા દીધું, તેનું કાર્ણ હું ખ મનમાં ન લીધું ૩
- પરિણામ થયો આ મારો, પુત્ર ઉધી વાળી પછી નાડો,
કાંઈ વિદ્યા નથી ન બણાવી, નીતિ રીતિ ન કાંઈ જણાવી, ૪
- દુષ્ટ સગમાં રહેવા દીધો, કાંઈ વાતે નકાર ન કીધો,
ધેર નારી તે પણ નહિ સારી, તે તો કકાસિયણ છે ભારી ૫
- તેથી હારી વાણુ હું છૂટ્યો, શાન્તરસને વણો મેં ટૂટ્યો,
નાનપણથી નહિ હું સારો, રસો ઝાંચો છેક નકારો. ૬
- મણી કુલ્લીનપણુ મન કદ્યો, ખોટો દભ કરી પછી દુઃખો,
શ્રવણનો વાદ મેં કીધો, બર્વ પેસો ઉડાવી દીધો ૭
- પુત્રે બાકી રહેલું ઉડાવ્યું, નામ કુળનું તેણે બૂડાવ્યું,
લલિતાની ગતિ શી થારો, તેના દિવસ હવે કેમ ઝાંચો ? ૮
- તે તો આવી હશે ધેર પ્રીતિ, ગુણી શો કે ભરાશે સી તે
ધેર દર્કશ છે મુજ નારી, તે તો પીડા દેશે એને ભારી ૯
- પુત્રી તે પણ કળ્યાખોર, એને લડવાનું છે કાણુ જોર,
ભમે શ્રવ હવે ધેર મારો, કેમ જો છે વિચાર તમારો ૧૦

શુદ્ધિસાગર— (રાત્રી માટે અથવા ગાંડી અથવા હાથે કલ્યાણ)
 મારા મિત્ર, દુઃખી નવ થાતુ, ધીરે ધીરે હવે ઘેર જાતુ;
 જેવું ભાવી હશે તેવું જાનશે, જેવું વાળ્યું હશે તેવું લાજશે. ૧
 જ્યારે પ્રથમ કશું ન વિચાર્યું, અતે શું થશે એ નવ ધાસ્યું,
 થાય ક્યાંથી પરિણામ સારું, હેં બેશીને આપ વિચારો. ૨

દંભરાજ— (રાત્રી માટે કે ગાંડી)
 મૂર્ખ છે પુત્ર પણ ઘેર આવે, તો તો મુજને ધણ મન ભાવે,
 જીવતો ઘેર હોય જો એવો, આખા દારે માગાપની તેવો ૧
 એની સ્ત્રીનો જાળો ટાળે, જીવતા તે રડાપો ન આસે,
 મારું જો પછી મૃત્યુ થાય, જીવ ગતિયે એને જોઈ જાય ૨
 પાછો પિંડ મૂકીને પોપે, 'મારા બાપ' ઠીકીને રાશે,
 મારે મુજને ધણ મન લાગે, ઘેર આવે તો મુજ બીડ લાગે. ૩

શુદ્ધિસાગર— (રાત્રી માટે કે બિહન અથવા ગાંડી)
 શુભી હોય મમે તેવો સુત, મૃત્યુ પામે ને જીવે કપૂત,
 ધણા મનમા માને, મોડે કે'છે, "શાને જીવ્યો આ તો જીવ સેછે". ૧
 તેમ હવણા તમારે થયું છે, બધું વેતર વડી મયુ છે,
 પુત્ર જીવ્યો ન જીવ્યો સરખો, છેક ઝાણી નજર કરી નરખો ૨
 આ તો જીવેછે, કો' કામ મળશે, સારું દુ ખ વિચારવું ટળશે,
 જીવો દિતોપદેસી' શું કે' છે, એમા કેવો દિલ્લાસો દે છે,— ૩

દેહદરોહ.

" જન્મેથી સુત તો શું થયું ? નહિ ધર્મિક વિદ્વાન,
 કાણા ડોળા આખને કેવળ પીડા માન "
 " અજ્ઞાત કેમ, ને મૂર્ખમા, વર બે આદિ, ન છેહ,
 એક વાર દુ ખ આદિ દે, પદે પદે દે છેહ."

દંભરાજ— (રાત્રી માટે કે ગાંડી)
 સર્વે સસ કહી વગે વાત, આસો પોહોતીશુ ચાના પ્રજાત,
 વિનવીશુ જઈ ઘળદાસ, સોધાવીશુ બધે એની પાસ
 (બને બધું આલના મારે છે)

પ્રવેશ ૬ છો.

સ્થલ, પ્રિયવદાનું ઘર.

નદનકુમાર અને છળદાસ પ્રવેશ કરેછે.

પ્રિયવદા—(રામ કાઢી મરો)

આવો નદન છો તમે મુજ પ્રાણ, રગલાલા,
 તમ વિના સહુ મેં ધણુ દુઃખ રે છ,
 ગઈ ખરી પણુ ઝોડિયુ મુને નહિ રે લાલા,
 આવી દોડી જોવા તમ મુખ રે છ ૧
 જીવ હતો અહિ ને તહિ જોળિયુ રે લાલા,
 જાણ્યુ ક્યારે જાઉં જોવા નદન રે છ,
 તેથી ત્યાં પાણી પીવા રહી નહિ રે લાલા,
 એવા આપ મુજ મુખકદ રે છ ૨
 આવી તો ન દોહા, તમે ક્યાં હતા રે લાલા,
 મોકળ્યા છળદાસ જોવા કાળ રે છ,
 અન કેરી આખડી મુને હતી રે લાલા,
 પેટ ખરી ખાઈશ અન આજ રે છ. ૩
 કોઈ માયા તો પછી નહિ મૂકિયે રે લાલા,
 નહિ પરાયો જીવ કદિ આળિયે છ,
 પ્રોતિ થઈ તો પછી નિભાવિયે રે લાલા,
 પ્રીતિ વર્ષ નિત્ય થઈ આલિયે છ ૪
 હતી ભીતિ ધણી આપ બાપની રે લાલા,
 તોય આવી દોડી તમ કાળ રે છ,
 કઈ તમે તમારી નો ન છોડશે રે લાલા,
 છે તમારે હાથ મારો લાજ રે છ ૫
 આવી છે લલિતા વદ તમતણી રે લાલા,
 તેને નહિ બેદ કાંઈ આપવા છ,
 જાણતો પેહેલેથી તે પર રાખવો રે લાલા,
 તેને જીવ કાંઈ નહિ સોપવો છ ૬
 અને આપ દાંડી જેવી જાણુજો રે લાલા,
 છે લલિતા રેતી તમ ઘેર રે છ,

ધાટ તો ધડીશું એનો ફાવતો રે લાલો,

મારે હવે થઈ લીલા લેહેર રે જી

૭

નહનકુમાર—પ્રિયરદા ! મને જેટલું ચાપછે તેટલું તમને નહિ થતું હોય તમે મયાં તે દાહાડે હું તમારે ઘેર આવ્યો, ને તમને દીઠા નહિ, એટલે આરોગ્ય ધોડા લઈને તમારી ભાળ કાઢાડવા નીકળી પડ્યો રસ્તામાં ખાવા પીવતે વાગતે પણુ હું ધણો હેરાન થયો, ને આમથી તેમ, એલે આમથી પેલે ગામ, બહુ અથડાયો, પણુ તમે કહિ જડયાં નહિ, સારે પાડો અહિયાં જોવા આવવાને સાડ નીકળ્યો, તે એવા વિચારથી, કે જાન્યુ માના આવીને તમારે ઘેર જોઈ જુ, ને તમે હો નહિ તો પાછા શોકવાને નીકળી પડતુ પૂછેને જાણામને, એ મને અહિથી પામ ગાઉ ઉપર આવ્યા, તારે બહુ કહ્યું છે, કેમ જાણામ ખરું કે નહિ ?

જાણદાસ—નહનકુમારે કહ્યું તે અક્ષરે અક્ષર ખરું છે તમારા ઉપર એમનો પારવનો ભાર છે, નહિકર તમને જોળવા પાછા આવે ? મને રસ્તામાં મળી મયા એટલે મારે અથડાવુ મટયુ નહનકુમાર તો ધણા સમજ્યું છે તમારા કલા વખત લલિતાને તો યુ, પણુ કોઈને જરા પણુ કાડ કેહે એવા નથી અને વળી તમે કોહોછે તેમ લલિતાનો ધાટ લડવો હોય તો તેમ પણુ કરવાને ચૂકે એવા નથી

નહનકુમાર—હા, તમે જે કોહો તે કરીને હું તૈયાર છું અને વળી કોઈને કયું કહું નહિ જો કહું એવો હઉં, તો, હવેલી ને બગવાનો કમળે અપાવ્યો, તારે મારા આપે પારવનો મને સમજાવ્યો, ને માન્યુ નહિ, તારે ધમકાવ્યો પણુ ખરો, ને કહ્યું, માન, જાણામને તેં કેટલા રૂપિયા આપ્યા, પણ મેં એક બોલ માન્યો નહિ ને મારી વદ્ધ આવી છે, તો મારે એવું શું કામ છે ? ખાધને બેસી રહેશે જીવોને, આવ્યો તેવો પણુ ઘેર મયા વગર આરોગ્યાર તમને મળવાને આવ્યો. જાણદાસે તો કહ્યું જે બધાને મળીને સામે જમશું, પણુ મારો જીવ રલો નહિ

જાણદાસ—હા, એમના આમહથી મને પેહેલા અહિ આવ્યા પણુ હવે ચાલો, નહનકુમાર ! આપણે તમારે ઘેર જઈએ મારો જીવ તો પડીકે બાધ્યો છે જ્યારે દબરાજ કે કોઈ મને દપકો દેવાને બદલે જશ આપશે, સારે મારો જીવ હેઠો બેસશે જીવો, નહનકુમાર ! તમે કેહેજો, જે, જાણદાસ બહુ તાણુ કરીને તેડી લાવ્યા, સારું હું આવ્યો, નહિકર આવનાર નોહોતો, કેમકે તમે બધા મારી સાથે લડ્યા, ને મને અમથો ધમકાવ્યો, હવે જો મને એક બોલ કેહેશો તો મારો રસ્તો અલીસ.

નંદનકુમાર—તમને કપડો ના મળે એવી રીતે બધું કહીશ, કાંઈ ચિન્તા કરશો નહિ પ્રિયવદા ! મને તો ઘેર જવું નથી ગમતું

પ્રિયવદા—નંદનકુમાર ! આજે બારેબાર આવ્યા છે. તેથી ગયા વિના ચાલે નહિ, બધું સમાધાન ચાલે એટલે પાછા આવજો. આ ઘર તમારું છે છળદાસ ! પ્રથમ આપણે અહિંથી નીકળ્યા ત્યારે કહ્યું, કે, પદર હજારનું સોનું મળી શક્યું નહિ, મારે રૂપિયા રેહેવા દીધા છે, તેનો ખુલાસો આજે કરી નાખજો, મારે ધરેલું કરાવવું છે નંદનકુમાર આવ્યા એટલે આવવા કારણ નહિ

છળદાસ—આજ કાલ સોનું લાવીને સોપીશ, હવણા જરા રસ્તે તો પડવા દે, એવડું શું પછી બચે ?

પ્રિયવદા—તમે નંદનકુમારને સોડવા ગયા, તે દાહાડે તમને કેહેવાની હતી, પણ મારો જીવ એમનામા ભરાયો હતો, તેથી વીસરી ગઈ ને તમે તો આવ્યા પછી કશું સમાચુજ નથી

નંદનકુમાર—જાઓ મારા ભાઈ, તે દાહાડાનું કેમ તમે એમને આપ્યું નથી ? એવું તે દરતા હઈશું

છળદાસ—જાલમા સાબરુ નહિ. હવણા તો પગે તેને ગાઓ, એનું, ઘઈ પડશે, પણ પ્રિયવદા, આ ભભળિયા ભાઈના વખાણુ ગાઇને એમને રીઝાવો આ ગઈ પેલી છોકરિયો ગવરાનો એમની પાસે

પ્રિયવદા—ઢોકરિયો ! આવો તમે ગાઓ

છોકરિયો

(નાચીને ગાય છે)

ભલા ભભળિયા, કુડીન કકળિયા, પ્રેમ પપળિયા,

હા રે તમે ચતુર ચતુર તણા ચલિયા.

ભલા.

જાણુનો ભણકો, સુખનો ભણકો,

ભભકામા બાન તો બૂલાયા

ભલા.

સકળ અક્ષમા અમાર ઉઠ્યો,

રૂંઠ્યા રોકે ત્રહ્યા તમે નંદન નંદનિયા

ભલા.

છળદાસ—નંદનકુમાર ! સાબરુ તમારા વખાણુ ? ચાલો હવે આપણે જઈએ (જાય છે)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થલ, દંભરાજની ફ્લેલી

કર્કશા, કનિયાબાઈ, લલિતા અને દંભરાજ.

કનિયાબાઈ—(દંભરાજને ધરમા વસતો જોત) ઓ માડી ! આ મારા બાપા આવ્યા, જો, જો, જો

દંભરાજ—હા બેહેન ! આવ્યો, લલિતા સુખી છે કે ?

લલિતા—(ઓડ બાબુએ હતી તે આવતો) સન-૧૯, હું આપને વદન ક રૂઝુ, શરીરે તો સુખી છું ?

દંભરાજ—તમારૂં કંથાણુ થાઓ, હું શરીરે સુખી છું

કર્કશા—(ઘન્ટી ઉઠા મહેલી બાબુએ હતી તે આવતો) તમે આવી પોહોઆ કે, આ મયો મારો નદનકુમાર ?

દંભરાજ—મેં તો એને બહુ ખોળ્યો, પણ હાલ જડ્યો નહિ, ત્યારે પાછો થેર માળ કાઢાડવા આવ્યો છું, જે આહિ તો નથી આવ્યો ?

કર્કશા—ધર તો હતુંસ્તો, શું છે જે માર દીકરાને મૂકીને આવ્યા ?

કનિયાબાઈ—આવ્યા તેવા લલિતાને માનથી બોલાવવા લાગ્યા, પણ ઝટ લઈને બાઈની ખમર કેહેવાઈ ? લલિતા તો એ સ્ત્રી, બાઈ હશે, તો પારવની લલિતા.

દંભરાજ—તમારા બહેનો સમાવ હજુ સુધી એવો ને એવો રહેશું અમને એ ઓછો વાહાયો છે, ને તમને વધારે કે ? તમારી આ રીત પ્રમાણે તો તમે લલિતાને પારવનું વિનાડુ હશે

કર્કશા—પૂછોને પેલી શુધામને, જે પીના-પુ હોય તો હું તો તરત સમજી ગઈ, ને વફાને બહુ પજવી નથી, ને માર નામ શું કરવાને જૂઠું દોછો જે ? ધરડપણે તો તમારી સાન ગઈ છે. જ્યારે ને ત્યારે કૈડવાજ થાઓછો. માર તો મો જ દીકરો અમ્યુ નહિ

લલિતા—સસરાજી ! બારણે બપોર થવા આવ્યા છે, ને આપ ર-સ્તાના આડ્યા આવોછો, બૂખ્યા હશે, ઉઠો નાહાઓ (પાણી માસાવા લખ છે)

દંભરાજ—જોયુ, ફેર આમ છે મારી રમ્નામા કેવી વલે થઈ હશે, હવણું હું બૂખ્યો હઈશ કે તરસ્યો, એની બેમાથી કાંઈને ચિન્તા છે ? હલદી વડવાને મડી અમ્યુ

કનિયાબાઈ—લભે તો બાપા આડા છે. અમે ધરના તે ખેડાં,

ને ચાપલી, આજ કવની આવેલી, પેલી લલિતા હાહી ! પૈસાને અધાય પડે લાગે છે

લલિતા—નહુ ! એ ચાકેલા હશે, બધું બાઈ, એવી કદની જવા ? તો બહુ સારું વેળા જોઈને વાત કરિયે.

કલિયાબાઈ—હવે જાણી તને ચાપલી, નિસાશિયલું, રૂટેલા બા-અની, રાડ અડાળે મારા બાઈનો પગ ટાળ્યો

હંભરાજ—(કાઠો ધરત) વાહરે ! તારી જીભ તો હંબુ વધેલી ને વધેલી દેખાય છે તો ? આટલું બધું બોલતા જરા ચરમાતી નથી ? મારી ગેરહાજરીમા તો તમે બનેજી લલિતાને આ પ્રમાણે કાણુ જાણે કેટલું બડું દુઃખ દીધું હશે

કુર્કશા—હવે તમે આવ્યા છો તે સુખ દેજો અમે જૂડા રહ્યા અમારે ઘેર. તમે હોત તો ધરતુ કામકાજ અમારી બનેલી પામે કનવત, ને એને બેસારી મૂકત, ઠીક થયું જ નોહોતા

કલિયાબાઈ—એ તો હું તને નોહોતી કેહેતી, જે મારા બાપા ઘેર નથી તે ઠીક છે

હંભરાજ—લલિતા ! તમે આમના તીકણુ બાણુ સરખા નયન આજ સુધી મહનું દેશ્યા એજ ઉપરથી તમારા ભારેખમપણાની હવે ખાતરી થઈ તમે વધીજ સચુરી રાખી છે કુલીનપણાનું લક્ષણુ એજ છે ધન છે બુદ્ધિસાગરની બુદ્ધિને, જ્યારથી મેં એમના કેહેવા ઉપર લક્ષ રાખ્યું, ત્યારથી મારા વિચાર ઘણા બદલાઈ ગયા લલિતા ! મેં મોટા વાકે કશ્યો છે મારી જૂલ હવે મારા સમજવામા આવેછે જે બન્યું ને બન્યું કશું મનમા આણુગો નહિ. આવો કકાસ વેહેતા મારા ઉંમર જવા આવી તમને આ પાપે હું તેડવા મોકલતો નોહોતો હવે આ ધર તમાઈ છે, તેની શોભા રાખની તમારૂં હાથમા છે. તમે તમારે ધેગ સજા હેખી ભોગવેલી, ને મારા પ્રથમના અવિચારને લીધે આ દુઃખમા આવી પડતું પડ્યું છે. જીવ રાજશેહના જાણુવામા આ બધું આવે તો મારાથી મો દેખાડાય નહિ, એવું બની ગયું છે

લલિતા—સમરાજ ! આપ દેશી વાતે ઉચ્ચો જીવ રાખસો નહિ હું કશું દુઃખ માનતી નથી. આ ધર હવે માઈ છે, તેની શોભા રાખવામા મારી શોભા છે, તે હું સારી પેટે સમજુ છું. માઆપે તો પાણી પો-રીને મોટી કરી, પણ ખરૂં ધર તો મારે આ સમજવાનું છે આપના

મનમા જે વિચાર આવેછે તે હું સમજીશું. આપે કશો બળાપો કરવો નહિ. ઈશ્વર સર્વે વાતે સારા વાના કરશે

કર્કશા—હૂને પગે પડો પગે, એટલે મારી આપશે જ્ઞાતુ લાતુ કેહેના સરમાતાય નથી ?

દભરાજ—અરે અમારા બે મ લાગેના, ને આવુ દુ ખ વેડવાને સરજેલું ને પાછા જીવના ઘેર આવ્યા

કર્કશા—ને તમે તમારી મેળે એવુ કાહો મુત્રા જીનતાની વાત કોણે કહી છે, જે સર્થ પ્રડોજે ?

કર્કશા—આવ મેહેન ! આપણે ખડકિયે જીનને જોઈયે, આપણો નદન આવેછે ? (જવા માંછે, તેવામા, નદનકુમાર ને જળદાસ આવેછે)

આ મારો નદન આવ્યો, આ મારો નદન આવ્યો

દભરાજ—(કાને) ભાઈ તુ બલે આવ્યો હું તને બધે મોધીને કેટલેક દાહાડે હવણાજ આવ્યો છુ

નદનકુમાર—તમે બધાએ મને પલ્લવ્યો, તેથી હું તો પાછો આ નાર નોહાતો, પણ આ જળદાસ બળાકાર કરીને ખેંચી લાવ્યા.

કલિતા—(જાનો માના તેને વાત કરેછે)

જળદાસ—અરે, શેક, શી વાત કહું હું પણ એમને માટે પારવનુ અથડાયો, ને ઘણી મેહેનતે શોધી કાઢાયા, પણ ભાઈ આવે નહિ, ત્યારે મેં વચન આપ્યુ, જે ચાલે, કોઈ તમને કનુ કેહે નહિ એવી ત્યા જીનને મોઢવણ કરાવી આપીશ, ત્યારે ભાઈ આવ્યા છે માટે મારે કેહેવાનું એટલું, જે, હવે કોઈએ એમને હાડછેડ કરવી નહિ એ ગયા ત્યારે તો હું કાંઈ કામ હતું તેથી બીજે ગામ ગયો હતો, પણ આવ્યો, ને ખમર બાણી, એટલે ઘેર પાણી પીવા પણ ઉભો રહ્યો નહિ. આ તમે ને તમારો દીકરો, એ મને તે કરે, પણ હું કાંઈ જાણુ નહિ, ને વચવેગળે મારૂ નામ મણાય, ને મારા ઉપર વેદમ આવે, માટે હવે તો હું અમની ઓળે ઉભો રહેનાર નથી, પૂછો, અમને, જે આટલું બધું એમણે કર્યુ, તે માનુ કરુ મને કહ્યું છે ?

દભરાજ—હશે ભાઈ, બારોબાર કર્યુ હશે, પણ એ ઘેર આવ્યો અમલે સર્વે મળ્યુ, હવે અમને કોઈ છેડનાર નથી.

નદનકુમાર—હા આ છેડો તારે તો વાત જાણ્યો. હું રહું શુ કરવાને જે ?

કર્કશા—અરે ભાઈ ! જોઈ તો ખરી, કોણ તારૂ નામ દેનાર છે ?

કનિયાઆર્ધ—માધ બિચારો સોસાર્ધ ગયો આ છળદાસ હોત નહિ તો અત્યારે અહિ ક્યાથી આવત ?

છળદાસ—એમને લાવના જે માથાફૂટ પડી છે તે તમને શુ કહું ? મારા મનમાં તો ઉભી આશા છે, જે દબરાજ શેઠ મને રાજી કરશે.

કર્કશ—હોવેન્તો મારો છોકરો તમારાથી જીવતો ઘેર આવ્યો. આ એના બાપ હતા, પણ દાદાડા માળીને ના મળ્યો; એટલે પાછા આવ્યા બાવડાને કાંઈ નહિ ના, તે છળદાસને રાજી કરો

દબરાજ—છળદાસ ! તમારો તો અમારે ખરેખરો પાડ માનનાનો છે. જે થઈ મધુ તે કશું સભારતા નથી જા એહેન, એક લાલ પાવડી ને લાલ પેલી પેટીમાંથી લાવીને આપ.

કનિયાઆર્ધ—(દાડીદોડી એક શાવ તથા પાંચડી લાવ ને) હો છળદાસ !

છળદાસ—(લગ્ન) વાડ, તમે મારો આટલો શુભ જાણ્યો, તેથી તમારો પાડ માનુષ્ય નફનકુમાર, હવે હું જાઉં છું (અણસારે કરી જાય)

દબરાજ—ખર્ષ ! તુ બૂખ્યો હઈશ, ચાલ નાહા પેલું પાણી મૂક્યું હું પણ પછે નાહાઉં છું (જને નાહવા જાય)

લક્ષ્મિતા—(જ્યારના આ બધા તમાસા કોઈ રહી હતી, ને વારે વારે બનકું ખરને જોવા કરતી હતી તથા લાગ કોઈ વાત કહતી હતી તે પોતાના મનમાં)

(શિખરિણી વૃત્ત.)

અરે, છે એ ક જો, નહિ મુખ રૂપાળુ કંઈ મજે,
ખરે રાબા જેવો, નહિ નયન ચેષ્ટ કરી કજે,
અરે એ તો કામ નમન નહિ માદ સમજિયો,
જીવે મારા સામુ બધલીત થયેલો બળદિયો ૧

વિચારો આત્રા છે પણ મન ન માને કશું ખરે,
અધીરી એવી હું, તરત મળવાને મન કરે,
મઈ ભૂલી સર્વે, અવગુણ બધા તે, ગુણ ચયા,
હતા જે જે સામા સરવ મુજ તદા, કહિ ગયા ૨

ભરું ભૂમિ સર્વે ગગન ગમને હું ફૂટી મરે,
કદાપિ પાનાળે, સરરર લેતી સટ સરે,
તથાપિ એનો એ, અતર પર જોવું નવ દરે,
અરે એવો ધારો, વિધિ કરી ઠરાવ્યો ક્યમ કરે ૩

* હું આ મના અણસારાથી આવડાં દેઉં છું તે એના સમજવામાં આવડું નથી

નથી રસ્તો બીજો, પતિ પર અભાવો ક્યમ કરે.

બધે ડોઠો બૂ ડોઠો, પ્રિય પતિ ગણ્યોને મન દડ, ૩૧

કલિયાબાઈ—(નવધમા) લલિતા !

લલિતા—આવી છ (બચે)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્યલ, લલિતાનો ઓરડો.

નહનકુમાર તથા લલિતા.

લલિતા— નહનકુમાર આલ્યો એ છે વદન કરી તે ? પાસે બસે, અને પાનની બીજાંબરે, પ્રાણુનાથ ! તમે રસ્તામા બહુ અમિત થયા હશે ?

નહનકુમાર—(બોડી ઉઠાવી નાખીને) આલ રાડ રાખણી ! ખમર-ડહાં જે મારો પાસે આવી તો ! અમારૂં મધે તે થયુ હશે તેમા તારે શી પચાન છે ?

લલિતા—પ્રિયપતિ ! તમે મારા ઉપર તુ કરવાને કોપાયમાન થાઓ છો ? હું તમારી અર્ધાગના કેહેવાઉં, તો મને તમારે માટે કેમ કંઈ ના લાગે ?

નહનકુમાર—ચાન લાગરાચાળી, જાણી મરી છે તને, આવડી મોટી ગધેડા જોવડી થઈ છું તે શુ સખની રડી હલશ ? જા, મારે તારૂં કાંઈ કામ નથી, જો મને વધારે સતાવ્યો તો તારી વાત તે જાણી

લલિતા—પ્રાણુનાથ ! મારી આટલી ઉમર થઈ, પણ તમારા અપરાધમા આવુ એવુ કશુ કૃલ કરયુ નથી, તેનો સાક્ષી સર્વેશ ઈશ્વર છે. મારો તિરસ્કાર તમે શુ કરવાને કરોછો ? (તેના હાથ ઝલ્યા બચે)

નહનકુમાર—(હાથ તરછેડી નાખીને) તેં શુ કાકુ બાકુ ઉતારી નાખવાનો વિચાર ધાલ્યો છે ? આલ રાડ પડી રહે વેમણી, હું મારી મેજે થાકેલો આવ્યો છું, ને જપવાળ દેતી નથી આવુ જાણુવ તો હું અહિયા શુ કરવાને આવું ?

લલિતા—પ્રિયપતિ ! થાક્યા છો તો હું જરા પગચાળી કરું (જરેં)

નહનકુમાર—ખમ રાડ, મારા પગ લૂથા કરવા ધાલ્યા છે કે શું ?

લલિતા— (રવ માહાડનો તાલેલ)

પતિ મારા મેર કરો મેરજાન, બધા યુજવાન ભરે ધરો ટક

પ્રાણુપતિ મારા પ્રાણુના રક્ષક, લાખ રીતે લેખાય,

છો આપ જીવન કેરો કરો, અને આપથી વાતો ચાપ. પતિ ૧

આપ વિના મારે સસાર સધજો, કામનો છે ન કરીય,
 દેહ એ તો પણ મારો ન માનુ, (તો) શણગારણો હોય પતિ ૨
 રૂડા વાંના એ તો આપથી સર્વે, શિર કેરુ છત્ર બણાઓ
 એરા પતિ મારા અનર કેરા કેમ નમે'રા થાઓ પતિ ૩
 આપ અએલા ભણ્યા તે પળથી, સોસનાએવી સોસાર્થ,
 દેહ આ અર્પો આળી નાખ્યો મેં તો, ચિ તા ચિત્તમા સાધ પતિ ૪
 નુર જલુ રહ્યું મુંખનુ મારુ, મુંખ ગયુ બે સાથ,
 અવગેનમા અટવાઇ મરુછુ, મે'ર કરો મારા નાથ પતિ ૫
 સ્વામી સોદામણી શાણી સારા, અગ્ન આણી ઉગ,
 ભાવ બગી હુ તો આપની દાસી, તેથી રહો નહિ દૂર પતિ ૬
 મારો પથીરામ, જે આપની પાસે કાગળ લખને આગ્યો હતો, તેને
 મેં ખીજે દિવસે આપને શોધવા મોકલ્યો છે જે આપના ઉપર ભાવ હોય
 નહિ તે આટલુ બધુ શુ કરવાને કુઝ ?

નંદનકુમાર—ભણી એ તો તારી અધી લારી પડી રહે છાની
 માની પેલા કોય ઉપર હુ મારી મેળે સૂઈ ભઉછુ (જન પલમમા પાહોરોઉ)

લલિતા—(કોડી વાર રહ્યોને, મચ્છગદાની બરોડી, પનમમા બેસો, અવગે મોડ
 સુતો કે તેને બેવા ભયછે એટલે)

નંદનકુમાર—જો રાડ મારી રમ વમર આ ! !

(કેપાપમાન પઠને બેરમી તેને લાત મારેછે, એવે ઉ આ પલમ ઉતરથી ધોલ લ
 ધન બિચારો ન્યે પેછે, તેને વધારે બેરસામા આવીને નીચે ઉતરી લાતો મારેછે એક
 લાત કાનના જડાનના દાપ ઉપર વાગી એટલે)

લલિતા—અરે પ્રાણપતિ ! મારા કાપના બધા મોતી અને આ
 લાલમ માન માલમા પેશી ગયા અરે ! જરા સાચવીને એકે એકે કાઢાડો
 માટે હાથે નથી નીકળતા અરે ! હુ બહુ હુ ખી ચાકેછુ પેહેડા ઉપરની
 લાને તો મને પૂરી કરી હોત અરે ! મને અતિશય કળતર થાયછે બળ-
 તાના બલુડા ઉઠેછે તમે વિના અપરાધે મારા ઉપર આટલો અધે કોર શુ
 કરવા કરોછો ? તમે કોમળ દૃઢ્યના થઈને આવા લાનકી કેમ થાઓછો ?

નંદનકુમાર—લે રાડ, હુ છાકટી, લે રાડ, હુ છાકટી (જન કહી જે
 આર લાતો વધારે મારી પાછો પનમમા મૂવેછે)

લલિતા—(કેટલીક વારે શુદ્ધિમા આવી એટલે) અરે ! આ તો સજ્જડ
 જડાઈ ગયા આ લાલો તો મારા માલમાથી જરા ડગમગતી પણ નથી

હવે હું શુ કરું, અને કેમ કાઢાવું ? અરે ! મારા હાથ થોલી લોવાણુ થઈ ગયા (ઉઠીને ખાત્યા જુવે)

ઓ મારા બાપ ! આ શુ થોલી (પાણીના હાથ થોલી જાય છે, ને મોતી વહુદયા જોડે કાપ તથા નાળી આદિ સર્વ વસ્તુ કાઢાડીને જ્યા તકતો હતો ત્યા મૂકે છે) સંસારમા લોકોને આવા દુ ખ પડના હશે તો મેં આજે જાણ્યું આ તો પે-લેલા દિવસનું મળાચરણુ આ દુ ખ તે હું કોને કહું ? મારો પથીરામ મળુ આ વેળાએ નથી

નહનકુમાર—(જલિતા જણી ઓ કરીને મુતા મુતા) રાડ, જો કોઈને લાગે આચ્છાનુ કહ્યું તો તારૂં માથુજ કાપી નાખીશ તારો માટી પથીરામ શુ કરવાનો હતો ?

જલિતા—પ્રાણપતિ ! હું કોઈને કાઈ કેહેવાની નથી હજી મુઠ્ઠી તમે આવા કાપમા કેમ છો ? (તને સાત પાઠવા પશ્ય જણી જ્યા માડે છે)

નહનકુમાર—હું તને ચોખ્ખેચોખ્ખુ કહ્યું છું, કે, તારે મારા જણી આવવું નહિ. તારી મેળે પેલા કાચ ઉમર સૂઈ રહે, નહિકર અત્યારે કદિ-તું કહિ થરી હું હવે ઉધી જાઉં છું, માટે, મારે પ્રીતે એક બોલ કેહેવો પડશે, લો પછી ફરી પૂજા કરીશ

જલિતા—વાર ત્યારે, તમારી એમ ખુશી છે, તો આજે આજ્યા પાંખા મુખેથી પોહોડો હું મારી મેળે નીચે મૂક જાઉં છું (નીચે મુડ જાય છે કંટાળીક વાજ વાજ જાડે છે) અરે ! મારે માને ચચરે છે, મારી કેડ ફાટે છે લાતોના પ્રહારથી માઈ આખુ શરીર કળે છે અગ ! મારાથી ઉઠાવું નથી હું છેક લઈ જાઉં મળું છું. જળાતકારે પશુ ઉઠવા વિના સિદ્ધિ નથી આ કંટાળુ જગ્યા ઉપર ઉધ આવવાની નથી આ તો વસનસાટ ઉધે છે નાક કેટલા બધા બોલે છે ! એ ઉધે છે એટલે એમનું શરીર બરાબર જોઉં તો ખજી. (જતા જતા) આ હાથે આટલા બધા ખસના ફોલા શા ! અરે, એ તો આખે શરીરે છે. કેડે આટલી બધી દાદર તી ! દુખારો તો કેંદાપિ જામશે, ને લાત મારશે તો ફરી હાડકા જામશે

નહનકુમાર—(જાડે છે) " હું-એ-ને નહિ-ઓ લાવુ, હવે રાજ થઈ, રીસા નહિ મારી-પાસે-આવશે-તો હું એને-મારીશ હીક-હવે-મોલ-મારી-સાથે ઉ ઉ ઉ. " (જાડે છે)

જલિતા—અરે, એ શુ-મારે વિષે કેહે છે ! હશે, ચાલ, આજે તે

જેમ નેમ કરીને પણ ઉંડુ ઝો ! અરે ! અરે ! આ કોય ઉપર પણ ઉંડ
આનતી નથી હવે તે ક્યા જાઉં ? (આમ તેમ આજોડ્યા કરે છે ને પછી ઉંધો બંધ છે)

નદનકુમાર—(પડખા આસિદતા પડી બંધ છે, ઝેરલે બંધ ત થઈને આજે
માનના) રાડે એ ચી પાડ્યો કે શુ ? (ઉઘા મડ, જોઈને) રાડ તો ઉધે છે
ધરેણુ જોઈને) ઝોહો ! આવો લાગ ફરી ફરીને આવવાનો નથી (બધુ
ધરેણુ બંધને બંધ છે)

પ્રવેશ ૧ મો.

સ્થલ, મિયંવદાનું ઘર.

મિયવદા—નદનકુમારને ત્યા શુ થયું હશે ? જેમાથી એક પણ અ-
લાર સુધી આવ્યું નહિ એક ઉધ તો મેં સારી કાઢાડી જોઉં કેટલા થયા
છે ? ઝોહો ! એક વાગી મરો દેખાય છે ! હવે કાંઈ આવે એમ લાગતુ
નથી છળદાસ તો કલા પ્રમાણે આવ્યા વગર ચૂકે એવો નથી, ને કેમ
નહિ આવ્યો હોય ? અરે, કાણુ જણે એ એના શાય પેચમા ફરતો હશે !
એ ક્યા રાત કે દાદાડો જુવે એવો છે ! નીચેના કમાડ કોઈ ઠોકે છે કે શુ ?
(કાન ધડને) અરે હા, આપણા કમાડ કોઈ ઠોકે છે ચાલ જોડ જો-
ધયે, કાણુ છે ? (નીચે જઈ ઉઘાડે છે, ઝોહો ! આ તો નદનકુમાર હવાણા
હું તમારજ ચિ તાન કરતી હતી (ઉપર નહ બંધ છે અમ ચાલ છે,)

(રામ કદવાહ નો જિ થો ફેરવાની આવ)

રટી રહી નદન નદન નામ, ટેકે

આવે અલારે નદન મારા,

ઝખી જપુ બંધી જામ રટી ૧

લાગણી લાગાં મનની તનમા,

વલખા માડ આમ રટી ૨

નદનકુમાર—(માથે ઉપરના ગંગના ઝાયા)

ઝખી રહો મિયવદા તમાડ નામ ઝખી૦

કરતો આવ્યો તમારે માટે કામ ઝખી૦

(મારી) બાના જેની તુજને માણુધુ,

ના, ના, વા લ તો એના કરતા ખૂબ ઝખી૦ ૧

તમારે માટે આ ધરેણુ લાવ્યો

આવો પેરાતુ ડગી લાડ. ઝખી૦

૨

પ્રિયવદા—(હુઆ ચળ) રગ છે નદનકુમાર, તમારું હેત તો ખરે ખરું દેખાય છે આ બધું ક્યાંથી લાભ્યા ?

નદનકુમાર—મારી વહૂ આવીકની, તે એણે આ વાળી પેહેઝેલી, આ જડાવના કડન એ હાથે ધાલેલા, આ મોતીના છડા કાટમા ધાલેલા, ને આ મચકણિયા ને કાપ કાનમા પેહેરેલા બહુ શોભતા હતા, ને આ વાકના બધા હીરા છે તે ચકચક થતા હતા, તે જોઇને અને અદેખાઈ આવી, ને ધાસ્યુ, જે, આ બધું મારી પ્રિયવદા પેહેરે તો બહુ સાડું શોભે પણ શું કંઈ, તે ધડિયે મારો ઉપાય નોહોતો તમારી અરજ નોહોતી તેથી ઝિની સાથે મેં વાતો પણ કરી નથી. જેનું કામ નહિ તેનું નામ શું ? પ્રિયવદા ! તમે બધું પેહેરે જોઇયે કેવું દેખાય છે ?

પ્રિયવદા—(એક પણ એક પડેરતા) અરે ! આ કાપ લોહીવાળો શો ? તમે એનો ધાટ ધડીને તો નથી આભ્યા ?

નદનકુમાર—એ તો એમ થયું, જે, એ મારા બણી આવી, એટલે મેં લાત મારીને નીચે પાડી, ને સા પણ બહુ લાતો મારી એક લાત કાન ઉપર વાગી તેથી આ બધા મોતી ઝિના માલમા પેશી ગયા હતા તેથી લોહીવાળા થયા છે.

પ્રિયવદા—ત્યારે તો તમે ખૂબ રોડ માર્યો દેખાય છે ની શું ? પણ હમે એકલી મૂકીને આભ્યા છો, તે એ જાગશે, ને તમને દેખશે નહિ, ને તપાસ કરતા ધરેલું જોશે, ને તે દેખશે નહિ, તો પછી પૂરી ફજેતી થશે

નદનકુમાર—એ તો પારવની ઉંચે પેહેલી રાતે ઉઝી નૂતી તો ને હું તો ઉઘ્યો તો જાગ્યો તારે એને બહુ ઉંચેલી દાડી, એટલે આ બધું ધરેલું ખાપ આગળ મૂકું હતું તે લુગડામાં લપેટીને પાછને બારણે જીનો છે ત્યાંથી નીકળી આવ્યો તમને ખમરજ છે તો, જે, મારી સવાની જગ્યા પાછલા ભાગમા છે, તેથી બારોબાર જઇયે, આવિયે કે ગમે તે કરિયે, તો પણ કાંઈ જાણું કે કરે

પ્રિયવદા—(કાન ઘળ) નદનકુમાર ! જીવોની, નીચે આપણા કમાડ કાણું ઠોકે છે ? મને લાગે છે, કે છળદાસ આવવાનો હતો તે આવ્યો કરો (નદનકુમાર બચત એટલે પોતાના મનમા) આ બધું ધરેલું ધણું મૂલ્યવાન છે નદનકુમારનો બધો પૈસો આપણા કબજામા આવી ગયો છે ઝિની ઝીની પાસે કિંમતી ધરેલું છે એવું છળદાસે કહ્યું હતું, ત્યારથી એમાં જીવ પેઠો હતો, તે પણ ધણું ખરું હાથ આવી મરુ આ મૂર્તિનો સ્પર્શ કરવો આપણને મમતો નથી, ત્યારે હવે ખાલીખમ થયેલાં રાખીને આપણે

કામ શુ છે ? અરે, આ ધરેણુ બધું ને સતાડી દીધું નહિ તે બૂલ કરી હવે તો એ આવ્યા, પણ ચિન્તા નહિ આભાથી હવે છળદાસને અર્થો ભાગ આપવો નથી મારા ભાગના પેલા પદરહબર રૂપિયા આપશે નહિ, ત્યાં સુધી ધરેણુભાથી ભાગ આપવાને ટોક્ષા દર્શાવ, ને રૂપિયા મળ્યા, એટલે છળદાસનો ઘાટ કરતા ક્યા આપણને આવડતો નથી ? મીઠાઈમા કાંઈ બનવાનું એટલે પ્રત્યુ

છળદાસ—(ગવથ કરી, ત્રિવદાને શણગરાવથી જાહેન) વાહરે પ્રિયવદા ! તમે તો આજે ખૂબ જન્યા દેખાઓ છો ને શુ ? આ બધું નદનકું મારે આજુ હશે, શાથી કે લલિતાતું હોય એમ લાગેછે

નદનકુંમારે—તમે ઠીક વર્ત્યું તો ! એ બધું હું આપણી પ્રિયવદા સારૂ લાવ્યો

છળદાસ—(ત્રિવદાને તર્જની ઉપર તર્જની ચૂકી અર્થ કરી બતાવતા) આલો પ્રિયવદા, તમે પેલા સોનાની ઉતાવળ કરતા હતા, તે આ અનાયાસે આવી મળ્યું આજે મોડો આવ્યો તેનું કારણુ પણ એજ, કે, સોનાવાળાએ વાયદો કર્યો હતો, તેથી આટલી બધી રાત જતા સુધી ખોટી થયો, વળી એ ચાર દાહાડાનો વાયદો કર્યો છે શુ કરિયે, રૂપિયા અમાઉથી આપી એકા હિયે એટલે જપ વળતો નથી. (સ્વતત) ટકું આદ્યુ તો આદ્યુ ન હિકર થઈ પડશે

પ્રિયવદા—(સ્વતત) હુઆએ પ્રપચ ખરેખરો રચવા માડ્યોછે, પણ કાંઈ ચિન્તા નહિ (માસન) છળદાસ ! એ તો એ દિવસ પછી તમે લાવજો, પણ નદનકુંમાર આ બધું લઈ આવ્યા છે, ને પેલી પણ જગશે તો ભવાડો થશે તેનું શુ કરવું ?

નદનકુંમારે—મોઈ, રાડને મારી નાખી હોય તો કેવું ? હવે મારો આપ મને તમારી પાસે આસન આવવાને મના કરી શકે એમ નથી

છળદાસ—એ વાત મારે મળે ઉતરી સવારના પ્રહરમા ધરેણુની પૂછપરછ થયા વિના રહેવાની નહિ, ને ચોરીનો મલ કેહેવાય, એટલે વાત નગરમા જાણુ થાય, તેથી પ્રિયવદા ! ના તમારાથી પેહેરાય, કે ના મારાથી વેચાય

પ્રિયવદા—અત્યારે કાંઈ ઘાટ ઉતરે તો સારૂ હા હા, સાબચુ મારી પાસે બેઘન કરી દેવાની એક શીશી છે, તે જમને સુવાડશે, એટલે કાંઈ જાણુશે નહિ

છળદાસ—રંગ છે પ્રિયવદા, ઠીક શોધી મહાડયુ- લોકોને લૂટવા

તમે એનો ઉપયોગ કરતા હસો, તેથી સાબરી આવ્યું. હાવો, એ શીશી ક્યા છે ?

ત્રિયંવદા—આવો મારી સાથે (જનકાસને કાંડે કાઢી આપવાની શીશીઓનું કબાટ હતું ત્યાં લઈ બેઠું, ને હજવે રહ્યો) જુવો, આ લાગ સાચો આવ્યો છે આપણા ધાર્યા પ્રમાણે થયું તો પછી ખાલી થયેલા નંદન-કુમારનું શું કામ છે ?

છળદાસ—તમારા કજી વિના મારા વિચારમાજ હતું લલિતાને મારિયે ને એને જીરતો રાખિયે, તો એ વાદરાની જાત, વાત આહાર પાયા વિના રહે નહિ તો ચાલો, એનો ઘાટ પાશરો ઉતારીશું (શીશી લઈ બને આવે છે)

નંદનકુમાર—(શીશી હાથમા લઈ) આ સુધાડિયે એટલે મરી જાય ખરીકની ? જો એમ હોય તો જઈને સુવાડી દઉં .

છળદાસ—ના, એમ થાય એવું નથી જુવો ત્રિયંવદા, સાબળો, મને એક યુક્તિ સૂઝી હું ને નંદનકુમાર આ શીશી લઈને તમારી માડીમા બેશીને જઈયે છિયે એમને ત્યાં ખારોમાર કોઈને ખબર પડે એમ નથી, એટલે લલિતાને બેભાન કરી નાખીને એક માસડી બાધી, માડીમા ધાલીને, અહિયાં લઈને અમે આવિયે છિયે, તમે પણ તૈયાર ઉભા રહેજો અહિયાં પાચ ગાઉ ઉપર અસલની પેલી વાડી છે તેમા એક જૂની હવેલી છે, ત્યાં જઈને ઘાટ ધડીશું અત્યારે દરવાજો બંધ હશે, પણ પૂરજીમલ જમાદાર ત્યાં રહેછે તે આપણો મિત્ર છે, એને પણ સત્રાયે લઈશું

ત્રિયંવદા—એને જણાવવાની તો કાંઈ અગત્ય નથી વધારે કાને વાત જાય એમા માલ નહિ

છળદાસ—તમે સમજતા નથી જેવું કામ જે કરે, નાનું છોકરું હોય તો આપણાથી બને, ને આ કામ તો ભારે, તમે સમજ્યાકની ? તે કાંઈ જોરાવર વિના બને નહિ વળી આટલી રાતે હથિયાર ક્યા શોધવા જઈયે ? એની પાસે તો તૈયાર હશે તમારા માડીમાનને પણ લેવાની જરૂર નથી, એને ઉધતો મૂકીને હું કે નંદનકુમાર માડી જોડી, હાકીશું

નંદનકુમાર—છળદાસ ! તમે જીમતી તો ઠીક શોધી કાઢાડી, મારે ઘેર એને મારી નાખિયે તો જણાઈ આવે.

ત્રિયંવદા—છળદાસ ! મારે એટલે બધે આવે આવવાની શી અમલ છે ? આપણે ધાસ્ય છે તે પ્રમાણે તમે તમારી મેલે ઘાટ ઉતારજો. પૂરજીમલ વિના આવે એવું ના હોય તો એને પણ લેતા જઈએ.

છળદાસ—ના, ના, તમારા વિના તો ના આવે તમે જોડે હો તો એમ કેહેવા આવે, જે સંલ કરવા જઇયે છિયે નહિકર વાત બાહાર પડી આવે, આટ તૈયાર રહેજો અમે જઇયે છિયે. (નામ જડ પાસે તબેલા હતા તે ઉઘાડી આપી ન હનકુમારને ચેરા બોલ્યા અથ ગાંઠી છે તે થતે થતાના ખનખા) આજે બધો લાભ પૂરેપૂરો આવ્યો છે નહનકુમાર ને લલિતા સાથે પ્રિયવદાનું પણ કાટલું કરીશુ, એટલે પદર હજારની ઉધરાણી કરતી રહેશે ને આજે પેહેણુ છે તે બધુ ધરેણુ આપણા કબજામાં આવશે પૂરણુમલને યોડું આપીશુ એટલે પતરો, ને સૂર્ય ઉગતા પેહેલા તો પાછા આવતા રહીશુ, એટલે પછવાડે શી તજવીજ ચાપછે, તે પણુ આપણા જણવામાં આવશે, ને આપણુ ઘેરના ઘેર હઈશુ તેથી આપણા ઉપર વેહેમ આવશે નહિ આશો ઠીક થયુ

(ન હનકુમાર ગાંઠી બોડી લાવ્યા એટલે ધારણા પ્રમાણે સર્વેને લઈને નગર બાહાર જાય છે)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્યલ, એક જૂની વાદીમાં હવડ હવેલી.

છળદાસ, પૂરણુમલ, નહનકુમાર, પ્રિયવદા, અને ગાંઠડી
બાંધેલી લલિતા.

છળદાસ—પ્રિયવદા ! આટલે લગી તો કામ સિદ્ધ થયુ વચ્ચે એક બાકી રહી જતું હતુ તે પણુ ચોકસ કરનો આવ્યો લલિતાને શીશી સુવાડવાના કામમાં નહનકુમાર વળગ્યા એટલે મેં બે કાગળ લખી દીધા. એકે દબરાજના નામનો જીવરાજ ઉપર લખ્યો, જે, લલિતાને સાપ દશ-વાધી મરી ગઇ છે ને બીજો નહનકુમારના નામનો એમના આપ ઉપર ગોઠતો આવે એવો લખ્યો છે

પ્રિયવદા—એ કામ તો ખરેખર ચોકસ કશુ, એથી વધારે પૂછ-પરછ થશે નહિ, પણુ લલિતાની ગાંઠડી જે ખડખા મૂકી આવ્યા છો તે બરોબર સાચવ્યો છે ખરો કે નહિ ?

પૂરણુમલ—ઉસકો બાંધકે રખી હે, સો કીસનોરસે વો રંડી બાગ જાયગી ? બંધ કરનેકા અચ્છા બદોબસ્ત નહિ હે, સો એસીને એસી રખકે આપા હું

છળદાસ—ભારે તેની કાઈ મિનતા નથી પ્રિયવદા ! કસુંબો બસુંબો કાહાડવો હોય તો કાહાડો બો આ અપીણુને ર, પેણુ પાણી આપુને મૂકું.

नहनकुमार—बाबो जे यधु भारी पासो पियवदा ! तने तभारी भेजे जेया करे। (कसु जो तैवार यो जेटये जेक जीवने पायो पीयो, मीठाई भाषी यल्ल प्रखुमले कशाभा जाम बायो, नहि)

छणदास—पूरखुमल ! सूर्य तो उग्यो ने आपखे पाछा जतु छे

पूरखुमल—हम डीसिको भी गारीलमे रणके जेसा काम नहि करनेवाला तुम तीतुको में भोज देता हू, हे, तुम अम अपने छष्ट देवका समरन कर दो

छणदास—(मलराधन) अरे ! पूरखुमल जे क्या ?

पूरखुमल—क्या तो जे से पहिला तु (तन तववारना जेक धामि भारी पाउछे, जेटले नहनकुमार तथा त्रिपवदा जामरा जनीने आम तम होइमहोइ करेछ तमने) तुम हो रउये भेरे पजेसे डिधर जने वादी ? (जेम कहु जेक या नहन कुमार उपा करेछ ने जीवने त्रिपवदा उपर जेटलाभा छणदासनु राख जवा कलितु जल्ले जेटले जे तल्ल तना कपर जीव वा करता) मेरा साक्षा, मेरे हाथसे भुन कराके, ओ सय हागीना उसको से जनेका था, और मुनको कहु था, हे तुमको कुछ भियेगा. भोज दई मुनको हम मयाथा अय्य वोध सय मेराही हे तो ? होका तो करनेका था, मगर उसमे जेक छयादा कुआ सो क्या हो गया ? अउध तो जोही था अलु अय्य सय हागीना नीकाख रभुं (त्रिपवदा जे पदेरेकु यरेकु कलितुवा जवछे, जेटलाभा वाडीमा नजर करता) ओ रडी कान होउती हे ? आपके दुसरे भड में गपी हे जो तो नहि ? अल, हेभु (लुवउ त मति पाजेतु कुनकु जेकतु होइ, जेटले तनी पछाउ होइता) मेरी साक्षी जाम छेउके आजे नीकल गध अय्यल कुवा वा गिर यडी (पकड पावने) साक्षी भरनेकी कुछ हे, कामकु जाम जती हे ? अय्य तेरा कान हे छधर, जोल, क्या करेग ?

कलितु—(मलराधन) अरे, हू छे भोजो पडी, तेथी भारी छाती कूटाध गध हवे हू शु करे ? उमरवानो छपाम नथी (पूरखुमलने) आप-छ ! तने भारा साभा आवा डेणा शु करवा कलितुओ ? हू छणी भरछुं में तभारो अपराध काध कर्यो नथी, तेम छता मने मारपी होय तो सु-जेथी जेकहम भारी नाजो.

पूरखुमल—हम अपनी पुसीसे तुमको मारनेको नहि माहाता तुमाहस आविद, त्रिपवदा, और छणदासने मेरेको दुकुम हिया हे. अय्य कथ तुमको छेउमा नहि लेकिन जेक ईकरारसे छती रेहनेहुं. हेअ, तेरा आविद तो अय्य तेरा नहि. अय्य पुसीसे मेरे डरे अल, और आ पीके

આનંદમે યેક રહે તેરે પર મેં આશક હો અમા હું અમ મેરે હાયસે તેરે પર વાર હોનેકો નહિ. (તમે બાકવા બપઉં)

લલિતા—(ધન્ય હુસ્ના ભર તેને ખરેખર) બહા ભગવાન ! તું સર્વજ્ઞ છતાં મારી લાજ કેવરાવા ઉભો થયો છું ? મેં તારો આવડો બધો શો અપરાધ કર્યો છે ? અસ્થા દુષ્ટ, હું અબળા, ઇશ્વર વિના આ વેળાએ મારૂં કોઈ રક્ષણ કરનાર નથી તેમ છતાં, નિરપરાધી અને વગર હથિયારની છું તેના ઉપર શુદ્ધ કરવાને તથપછ, તેટલા ઉપરથીજ તારી સિપાઈગીરી જણાઈ આવે છે ! આ વેળાએ જો મારી પાસે એક છુરી સરખી હોય તો તારા આતરડા ચીરી કાઢાડું આપ, હું મરવાને તૈયાર છું (તેના બતોમા પાતાક મ કુ પગાડે છે તે સોપિત થઈ પડે છે)

નેપથ્યમાં—“ અરે અબળા પર કોણ બલાત્કાર કરે છે ? ”

પૂરણમલ—સાલા કોન આતા હે ? રગમે ભમ કરનેકો હોડતા આતા હે, સાલા હોડતા આતા હે, દેખુ અબ ઉસકો તથવાર તો વા દૂઠ મઈ, કમરમે ફરા હે, દુસરા કુછ નહિ. પરવા નહિ ઓ મધેશી પાસ છોટી લકડી હે, દુસરા કુછ હે નહિ તો.

લલિતા—(શુદ્ધિમા આવી ઐટસે બેઠી થાવઉં તે જુવઉં, તો કોઈ પધોને વા તાના ભણી હોડતો અથવતો જોયા તેને બોલખા.) અરે, ઓ મારા પથીરામ ! ઇશ્વરે તને અહિ મોકલ્યો (તેના કોઈ બાકી પડે છે)

પથીરામ—આ તે શો કેર ? ઓ મારી લલિતા બહેન ! તારી આ શી દશા ! (બને ચૂંકાવત થઈ પડે છે)

પૂરણમલ—યે ક્યા તમાશા, ઓ ઓરતકુ બહેન બોલતા હે, ઓર ઓ ઉસકે ગમે જાકે લગી. અબ કેર કરનેકો કુછ બખત નહિ.

(કમરમાથી હુસ્ના સહિત કરો કાઢાડે છે પથીરામ સાવધાન થઈ બેસે છે, ઐટલામા પેલાને અમ ઉપર આવતો જોઈ, પોતાની લાકડી બે હાથમા બાંધી પેલાના માંખ ઉપર ઝાપડે છે, તાપણ પૂરણમલ આવકો મારી પથીરામની છાતી વચ્ચે કરો લચ્ચ લઈને મુસરો પેસાડે છે તે ભમરો ખાઈ પડે છે, તેના થળકારો સામળી લલિતા ચૂંકામાથી જળી ઉઠે છે, તે પથીરામને સોહી સોવાણુ થયેલો. કોઈ તેમર ખાઈ બેભાન થઈ ફરી પડે છે, પથીરામને અર્ધે ઝુવેલો જોઈ પૂરણમલ તેને કાઢે છું હી નામેતે ઐટલામાં ઐકે હુતિણુ બધી તપરાળી રોડાઈ પાર નીકળી આવે છે તેની પછાકે ઐકે શિકારી પહેલું વેગથી દોડતો, ઘોડા ઉપર બેઠેલો, આવી પહોંચે છે, વેગને લાય તેના ઘોડા પાર તો નીકળી ગયે, પણ તેની નજરે આજુસ પડયા તેથી વેગ નશ્ત પામી પાછો આવી જુવે છે તો કમકમાડે ભરેલો તેનામ તેલે નજરે પડયા ઐટસે.—

શિકારી—અસ્થા દુષ્ટ, તું કોણ છું, આ પડી છે એ કી કોણ છે, ને તું આ ઘોર કર્મ શા વાસ્તે કરેણુ છે ?

પૂરણુમલ—અલ અલ ! તેરે જેસે બ્રહ્મોત દેખે હૈ, ચલ, નહિ તો
તેરા બી એસાલી હાલ હોમા

શિકારી—(દોષ વહન) અરે ચાડાલ ! ધમકી આપરા ભલ ? હે,
લેતો બી (લાભા ભાલાવતો તેને વાંધો નાખે, ન નીચ ફૂલ પડી, કટાર કાઢાડી, પૂરો કરેછે)
અરે, આ લોકો કેણુ હસે ? આ સ્ત્રી ! (તેનો પાસે બંધ નિહાળીને બે)

(મદાકાંતા વૃત્ત.)

આ તો કોઈ, મનહર અરે, વાડી ખીલી ભલેરી,
અપાવર્ણી, રકદલી પમ ને, મુખ મુલાબ લેરી;
નારબી છે, કુચ સરસ બે, નાક યકિ શુક લાગે,
કાયાવાડી, પમદન મદથી, બેહકે છે દપડાગે ૧
રે ! એ તો કો સુવડ નરના ભોમની વાડી પાંધ,
અલાના દેખુ શિચિલ બહુ છે, પ્રેમનીરે ન પાંધ,
ભોગી ખીજે નહિ મુજ સમો કેમ અલિ ભમેછે,
બી વું, ખોટી ૧૦ લીલી બમરીની આનિ રાખી રમેછે. ૨
(બમરને હાથપતી કાઢાવી ચૂકે બ્રહ્મભાગ)

લલિતા—(કાઠ અવાજ અને પડ્યાના ભાસ થયો અંતે શુદ્ધિ આવીને)
અરે ભાઈ ! તમારા મુખારવિન્દ ઉપરથી તમે કોઈ રાજવંશી હો એમ મને
લાગેછે વળી મરદા બણી જોવાથી મને કમકમી છૂટે એવી અગમચે-
તનાથી, તમે બંને ઉપર હુમડા ઓછાડયા છે, પણુ અરે ! મારો પથીરામ
પેલો પડ્યો. (ભરાવણ તહલ છે તેથી આખો અકાંચક ભરાઈ આવતા)

લલિતા વૃત્ત.

હલ્ય ફાટી તો ભયછે અરે, નિપજિયુ શુ રે, ઝો હરે ! હરે !
નજર ના ચડે, દોષ તાહરા, અરર ! શું બન્યુ, બહુ મહરા. ૧
નહિ ઉચાગિયો, બોલ એક તે, કુ ખ સલા અરે, ભારી છેકે તે,
કરો તુને જરા પ્રેરણા અરે, અચૂક તો કર્યા, કામ તે અરે ૨
મુજ સમા થકી, વું વધ્યો ધણુ, કામ હું વીસડું પાડ તે તણુ,
તુજ વોતી કથી, મેં શુણી નહિ, મુજ વોતી નહિ, તે શુણી અહિ ૩

૧ અવાજો જેવા રંગ મેંનો ૨ કેમ કરતો. ૩ કેમકારું દૂલ, ૪ કામરેવ ૫ ધણુ
સુ વાળો અને મુખ ધાવાળો બુઝો દૂલમાં ગાયો તે—મુખારવણમાં આવેલી મુખ કીર્તિ રાત્રે
પરામની પાંચ સિદ્ધિ છે. ૬ અચૂક ૭ કર્યાકાર્યમણી ૮ અચર ૯ નુખામણથી અપ્રેમતાથી
બમર તેના મુખ ઉપર કુચર કમલે હૂતો તેને મેંદો, કે એના કામમાં સિલક છે તેને લીલી
અકબકિત બમરે બહુ, તે મુખમણની અધુરતા જેવા અચૂક છે એની અનિ રાખી અંધ
એના કામની મારા જેવા બીજા કોઈ નથી મારે કુ નાચી બ.

હૃદય ભાર તો આપણો કહી, કરત ખાંચો ઓ ! નામ તો લહી,
 કંઈક તો મને, શાન્તિ થાત રે, હું ખડુ માહર અર્ધ જાત રે ૪
 જોઈ હવે હું ક્યા, કોણુને મળુ, નગર આપને લી રીંતે વળુ ?
 અરર આ નહિ, ભેટની ઘડી, પણ તુનેજ આ, ક્યા થકી જડી ? ૫
 બહુ ખુશી થતી, જોઈને મુને, કમકમી ચડે જોઈ જો તુને,
 થઈ ગયો અરે, ફેર એટલો, હૃદય તો બળે, ભાવ જેટલો ૬
 નહિ મળ્યો હતો, તો મહું થતો, નહિ મળ્યો કહી વીસરી જતો,
 પણ મળી દૌધી, દૈવ અમ રે, અરર ! હાથ રે પથીરામ રે ૭

શિકારી—હવે વિલાપ કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી નમે કાંઈ
 મહા હું ખી છો પણ આજથી સર્વે હું ખ ગયું એમ સમજાવે, મારી
 રાણીયોમા પટરાણીના પદને તમે યોગ્ય છે

લલિતા—(ભવનાત વધન) તમે કોણુ છો ? આ શું બોલો છો ?

શિકારી—હું પર્વતપુરીનો રાજા છું મુમયા રમવાને નીકળી પડ્યો
 હતો, તે એક હરિણની પછવાડે દોડતો અહિ આવ્યો, ને તમને જોયા,
 એટલે હરિણને જના દષ્ટ હરિણાક્ષી* મેળવવા ની આશાએ તમારા માથું
 સના મારનારનો મેં પ્રાણ લીધો, અને તમને નિર્ભય કચ્ચા

લલિતા—તમે મને જીવતદાન આપ્યું, અને વળી રાજા છો તેથી મારા
 પિતા સમાન છો, માટે મને પૂર્વ આશા છે, કે તમે મારું યોગ્ય રક્ષણ કરશો.

શિકારી—(ક્રોધાવધાન થઈ) તમારે વળુ ઓછું બોલવાની કાર્ઠ અ-
 ગત્ય નથી અહિયા પણ મારા રાજ્યની સરહદ છે, એટલે તમારા ઉપર
 મારો દાવો થઈ ચૂક્યો છે એ ચૂ કરવામા પરિણામ સારો નિપજવાને
 નથી, માટે આવો ઘોડે અશ્વાર થાઓ.

લલિતા—રાજાશ્રી ! આપ એમ બોલો નહિ આ પથીરામને
 અગ્નિસરકાર કરીને હું મારે સાસરે જઈશ. આપ મને છોડો નહિ, હું
 આપને પગે પડુછું (પગ પડત)

શિકારી—હું હવે તમને છોડનાર નથી, મારા મનુષ્ય પછવાડે
 આવેછે, તે આપણને સામા મળશે, તેમને આશા કરીશું, એટલે તે અ-
 ગ્નિસરકાર કરશે ત્યાં આવો તમે

(એમ કહી, રતે જલાતકારે યોગ ઉપર નાખી પાતે અશ્વાર થઈ, લઈ જાયછે)

* હરિણના જેવી આખવાળી સી.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ, પર્વતપુરીના રાજાનો મેહેલ.

ઝલિતા—રાજાની રાણીએને રજવાસમા પૂરી ચૂકવાનો હિંદુસ્થા-
નમા ચાલ સામળતી તે વાત ખરેખરી આ મેહેલમા પેસવા નીકળવાતું
માત્ર એકજ બારણું છે, તે વિના એકે બારી કદિ જોવામા આવતી નથી,
હવા અને અજવાળાને માટે માત્ર જાળિયો, ઉપરની બાજુએ જોવામા
આવેછે છટકી જવાનો બીજો એકે માર્ગ નથી હવે એકે ઉપાય લાગુ
પડે એમ દોસતું નથી. આ માનવીજની ધામધુમમા ઠેક ઉપલા માળ
સુધી જઈ આવવાને, કોઈ દાસી અટકાવ કરી શકે એમ નથી. (એક પણ
એક માળ તપાસતી ઉપર ચડતી જાય છે) એકે બારી નથી એટલે મેહેલની પા-
છળ શુ હશે, એ જાણવામા આવતું નથી, પણ પાણીની પેઠે ધુધુધુ થયા
કરેછે એ શુ? પછવાડે નદી તો નહિ હોય? ચાલ હવે તો ઠેક ઉપર જાઉં.
હા! ઉપર તો ધાતુ દેખાયછે ઠીક થયું હવે ચારે મગ શુ છે તે જણાશે
તુ જખઈ ધાતુ બાધી લીધું છે! આ ચાદની ખાવાને માટે કરેલું જણાયછે,
પણ તે વૈરાગ્યતુ છે એટલે ઉપયોગમા આવતું હોય એવી સ્થિતિમા નથી,
ચોખ્ખાણુએ છાતીપૂર ભીંતો ચણી છે, અને તે પોહોળી છે એટલે ઉપર
ચડમા વિના જણામ એમ નથી (ઉપર ચડે છે) અરે! ખરે પાછળ તો
નદી દેખાયછે આહા! શુ પૂર ચડયું છે! હું આટલે ઉંચી ચડી છું, તોપણ
પાણી ધણુ નીચું લાગતું નથી મેહેલની પછીતની જોડાજોડ કિલ્લો
આવ્યો છે, ને મેહેલ પણ તલુ બાજુએ કિલ્લાવતી આતરી લીધા છે. વળી
મેહેલને માત્ર એકજ દાર છે એટલે તેમથી છટકામ એવું નથી, તોપણ
ચોક્કીવાળા બધાય ઉધી જાય, ને નીકળી જવાતું ધારિયે, તથાપિ કિલ્લાનો
દરવાજો પેસો તલુ જણાય, તે પણ એકજ છે ને ત્યાં પણ ચોક્કી. આ
તો કમળે ખરેખરો ચર્ષ મયો છે. પછીત ભણીતો રસ્તો અધ્યાવિન્ય
બીજો તો ઉપાય નથી. પાણી તે ધણું છે, પણ નીચેના માળ માટેથી કોઇને
પછીતે બારી હોત, તો ત્યાંથી જૂઠકો મરાત, આ તો બહુ હલું. મને
હેમ હો. જેણે આટલો બધો કમળે કર્યો છે, તે હવે ચોતાતું ધાતુ
કર્યાવિના છોડે એમ નથી આ એકાન મેહેલ, ને વળી તે રાજાનો પો.

તાનો, અને જેની પાસે ન્યાય માગવાનો તેજ રાજ અપરાધી, એટલે શું કરિયે ? જીવ જાય તો અત્યારથી, પણ લાજ જાય એ ખોટું હું અબળા જાત મારું શું બળ, માટે આટલી ઉચ્ચારથી પણ નદીમા પડવું એ વાત સિદ્ધ છે પાણી બહુ છે ઘણી તરારથી વહેછે એટલે પડીશ તેવી તથ્યાયા વિના રહેનાર નથી તરતા આવડેછે એટલે ચાલતા સુધી મરાશે તો નહિ, શેર બંનેર પાણી પીવાયુ તો ચિન્તા નહિ તથ્યાતા કહિક તેડ હાથ લાગી જશે તેમ કરતા જીવ મરે તો હું ખમાથી છૂટારો

(રામ આનંદ ભેરની તાલ કુભાડી)

હરિ, તાર મને ઉગાર, અતિશય આ સ કટ મારે,
હું શરણ પડી તારે હરિ મારા
અતિ વધે એક પછી એક દુઃખ કાઈ આવે નહિ આરે,
છૂટાય હરિ ક્યારે હરિ મારા
આ આપ્યો છે અવતાર, સાર સસાર વિષે રચારે,
દુઃખ ખડ્ગ તણું ધારે હરિ મારા
પ્રભુ અશરણના ઓ શરણ, શરણ હું આવી છું તારે,
તું તારે, ઉગારે હરિ મારા

લે નદી ! તને ભોગ આપુછું જમ ઈશ્વર ! તું મારી લાજ રાખજો
(કાજો ગાળી બૂરાકો મારે છે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ, કનકાપુરી,

ચંદ્રાવલી અને કુભાંડી.

ચંદ્રાવલી—આવો કુભાડી, તમે ક્યાંથી બૂલા પડ્યા ? મારી બેઠે નની શી ખબર છે ?

કુભાંડી—હું સ્નેહપુરથી આવ્યો આવુછું પ્રિયવદ્ધ આનંદમા છે તેમણે કાહાવ્યું છે, કે, નદનકુમારગાળી વાત જૂની થઈ છે નેટલી ધાનતી ધારવામા હતી તેટલી તો શું, પણ હવે જરા પણ રહી નથી, માટે તમે કોઈ પ્રકારે ઉંચો જીવ રાખશો નહિ છળદાસ અને હું તમારી બેઠેનની સાથે આવ્યા હતા, ત્યારે એમણે તમારે ઘેર જે દામીના મૂક્યા છે, તે બધા મગાવ્યા છે.

ચંદ્રાવલી—સસાર પૈસાનો સંગે છે બેઠેન સરખીને પણ પૈસાની અધીન આવેછે એની પાસે આટલું બધું દ્રવ્ય છતા પણ તૃપ્તિ

નથી વળી, એના દાગીના હું કયા ખાઈ જવાની હતી, જે અધીરાઈ આણી તુરતા તુરત પાછા મગાવ્યા ? કાંઈ થિંતા નહિ. આરી પાસે શી કમી છે જે હું એના રાખુ ? એ એની મેળે પોતાની ચરજે મૂકી ગઈ છે.

કુભાંડી—અદ્રાવણી ! પ્રિયવદાને દોષ શું કરવાને દો છે ? તમારી અધીર આવી છે, તેથી મને લેવા મોકલ્યો છે, એમ નથી પ્રિયવદા ને છળદાસ આદિ લખવે શકવાળાનું ઘર દુઃખરૂઝ શોધાવે તો માલ જાય, ને ફળેતી થાય, માટે એમણે તમારે ઘેર માલ મૂક્યો છે, તે અધીર હોય તો મૂકે ? પણ હવે સા બધું શાન્ત પડ્યું છે, ને શોધમશોધા ચવાની હવે બીક નથી, માટે મને લેવા મોકલ્યો, એ ઉપરથી તમારી બેહેનનો વાક કાઢાડવો તમને ધટતો નથી

અદ્રાવણી—ગમે નેમ હો આજે જ્યાં દાગીના તમારા સ્વાધીનમા કર્ણુ કેટલાક મારા ધરમા છે, ને કેટલાક એક મારા સ્નેહીને સા મૂક્યા છે, સાથી લઈ આવ્યું, તમે એસજો (રસતામા જતા જતા) ધરેણા લેવા પ્રિયવદા માણસ મોકલે એવી તે કાચી નથી, તેમ છતાં, કુભાંડી આવ્યો છે, એ જરા શક પડતી વાત લાગે છે પ્રિયવદા અને કેહેતી હતી, કે, છળદાસ ધણો લુચ્યો માણસ છે, જેમા તેમા ભાગ પડાવે છે, ને ધણા પ્રકારના છળ કરે છે, માટે એના ઉપર ભરોસો રખાય એમ નથી. અરે, અહિયા પણ એની વર્તણૂક મને એવીજ લાગી હતી બ્યારે એ માણસ એવો છે ત્યારે એના સામગીત અને હેરક પણ એવાજ હોય એમા નવાઈ નહિ. વળી પ્રિયવદાનો કામળ હવણાજ આવ્યો છે તેમા લખ્યું છે કે, જે અગત્ય પડશે તો પર્વતપુરીમા ચાર દિવસ રોકાઈ ત્યાંથી વાહાણુમા બેસી આવીશ જો આમ હોય તો પછી કુભાંડીને તે શું કરવા મોકલે ? અને લાગે છે, કે, બ્યારેબ્યારે દાગીના ઉઘાવવાને માટે છળદાસે ઘાટ રચ્યો હશે હું કંઈ જાઉં એવી કાચી પોચી નથી અરે, આજે દોલતપસા વાહાણુ આવનાર છે, માટે ચાલ જોડ તો ખરી, એમા પ્રિયવદા કદાપિ આવતી હોય (બપુ)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્યલ, નદી.

ખારવા વાહાણુ ચલાવે છે.

સર્વે—

યા હેલ્યા માઈ યા હેલ્યા હા માઈ હા.

મેહેલો ખારવો—દે હેલ્યા ભાઈ દે હેલ્યા.

સર્વે— હા ભાઈ હા.

બીજો ખારવો—પર્વતપુરી ચૂકી. હા ભાઈ હા

ત્રીજો ખારવો—રામપુરી તો ચૂકી હા ભાઈ હા

બીજો ખારવો—કનકાપુરી આપવા હા ભાઈ હા.

પેહુલો ખારવો—અત્યા કેહવા ને ને ને ને, આત્યુ તથાતુ હુ આવે ?

કેસવો— હુકાન હભાળ ! હુકાન હભાલ

ત્રીજો ખારવો—વાર હુ કરે, ખાર બૂહકો

(જુશકો મારીને કોઈ સી હાવ આવતા હાઈ આવે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્યલ, સ્વારવાની ઘુંપડી.

કેલકાક ખારવા, એક સી.

પેહુલો ખારવો—

આવ મારા ગોઠિયા, તું જોવાને આવ, જોવાને આવ,

આવ જોવાને આવ, જોવાને આવ

હાથે પેલા હામલાને તેડીને લાવ, આવ જોવાને આવ

આવ જોવાને આવ, જોવાને આવ

મને પોરી મળી છે હારી, એને રૂખતા ન તો હમારી,

એ તો મારી મારી છે મારા, તું આવ જોવાને આવ.

બીજો ખારવો—ઓ કેહવા રે કેહવા, રે લાવ, રે મારી દી-

જીયે, મારી

બીજો ખારવો—પેહુલાથી મારે હાતુ જે ? પાણી કાઢો, પાણી,
ને પેટ પૂરેલું પોરી મરી માલી ને

બીજો ખારવો—અરે કેહવા, દેતવા લાવ, દેતવા

બીજો ખારવો—(દેવતા લાવે ન શક્યા ખાડે) ને ને રે ભાઈઓ !

બળે નહિ, જરા દાઝી તો ચા નથી.

ચક્રાવલી—(પ્રવેશ કરતા સ્વતંત્ર) પ્રિયવદા તો આવી જણાતી નથી
પણ આ કોઈ સુદર સી રૂપી પડેલી જણાય છે સી મુખની કાન્તિ છે !
પણ મહા દુ ખથી બેભાન થઈ પડેલી છે. (પ્રવેશપણ) અરે ! તમે આ બા
ઇને ક્યાથી લાવ્યા છે ?

પેહુલો ખારવો—આવ ભાઈ, આ તારી હગી લાગે કે હુ ? ને
તું ખમર લેવા આવેલી ? અત્યા માત્ર મેલો, આપવા દો ઇને

બીજે ખારવો—ગાઇ, અમે મારવા નથી જાએવા, પણ મરતી ઉમારી છે એ તો અમે અમાર વાહાણુ લઇને આવવાના કને, તે-ટલામા હામુ એક લાકડુ તણાવું આએવ્યુ, ને તેને કને, આ ગાઇ એવી બાએલી જે મડા ગાઠ પડી ગેલી, તે અમારા વાહાણુને વાકડુ અથડાયુ, ને અમે એ બાઈને દીડી, ને પારવતુ કરીને કાઢાડી લીધી ને અહિ લાવીને પેલા રૂમા બારી'તી, ને ચાપીને પાણી તગડત કાઢી જાએચું'તુ, ને હેકી'તી, તારે જરા હાથી'તી ને હોસિયાગે આએલી'તી ને બેલી'તી, જે, અરે, હુ પાગી કા આએલી એટલું કી'તુ, તારા પડે આવી ને આવી પડી છે

ચક્રાવર્તી—(અવત) ચાલો, આપણુ કામ થઇ ગયુ ને તારા પામે-થી એને લઇ જઇ'તુ, એટલે આપણે ઘેર તો સોનાની આણુ પડે આવી રૂપ સુદર્શી' (અભિનય) અને બાળ મળી એટલે હુ અહિ મેડની આવી. એ તો મારી છોકરી થાય છે

ખારવા—રે !

ચક્રાવર્તી—હા મે વધી ના કહી, પણ હઠ કરીને અહિથી તણુ ગાઉ ઉપર રામપુર ને આરે નાહાનાનો મહિમા છેલ્લા નાહાવા મઠ, પાથી તણાઇ તેની ખખર મગી દાસિયે કહી, ને તજવીજ કરી, તો તમાર ઘર બનાવ્યુ, એટલે એક જાએ દોડતી આવી છુ (એક જાએ લખા રૂપિયા રૂન) જ રે બાઈ ! આ રૂપિયો તારી મેહેનનો લઇ, પણ એક સિંચરામવાળો ઉભો છે તેને બોલાવી લાવ (તે રૂપિયો લઈ ખુશ થતો જાય છે)

બીજે ખારવો—ગાઇ 'જામ ! અમે બહુ મન્યા ઝિરે માટે અમને કામ અનામ આએવુ એવે છે

ચક્રાવર્તી—(પાતાને કાનેથી એક દામોનો કાઢાડીને આવડ) ને આ તમે, ખુશી જાએ, એના તમને પાચમે રૂપિયા ઉપજશે.

ખારવા—(બહુ ખુશ થઇને) બાઈ'જામ ! ઠીક થિયુ જે તુ આક-વેલી, નહિ તો અમને બહુ વીતત, ચમ જે, હવારે તો વાહાણુ હકારી અમારે જવાનુ હડુ, તે આ બાઈને મૂચીને જવાત નહિ. (સિંચરામ આવતુ જે ઘન) હો, બાઈ'જામ ! અમે આ બાઈને ઉંચકીને માડીમા મૂચિયે ડિયે.

ચક્રાવર્તી—જે જો ! સમાજજો. એને જરા અમ આવડે નહિ. મારે તો એ સોનાના પાડની છે, ને એકની એક છે, માટે એને સાચવાને સિંચરામમા મૂકવા લઈ જાએ (ખારવા નડ જાય છે)

(રાગ ઝીઝોટી તાલ કુમાલી)—(હર્ષના નાચીને ગાય છે)

કેવી સુદર આ સુદરી મળી છે, હીંકહાક,

કેવી સુખની આ કાન્તિ મળી છે, હીંકહાક

કેવી કેળના જેવી સુવાળી, એવી કો' ફેંકણે ન ભાળી,

વાહવા, વાહવા, ઝિને જોઇ મારી મનિ મળી છે, હીંકહાક

(ભય છે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થલ, ચંદ્રાવલીનું સ્થાનગૃહ.

ચંદ્રાવલી, લલિતા અને કુલાંડી.

કુલાંડી—આશ્ચ પામીને મનમાં) અરે ! આ તો લલિતા ! આ તે તું કેહેવાય ! એ અહિ આવી ! એનો ને પ્રિયવદાનો ઘાટ પ્રસવા સાથે છતાં મમ બહેને લઈને નીકળ્યો, ને અહિ પ્રિયવદાનું ઘરેલું લેવા મને મોકલ્યો આ તો અરે નવાઈની વાત ! જો એ સચેત થશે, ને મને ઝોળખશે તો નેઈ લ્યો પછી, બધી વાત ઉધાડી પડશે (પ્રસિદ્ધ) ચંદ્રાવલી ! મને ઘરેલું આપતા હો તો આપો, નહિકર હું તો મારી મેજે જઈશુ

ચંદ્રાવલી—તને ભાઈ એનું એ સૂઝી રહ્યું છે, ને મારો છવ ને ! આ મારી સખીમા છે મરવા સૂતી છે તે દેખજ કે નહિ ? ઉતાવળ હોય તો જ તું મારે ગ્તે, હું મારી મેજે વસિયે મોકલીશ પ્રિયવદા વ્યા પરમારી છે ને ?

લલિતા—હં ! હં ! પ્રિયવદા ! પ્રિયવદા !

કુલાંડી—(નવત) નાગ રે માગ બાપ ! કંઈક આડું થયું દેખાય છે, જો એ લલિતા ખરી, (વચનને બંધ)

ચંદ્રાવલી—મેહેન ! મેહેન ! વબરાઈશ નહિ પ્રિયવદાને તું ઝોળખજ કે શું ?

લલિતા—(આજ ઉઘાડીને) અરે અહિયા પહો પ્રિયવદા !

ચંદ્રાવલી—મેહેન, હું પ્રિયવદા નોહાય મારે ને એનું મા મળતું આવેછે, મારે તું બલ ખાતી હઈશ, પહો મને કેહે, તું પ્રિયવદાને ઝોળખજ કે શું ?

લલિતા—(જ્યાં વધારે શુદ્ધિ આવી ઝાઝર) અરે, તમે પ્રિયવદા નોહાય ! તમે એના જેવા છો.

ચંદ્રાવલી—મેહેન ! હું એના જેવી છું એ વાત ખરી, પહો હું

પ્રિયવદા નથી પણ તુ પ્રિયવદાનું નામ સામળી કેમ છળી હતી ? તુ
મિનાથી ડરતી હોઈ એમ જણાય છે અહિંયા તને કોઈ પ્રકારની
બીક નથી.

લલિતા—ના, તમે અને હાંમે છે. અને મારી હોય તો એકદમ
મારે, પણ હું ખ શુ કરવાને દોઝે ?

ચંદ્રાવલી—હું તને નથી હમતી. ખરું કહું છું, કે, હું તને માર-
વાની નથી, ને કોઈ પ્રકારે હું ખ પણ દેવાની નથી. ઉલટી મારી પાસે તુ
સુખી થઈશ

લલિતા—(અકલ્પ્ય ને દયારાસી જોઈને) એ તો તમે, તમે, તમે
અરે, મારી સાથે હમાઈ શુ કરવાને કરો છો ? મેં તમારું કાષ્ઠ બમાડ્યું નથી ને ?

ચંદ્રાવલી—હું સાચેસાચું કહું છું, કે હું હમાઈ નથી કરતી તુ
અને પ્રિયવદા સમજીને જો કેહેતી હોઈ તો હું પ્રિયવદા નથી, પણ
ચંદ્રાવલી છું

લલિતા—ત્યારે હું ક્યા છું ?

ચંદ્રાવલી—તુ કનકાપુરીમા મારા ઘરમા છું. કોઈ વાતે ધારતી
જાણીશ નહિ

લલિતા - અરે, પર્વતપુરી ભો નોહોય ?

ચંદ્રાવલી—ના, એ તો અહિંથી બહુ આગે રહી.

લલિતા—ત્યારે તો મોહપુર હશે

ચંદ્રાવલી—એ તો મહુજ આથે રહ્યું

લલિતા—તમે નક્કી પ્રિયવદા નહિ ?

ચંદ્રાવલી—નક્કી હું પ્રિયવદા નથી મારું મો એના મો જેવું છે,
તેથી તમે બુલાવો ખાઓછો

લલિતા—તમે પ્રિયવદા નથી તો એના સમાં હશે

ચંદ્રાવલી—હ, હું એની બેહેન મારી છું પણ તું કેહે, પ્રિયવદાથી
કેમ ડરશ ?

લલિતા—(અચાનક) હું ડરતી નથી; પણ એને એમણુંજી તેથી
બેશુદ્ધિમા એની ને એની વાત બોલી મન હમણે તમને કાષ્ઠ આપું અવળું
કેહેવાઈ શુ હોય તો કામા કરજો અને લાગે છે, કે, પ્રિયવદાની સ્નેહપુ-
રમા જેવી પ્રખ્યાતી છે તેવીજ તમારી અહિં હશે,

ચંદ્રાવલી—તમારી કૃપાથી અહિં મારી બચાવતી હતી શકે એવી
બીજી કોઈ નથી, હું એવી છું કે —

(જોડુ નવજન્ય માણી જે લાવણીનો રાગ,
શક્તિ સમ શક્તિ છે મારી,
જેમ થશે ત્યમ કરીને પૂરીશ ઇચ્છા હું તારી
ઈચ્છા તારી જે થાય રામ કો માટે,
રંગીલો જોઈએ છેવ શોભતો ધાટે,
આણી દેવા બટકીશ વાટે વાટે,
હું રાખીશ રૂઢી રીત તને સિર સાટે,
ગણાશે તું નારી સારી,

જેમ.

આમ છે તો તમે મારા ધરમા આવ્યા, એટલે આપણા ધરની
શોભામા હવે બાકી રહેતો નહિ આપણે જે ધારીશુ તે કરી સજીશુ.
હવે તમે હોસિયારીમા સારી પંદે આવ્યા તે દીક થયુ મારો જીવ બધો
બળતો હતો તમારૂં નામ જાણવાને ઇચ્છું તે કૃપા કરીને કાઢો, ને તમે
નદીમા તણાય તેનો જતાત પણ કાઢો, કે તે સાબળી તમારૂં હું ખમા
બાગિયણ થઈ, તમને સુખ થાય તેમ કંઈ કોઈ વાને તમે મૂઝાશો નહિ.

લલિતા—હું તમને માડીને બધી વાન પછીવી કહીશ હવણા તો
મારો જીવ બધો મૂકાય છે, માટે મને એકલીને અહિ સૂઈ રહેવા રો તો
તમારો બહુ પાડ માનું

અક્ષયવંશી—વાઁ ત્યારે હું તમને મહારાવાને જરા પણ રાગ નથી,
તમે મુખે અહિ સૂઈ રોહો આ ખાવાનું દાગી મૂકી મડ છે તેમાથી
રૂચી પ્રમાણે જગ ખાગો તો હોસિયારી આવજો હું આ ખાણા સાચ-
વીને આગલા ખડમા મૂક જાઉં છું (બચે છે)

લલિતા—મને તું આ ત્યમ આવ્યું ? ન કોની સાથે વાત કરી !
અરે ત્યમ રાત્રી, પ્રિયવંશી એટલે હવણાજ મારણા જીડીને મધ હું
પછી કૃષી પડી અરે ! હું નદીમાંથી શાને ઉમરી જે પાણી સપડાઈ !
મને જે જોળખી તો પછી મારા પૂરા ભોમ મળ્યા વિના રહેવાના નથી.
જે પ્રિયવંશને જાણુ કયા વિના રહે ? કોઈ દાહામે નહિ અને જોળખી
નથી એટલામા તો હાઈઈ મડ, ને મણિકનો કસમ કરાવવાનો વિચાર
એકાએક સૂચ્યો અરે ભગવાન ! હું કોણ, ને મારું આ તું થવા બેઠું છે !
પણ અહિ પડગમા પડ્યા પડ્યા વિચાર કયો સિદ્ધિ નથી. મને સત્તારે
પાછી પૂછ્યા વિના રહેવાની નથી, ને હું અરેખાત સપડાઈ જઈશ, માટે
અત્યારે નાશી જવાનું થાય તો બહુ સાઁ પેલી બારી ઉઘાડીને જોઈ વાડ,
જો કયા પડે છે ? (જઈ ઉઘાડીને જુવે છે) જોહો ! આ તો રાજમાર્ગમા પડે છે

અહિંથી કેમ કોતરાય ? ઉંચુ તો જલુ છે કાષ્ટક બાધવાનું મળે તો આ કોતરાયે નધાય એવું છે સ્વતામા લોકોનો જવર અવર નથી, સર્વે જળ જાય છે. ધરતી ત્યાં તો આધેના ખડમાં છે વળી માઈની સાકળ મેં દીધી છે, એટલે એનાથી અવાય એમ નથી. આલ વાર, કાઈ જડે છે ? શોધુ તો ખરી (બધે કાઈ બાધવાનું જોયું) અરે ! અહિં કાઈ નથી આ શયનમ્ હતા તે શુ હોય ? એકકેય લુમડુ પણુ નથી, આ એક પાથગેલી ચાદર છે, પણુ તે પોહોતે એવી નથી, એને ફાડીને સંધાડુ તોપણુ કામ સરે એમ નથી. માફ પેહેરેકુ યુગડુ પણુ કામમા આવે એવું નવી. અરેર, હવે શુ કરે (બારિસ દરાને ગાંધિ કહેછ) પડતુ મૂક તો ઉગરાય એમ નથી, ન અહિં કાઈ મળતું પણુ નથી જોઈ વાત બારણુ ઉવાડીને, બાહારથી કાઈ જડે છે ? (ઉવાડવા બધું) અરે ભગવાન ! બાહારથી સાકળ ભીંડી છે ખરેખરી હું મહડામણુમા આવી માફ હવે પણુ જરા બેડુ આ ધરમા મને ગમે ને કરશે, પણુ અહિં માફ કાણુ બેશી ? અહો પરમેશ્વર ! હવે હું શુ કરે ?

(વાહરે.)

જતુ કાળથી કેટલા કરેવર ત્યાં જેમ,

ઈશ્વર એવી શક્તિ તેં મુજને આપી ન કેમ ?

(કેટલીક વાર સુધી હોઠપર આગળી મૂકી વિચાર કરેછ) વાહરે ! પલ્લગને પાટી છેતી ! હવે શીશુ શુ જોઇયે ! (પાનની પાત્ર ઉડેલી, ચાવડી વાળી, કાંઈ બાધાને નાથે રાજમાર્ગમા ઉતરી પડેછ તે આગળ આવેછ કુબાડી સતારાં ગ્રહણ હરે ! પણુ તેની પછવાડે છાનો બધું)

પ્રવેશ ૬ થો.

સ્થલ, માર્ગ

કુભાન્ડી—(પ્રવેશ કરે ન) બઈરાના કાવતરા કેવા ! પેલી કનિતા કેવી જુગતી કરીને પાકી ઠમારીને પણુ દમી આની ! વાહરે વાહ !

કેવા બઈગ જમમાં ઠમારા,

ફડુ કરી વમાડે નમારા,

તેમ પોતે મને મન સારા,

અમારું છે બાગ્ય તો નહારા, નહારા, નહારાં.

બઈ એની પડે ને મારા નહારા, બાગ્યને સાર કરવાનું કરું. (બધું)

હાલિતા— (પદ્ય - ૧૧૦)

રસ્તામા પાડી લખડે, એટલે વેહેલી તળવીજ મયા વિના રહેજે નહિ, તે નગરમા ખુણે ખેચલે કહિ ભગઈ રહુ, પણ સોધ કરતા સપડાઇ તો પછી છૂટકો થનાર નથી, માટે નગર આહાર નીકળી જવાને અને તે ઉત્તમ અરે, આ કોટ ધણો ઉમો છે, એટલે ત્યા તો મડવા ઉતરવાનો પતો લાગે એવું નથી, દયાએ તો બધ છે ત્યા જઈને કોઈને જમાડું તો વળી તેમના હાથમા સપડાઇ ભડ દીગળ પાસે પાણી જવાનું વનાળું હશેજ હશે, તોપણ જઈને જોડ તો ખરી, કદાપિ ના હોય ને સાકડો રસ્તો હોય તો શરીર છેલ્લાત્રા પણ નીકળી જવાય મને દુ ખ તો પડે, અને જુદા જુદા માણસોના હાથમા સપડાઈ છુ તો ખરી, પણ પદ્મમેશ્વરના પ્રતાપથી છટકી જવાનું સાધન મળી આવે, તેથી કદાપિ અહિ પણ લાગ દાયશે પણ શા કામનું ? એથી તો ઉલ્લસ વધારે દુ ખ સહન કરવું પડે સાધન ન મળતા હોય તો જીવનરનો છેડો વેહેલો આવે, પણ બ્રા મુધી દુ ખ સહન કરવાનું કે ત્યા મુધી સાધન મળશે, તે અપણે મેહેલું છે. (મારુ ઉ) જો ખરી વાત ! અહિયા કામ ચાલે, ચણવાનું થોડું બાકી છે, આ બે જાણિયો પડી વળી ઇડો, ૮૧ બધું છે આ જૂની જાળી ભાગી ગઈ છે તેથી નવી બેસારવાની છે, પણ વાગ થવાથી બાકી કામ રહી ગયું છે ચાલ, એ તો મારેજ માટે મહેલું (વનાળામાંથી પાર નીકળી જાય, તે આજળ ચાલે) ગત શી ગાજે ! મોડે મોડું સૂઝે એવું નથી આકાશમાં વીજળી થાય છે

(દોહરા.)

બેન વીજળી ! તુજ મતિ મારી થઈ મમાર,
થઈ, ના થઈ, હુ થઈ મઈ, કમ્પો જાઓ નહિ સાર ૧
પણે પ્રકાશદ વાયુના બડકા થઈ હોવાય,
પણ મુજ તદ્દય વિષે ધણી લાગે ભડ ભડ લાય ૨

નડકી પણે સ્મશાન હશે મરદાના હાડકાઓ પ્રકાશદ વાયુ (Phosphorus) નીકળી હવાની સાથે મળત્રથી બડકા થાય છે તે હુ ટેખુધુ, અરે ! ત્યા જવાનો રસ્તો મારે માટે ક્યારે ઉતરશે ? વિજળીના તેજથી પણે મેં કોઈ પુરુષ દીકો તે મારે પગલે આવતો જણાય છે એ કોણુ હશે ? અરે એ લગભગ આવી પોહોચ્યો. ચાલ, ધન્યકાર વાગે નહિ એમ ત્વસથી દોડી જઈ, વળી થાકીશ ત્યારે ધીમે ધીમે ચાલીશ, પણ અહિ સપડાઈ મઈ તો ભેગ મળશે.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થલ, જંગલ.

કુલાંડી—(પ્રવેશ કરીને) ભૂતના ભડકા થતા જોઈને હું ખમચ્યો, એટલામા તો એ કાણુ જાણે ક્યાં પાર પડી ગઈ અધરામા પૂરૂ વળી વીજળી પથ્થુ થતી નથી, નેમ એના પગના ધબકારા પથ્થુ સભળાતા નથી એ તે કેઇ દિશા ભણી ઉતરી પડી હશે ? હવે પત્તો હાથ લાગ્યો છતા, એને જતી મેલવામા કાઈ માલ નહિ જળાસના હાથમાથી છટકેલી દેખાયછે, તેથી હું જો એને પકડી, પૂરી કરી, કાઈ નિશાની લઈજાઉં, તો માડ માન વધવામા બાકી રહે નહિ તાલ જોવાને ચક્રાવલીના ધરની પડોશમા એક બાળુએ લપાઈ રહ્યા તો આટલો લાભ થયો, પણ ખરે, એ ઘણી પક્ષી જણાયછે એ એટલી બધી સપગાઈ ગયેલી છતા, કેવી યુક્તિ કરીને નાશી ચાલી ! ચક્રાવલી જાણુશે તો ચકિત થયા વના રહેશે નહિ. પેલા ભૂતના ભડકાથી હું તો જાણી ગયો, ને કતરાતી નજરે જોતો જોતો આડે રસ્તે ચડ્યો, પણ એની હિંમતને ધન્ય છે, તે હરણુની પેઠે જલગે મારતી ચાલી ગઇ વળી બીકની આરી રતોવાઈ ચાલશે, માટે જો અપણે અહિથી કાઢ્યાના ગાઉ કરીશું તો હાથમા આવશે નહિ, તેથી પછવાડે ચાલવુ ઠીક છે આ રસ્તો મોડો છે, ને આમ આડે વાડ અચડાઈ, ડાબી બાળુએ ચાલ્યો તો એક પછી એક ધૂમા અરેવાળી આવ્યા, ધોરી રસ્તા વચ્ચે એતુ હોય નહિ, માટે આજ રતો પાસરો જણાયછે, તેથી એ પણ આજ રસ્તે ચડી હશે, ચાલ હવે તો કન્ડાવીને આગળ (આજમા માઠ છે)

સમિતા—(પ્રવેશ કરીને) મેં પણ મજામ કર્યો છે અર્ધા ઉંનતી અને અર્ધા જામતી સ્થિતિમા પણ એ આખ મીચીને ચાલ્યા કસ્યુ દશ આર વાર આડી અવળી વાડોમા પડી, ને આજુ સરીર કાઢામાં સોરાઇ મથુ, સારે તો ઉંધમા મને લાગ્યુ નહિ, પણ હવે ધણુ સાલે છે. ખરે, મારે સરીરે કેટલા બધા ઉઝેડ પડ્યા છે ? થોડી તો ઉપર તરી આવીને ઠરી મથુ છે વળી કાઢા તો સરીરમા અર્ધા ભાગેલાજ પેશી રહ્યા છે. ખરે, કમકમ કુમળુ સરીર મુઠીને તેમને જીભું કિયુ વધારે સાર મળનાર હતું ? ચાલવામાં આટલું બધું દુઃખ વેઠવુ પડે છે તેનો અરિયો તે મને ક્યારે વીતત ? એ તો સજારતે લાહો લેવાયછે ! પછે જરા સૂઈને ઉંધ લીધી તેથી તો વધારે સજારડ થઈ ગઈ ખરે, હવે તો ચાલથી ચક્રાવું નથી. ચંપાવતી અહિયાંથી કાણુ જાણે ક્યાં પડી હશે. ખરે ? મારી

વાહાલી માડી ! અને જુદા પિતા ! તમે જાણતા હશે, કે, દીકરી જન્મને સસારમુખમાં લીન મધ મધ હશે, તેથી સર કે સમાચાર કાઢાવતી અથવા લખતી નહિ હોય, પણ મારી આવી દશા થઈ છે એ તમે શું જાણો ? અરે ! હું કોણ મામાપની દીકરી, કેરી દશાએ પોહોચી, અને ક્યા આવી પડી ! હવે બળાપો શો કરવો ? ફલ પ્રમાણે વેઠવું સત્ત છે (બેશાન, માડી બાપજી) હાથ ઉંચા મખમલના માદલા ઉપર મુલામમ માદર પાથરી પોહોડતા તે આપણુ, અને આ કાકરાવાળી ખડખડી ભોમ ઉપર આળો-ટિયે છિયે તે પણ આપણુજ ! આહા ! શા વારા ફેરા છે ? અરે ! આવી અશિત સ્થિતિનો હર્ષ શોક કરવો એ કેવળ વ્યર્થ છે જેવે પ્રસન્ને જેવી સ્થિતિ થઈ, તેવે પ્રસન્ને તેવી સ્થિતિમાં માત્ર મનન રહે સુખ છે (૧૦ જાડન) અરે ! હાથમાં ડામ ને પેલો ચમચમ પગ ઉપાડતો કોણ આવે છે ? કનકા પુરીની ભાગોળે મારી પછવાડે પડ્યો હતો તે તો નહિ ? એ તો આઠમે સુધી શું કરવાને અથડાઈ મરે ? એ તો કોઈ ચોર હશે તે છુટવાની લાલચે પગલે ચડેલો, પણ પત્ની નહિ લાગવાથી પાછો વળેલો હશે (૧૧ જાડન) આ તો કોઈ વટેમાર્ગ છે, ચાલ, ઠીક થયું મારે એનો સમાપ્ત થશે ને એની સાથે વાત કરતા વાટ ખૂટશે, પણ એ મારા ઉપર ધસતો ધસતો ક્યમ આવે છે ? અરે ! એ તો જીજ્ઞાસના કુમાન્ડી જેવો જણાય છે નદનકુમાર ધેર આવ્યા કે નહિ તેની ભાળ કાઢાડવા મારે સાસરે એ બધી વાર આ વતો, તેથી એ કાળમુખો તો મને બરાબર સાબરે છે અરે; એ તો એજ ભગવાન ! પાંચ ભોગ મળ્યા, અહો પરમેશ્વર !

કુલાંડી (પ્રવેશ કરી લલિતાની ડાક ગ્રાહીને) રાડ શખણી લલિતા ! તં મને આટલે લગી અથડાવ્યો, ને આખરે તો કમળમાં આવી, તારે પેહેલેથીજ પકડાવું હતુંકની, જે મને અથડામણ થાત નહિ, એના ભાગનું-આધારે હવે તું જીજ્ઞાસની પાસેથી છટકી આવી હકાસ, પણ મારી પાસેથી છટકવાનું નથી હત, રાડ છુટ્યી ! (તને ચોટસે ઝાલોને ધસડી લઈ બચે અને પાસે ધાસ ઉઠેથી ઝીંક જતા હતી, તેમાં ચતાપાટ નાખી રહે તે બેલાન ખૂં પડે, ને કુલાંડી તેની જાતી ઉપર થડી બેસે છે, અને તેનું મણુ હલાવા બચે છે એટલામાં) અરે, આ હરણુ ધાસમાં સતાવાને આવવું હોય, એમ કહેતું મારા ભણી આવ્યું (અકડકો થઈ બેવા બચે છે એટલામાં) એ મારા બાપ ! બાપો રે બાપો ! વાધ આવ્યો રે વાધ ! (નાસવા બચે)

વાધ — (રાજ માસી કુલાંડીને ડાકથી પકડે છે ને આલેતા બાપજી)

લલિતા — (કુલાંડીના ધમગટ સામળી શુદ્ધિમાં બાપી હતીને ઉંચી પડ બુલે છે)

હાય રે ગજમા ! વાધે કુભાડીને ડોકથી ઝાલ્યો છે એનું આપુ માથુ તેના મોઢા છે, ને મરીર આગળ જઈએ, તેને હેલેલે ચડાવી ઝપાટાથી ચાલ્યો જાય છે એક પળ પેહેલા હુ કુભાડીની રિયતિમા હતી ને એ વાધ હતો હવણા હુ મુક્ત થઈ ને એ સપડાયો અરે ! એ દાત પીશીને માફ ગળુ ઝાલવા મયો, ત્યારે એને જરા પચુ વિચાર આવ્યો હમે, કે માફ ડોક ફાડી ખાનાગ પ્રાણીના મોઢા પેસાના છે ? શો એકાએક ફેરફાર ! હુ પચુ જો ચારમા ઠણુરાઈ મઈ હોત નહિ, તો મારી પચુ કદાપિ એવીજ વયે થાત, પચુ ઈશ્વર મારો બેસી છે હવણા ઉમા ઉમા આવા વિચાર કરવાનો આ સમય નથી, પચુ નતાઈ જવામા ઠીક છે (લોટ પાટ થઈ ચારમા મુડ નખડે, તેથી જરા ચોર થયો, એસે થેડ હરિજી કેપામજ ચાગમા લપાઈ ગયું હવે તે વા આવ્યો સમજ, થમ ને જન ના ! અભયના લલિતા ઉપર પડે) અરે ! ખાધી રે ! (અમ કહ્યો લામ રાજો મય તેથી તે હરિજીને કોઈ ખાતો પડે, ન તે ચાલવા માડે) આ હરિજી પાશરી ચાલતી નથી, ને રમ્ભો તો લામો કાપવો જે એ આધ્યા નિના સખની રહેવાની નથી મારા પેહેલેલા લુગડાનો એક છેડો ફાડીને બાધુ તો ઠીક પડે થાક લાગ્યો છે તેથી એના ઉપર બેસીશ. (તમ કંઈ) હા, ચાલ, હવે, હુ તાગ ઉપર થોડો પચમીને બેસુ એટલે તું જરા નરમ પડુ (તના ઉપર બેસે) બળુ બેહેન ! તુ તો આડી અવળી જાજ સીધે રમ્ભે ચાલની ? મારામા તે કાઈ ભાર છે, જે તુ અમળાઈ પડતી ચાલજ ? ચાન બેહેન, ચામ ઉતાવળી જા રે ! આટલામા તે થાકી જતા હવે તુ ? આ તે શી હાજ ! લે ત્યારે હુ આ ઉતરી (તે ઉતરે ને પુગડાનો એક છેડો બાધી ઝાલી ફાંપે, પચુ માર એ લા થયો એટલે હરિજીને જામ મગ, તેની લલિતા તેની સાથે ખચાઈને પડી, ને હાથમાની લુગડાનો છેડો સસો થયા, એટલે હરિજી નાશા મઈ, તેનો પછવાડે દોડના) અરે સખી ! તુ તો બધી ઉતાવળથી દોડજ. મારાથી તારી વાદે દોડાતુ નથી અરે ! તુ તો સખજી નહિ એટલે આધે જતી રહીજ, તેથી માફ કેહેતુ બર્થ છે તારે આવા નમેહેરા થતુ થટતુ નથી મારી વીતી સાબળી હોત તો તને બધી ફામ આવત, એટલે મને એકલી મૂકીને જોત નહિ હશે, હવે તને જે સાઈ લગ્યુ તે ખરૂં (આગળ ચા નતા ચાલતા)

(રાકરનકના મહિનાનો રાગ-કેશ)

હા આ દેખુ ડુગર તણી, વાકી મૂકી બજાય,

હમી નીમી તેમ દેકરી, ગણતા ને ન ગણાય

પેલા પ્રવાહ ડુગર તણા, એ તો વેહેતા રે જાય,	
સર્પ જેવા દેખાય છે, જાણે ડસવા ધાય	૨
વાદળી વિદાઇ ટેવ્યને, કાલવરો નિજ ભાર,	
સ્નેહવર્ષાદ વર્ષાવીને, કરશે થડી માર.	૩
આ ! રે ! અલી બુંડી વાદળી, શુભ મારી તું વાત,	
થડાને થડુ કરે તેમા મોટી છે નહિ વાત	૪
પણ હું તપેલી તાપથી, તે પર કરોને કૃપાય,	
પડ રડી મુજ પર માવડી, જેવી બળતા જાય	૫
ખીજ પેલી દેખુ ડુગરી, લીલા, પીલા પોરાક,	
પાખડી, વૃક્ષ, ફળ માત છે, મોર મૃગ વળી કાક	૬
બેહેર લીલી, ફીળી લાખેણી, ચોખાનો નહિ પાર,	
સૌભાગ્યવતી આ મુદરી ! તારે તો જેજેકાર	૭
સાગ નથી કમો માફતે, માગે નહિ શણગાર,	
પણ મારે મગજ તેની નથી, ઘટયો કાયાનો ભાર.	૮
હાલકા થમા તરણા થકી ઘટયો વફર મોજ,	
એવી નિસામણી હું થઈ, તમારે આઈ નાંજ	૯
તો હવે હો ગમ રામ છે, હું તો આલી રે જાઉં,	
મળુ જો મળાય માતતાતને, મારા દુ ખરા હું માઉ	૧૦

(આમળ માલવા માટે)

અંક ૫ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્વરૂ, ચંપાનગરી

શુવરાજ અને કમળા.

કમળા—

(ગાય છે)

આ તો મોટા છે સસાગ પૂરે પરપોરાનો ખલો	૨૬
અનુકૂળ આવ્યે સારો ભાગે, પ્રતિકૂળ આવ્યે દુ ખ,	
બધારણ તો પ્રતિકૂળ ફેર, છેવટ નહિ કાઠ મુખ, આ તો	૧
કનક પાનમા વસિયો કીડો, એને શો અભિલાષ,	
બલે વસુધુ ભવ્ય હવેલી, અતિ અ તરે નિરાશ આ તો	૨

વાંધી પુત્રી ચાલી જતા, દિવ આમ્યા અમાર,

સુખના સાધન દુ ખના થાતા, વ્યર્થ થયો અવતાર. આ તો. ૩

મારી દીકરી છેલ્લી વારે કમોતથી મોઠ. વાહાલથી વળારી તો ખરી, પણ શાય મોઢડિયામા વિદાય કરી, જે ફરીથી તેને જોવા વારે આખો નહિ જે દિવસથી એના મોતની કાવોતરી આવી છે, તે દિવસથી એક ઘડી અને સાબર્યા વિના રહેતી નથી. રાત દિવસ એનું રટણ થયા કરેછે નિસ એના રમણા આવેછે આજે તો એણે મારી સાથે પારવતી દુ ખની વાતો કરી, અને જગી તો જતી દેખાઈ મારે મોઢેથી નિંદા તો ક્યમ થાય, માનો ન માની પણ એનો જીવ કમોતે ગયો, તેથી ભૂત થઈ અહિ આવી રહી હોય એવો ભાસ થાયછે

જીવરાજ—મારા ને તારા વિચાર બધા મળેછે હું તને માડીને કહું તો તુ હબકી જઈ અને પણ એ બીજે ત્રીજે દેખા દેછે. તે દિવસે આપણે પુણ્યદાન કરી દીધું, ને સ્નેહપુર જવાના દર્વાજા બાહાર મોટી ધર્મ-શાળા બધાવી, તેમા મહાદેવનું દેવલ ચણાવ્યું, ને સિવની સ્થાપના કરી, ત્યારે જાણે એ આવીને મારી ડોકે બાઝી, ને કેહેવા લાગી, કે, “પિતાજી! હું મરી ગઈ છું, પણ તમારૂં હેત મારા ઉપરથી ઝોણું થયું નથી મારે માટે તમે તમારૂં વૃદ્ધ શરીર બળાપો કરીને અર્ધું કરી નાખ્યું, ને બધી ખરી પુણ્ય મારી પછવાડે કાન કરીને પાર ચૂકી” અને તે રાતે મુજરા વજ્રટયો, ને જાણ્યો તો તેને દીઠી નહિ રાત પડેછે, કે હું તેને ધરમા ફરતી દેખતો ના હોઉં એવા ભણકાર વાગેછે સોમવારે સોમવારે રાતની વેળાએ દર્વાજા બાહાર આપણી ધર્મશાળાના સિવાલયમા પૂજા કરવા જાઉં છું ત્યારે મશાલનું અજવાળું હોયછે, પણ આસપાસ આડી આખે ધારનીથી જોઉં છું, કે તે મારી પછવાડે આવતી તો નથી? એકનું એક છોકરૂં, અવસ્થા યદ્ય એટલે કશી આશા નહિ, ને ધન માલ આદિ ઉપભોગ કરવાનું બધું રહ્યું, પણ કોઈ પાછળં લોભવનાર નહિ એટલે મન કર્યું ક્યમ કરે? ઈશ્વરેચ્છા, નીપજ્યુ તે ખરૂં હશે, એ વાત હવે વખારે બાવવામા ફળ નથી

(આજણું પ્રવેશ કરેછે.)

આજે તો આ માહણ્યો રૂઢી કરીને આગ્યા છે, તેમને કશ્ચિત્તુ આપી, સાથે લઈ દર્શન કર્યા જાઉં છું

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ, ચંપાનગરી.

હાલિતા—ઓહો ! હું કેટલું બધું અથગ્ય ત્યારે આજે ચંપાનગરીનો પતો લાગ્યો ! પેલા વટેમાર્ગીનું કસ્ટાણું ચળે, જે એણે મને ઉમારી સીધે રસ્તે પાડી, નહિકર અત્યારે ક્યાં અરણ્યમાં પૂરી થઈ ગઈ હોત. મરણતુલ્ય સ્થિતિમાં આલતા દિવસ પણ ઓછા થયા નથી ઓહો ! માગ નમરનો દરોગે પેલો સામે દેખાય. પણ તે અત્યારે બધું છે. રાત્રિ તો અર્ધાઈ ગઈ છે એટલે બધું હોયજ ઠીક છે, આપણા દિવસ વગડામાં રાતવાસો રહ્યા, ત્યારે એક રાત્રિ નગરની બાજોળે પડી રહીશું, તો કાંઈ વધારે લાગવાનું નથી. અરે ! આ તો કોઈ નવું સ્થાન થયેલું દેખાય છે વાહ ! શી શોભાયમાન બાંધણી છે ! ખરે ! મારા નગરની આસપાસ સારો ફેરફાર થયો, ત્યારે મારો સ્થિતિનો નફારો ફેરફાર થયો. અત્યારે મારા આબાપ શું ધારતા હશે ? તેઓને ખબર હશે, કે, અમારી દીકરી બાજોળ લગી આવી છે, પણ દર્વાજે બધું છે તેથી રાતવાસો રહેવાને નિર્ભયસ્થાન ઓળેછે ? નારે, તે બિચારા ક્યાંથી જાણે ! વારૂ, મારી વાહાણી સખી પ્રભાવતી અહિં હશે કે સાસરે ? એને કેટલે બધે દાહારે મળીશ ! તે મને જોશે અને મારા દુઃખની વાત જાણશે, ત્યારે કેટલી બધી દુઃખી થશે અરે ! આજ બાજોળેથી હું સાસરે જવા નીકળી ત્યારે કેટલો બધો દુઃખદાયક હતો ! કેટલા બધા લોક એકલા થયા હતા ! તે સમય માગ મનમાં કેરી આશા હતી ! ને આજે હું કેવી નિગથ થઈ ગયેલી અને દુઃખિયારણુ થઈ પડી છું ! મારો પથીરામ તે દિવસે કેરી ઉનઠથી મારો સાથે આવ્યો હતો. હું પાપિણી, તેને વગડામાં ધાંધી છુદાઈ ગએયો, અને લોહી લોવાણુ થઈ ગયેલી ત્રિથીનિમાં પ્રગ્તો નાખીને આલની થઈ હતી અરે મારા પથીરામ ! તે મારે માટે બહુ સડન કર્યું, ને મહા મૃત્યુવાન તારો જીવ પણ મારે જ માટે તે ખોયો. હું નમરમાં જઈશ, ને તારી સ્ત્રી અને છોડગ આસાબર મળવાને આવશે, તેમને હું શું ઉત્તર આપીશ ! અરે ભગવાન, જેમ જેમ હું નમર પાસે આવતી ગઈ, તેમ તેમ મારો પગ બાગે થવા લાગ્યો અને દિવ ગમરાયુ તેના આજ કારણુ અરે, મારા સંગથી જે જે નિપન્યુ છે, ને તો કોઈના માનવામાં આવે નહિ એવું છે

(રામ ખેલુ તાલ ધુમાળી)

સ્વમવત્ આ શુ દેખુરે, જાણે આજ પપાળ, ટેક.

(સાખી)

આ મધ'તી આશા બરી, ક્યાથી આવી કેમ,

સાચુ એમા શુ હશે, શકા સન થઇ એમ સ્વમવત્ ૧

(સાખી)

સુખી થઇ પાછી દુરે, સુખ દેનારી થાત,

ઉલટી કમૈતણી કયા, વગાવાઇ મુજ જાત. સ્વમવત્ ૨

આમ હમા સ્ત્રીને આ સુધી વિચાર કરવો, ચાલ હવે તો આ સ્થાનમા જઇને જરા આગમ લેઉં (ધર્મશાખા પસંદ) અરે ! આ ને આરે મગ બધ વિનાનુ છે આ ફર્વાળે ઉધાડો રહેડે, તેથી નિર્ભય જગ્યા શોધવાની અગત્ય છે આ તો વચ્ચે શિવાલય હોય એમ જણાયછે ચાલ માલ (માલ પસંદ) હા ! છેક માહેલો જે મડપ છે, તેમાંજ દાર ભીડીને પેસુ

(તેમ કાન અંદર ધુવડ,)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્વલ, શિવાલય

જીવરાજ, મશાલચી અને કેટલાક આદીશુ.

પેહેલો આદીશુ—અરે દેવદત્ત, દાર તો બધ કરેલા છે, એ કેમ હશે ?

બીજો આદીશુ—કોઇ વળી માલ પેડું હશે, ને દાર ભીડ્યા હશે, તેમા બીની શુ કરવાને જાઓછો ? (ધુવડ)

જીવરાજ—કમાડ ઉઠાડતા નથી, ને ભાજમડ શી કરવા માડી છે ! (પાસે આવત) કમાડ પીરેના છે કે શુ ? (ધીરે આગલા મડપમાં જતા) માલ કોઇ પેડું હોય ને બધ કર્યા હોય, તો બોલાવો જોઇયે કોઇ બોલેછે ?

ત્રીજો આદીશુ—માલ કોણ છે ? જે હો તે ઉધાડજો-ઓ-ઓ.

હાલિત—(ચાલિત બન) જરા આખ મળવા આવી હતી, એટલામા વળી આ કેણે પાપ આપ્યું ? જે ઉઠાડીશ તો પાછા ભોમ મળશે, માટે બોલવું નહિ

ચોથો આદીશુ—અરે, કેમ રે, કોઇ બોલવું નથી ! જે હો તે

ઝટ ઉઘાડો. આમારે શિવપૂજન કરવાનો નિયમ છે, આટે જો ઉઘાડશે નહિ તો કમાડ ઉતારવાં પડશે.

લલિતા—(માઠ ગદા રહી) હવે ચાલે એમ નથી. કોઈ પૂજના નિયમવાળું છે, તેથી બીક તો નથી ને નહિ ઉઘાડિયે તો કમાડ ઉતારીને માઠ આવશે, ત્યારે ઉલટી પીડા વધશે આટે ચાલ ઉઘાડુ (ધુજતી ધુજતી થાય છે, તેટલામાં મણસનાળો જે આવજના મ કપમા છવરાજ પાસે ઉભો હતો, તેની મશાલ તુ ઝાણુ આવવાણુ લલિતાના કરમાઈ મચેલા એ ઉપર પડ્યું તે જોઈને છવરાજ જે જાણે ને જાણે રહ્યો હતો તે)

છવરાજ—નાસો રે બાઈ નાસો ! (તે રાહ છે)

બ્રાહ્મણ—મન્દ્રતિ કરો રે બાઈયો મન્દ્રતિ ! (નાસે છે)

છવરાજ—(પછવાડે જળીને જોતો જાય છે)

લલિતા—(બચબિત થઈને) ખરે, આ કોણુ હશે ? એ તો સર્વે મા રાથી જળીને નાસી ગયા. મને પિશાચિણી તો નહિ જાણી હોય ? તે તેમની મેજે મેજે તેમ જાણે, પણ એ જ્યાં નમરમાથી આવ્યા હશે ચામ, જો તેમ હોય તો હું પણ પાછળ પાછળ માઠ પેશી જાઉં એટલે નીકાલ આવે (જાય છે) •

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ, માર્ગ.

બ્રાહ્મણ—નમ શિવાય, નમ શિવાય (નાસે છે)

(નારાચક્રુત)

મૂતસઘનાયક વિશાલશાસ્ત્રિદાયક

શુલર્ટકપાસદડપાણિમાદિકારણ ।

દષ્ટિપાતનષ્ટપાપજાલમુપ્રસાસન

શોકક્રોધમોહતાપમૂતનાશનં મજે ॥

• છવરાજ—(ઉભાવજે ચાલતા) જોળીજાણુ ! ભૂતનો ભય નિવારણુ જન

બ્રાહ્મણ—શાન્ત પાપ, શાન્ત પાપ (એમ જાણતા તવરાથી ચાલે છે)

છવરાજ—અસ્મા મશાલચી ? મેરની પાછળ ફેર પડછ ? પગ આવ્યા છે કે શુ ? (પછવાડેથી લલિતાની વચ્ચે જામ લીધી એટલે વધારે દોરે છે, પણ પાછળ નજર કરવા વિના રહેવાનું નથી)

લલિતા—(ત્રણામી તેમની પાછળ જતા) આ તો આશ્ચર્યકારક વાત છે, આગળ દોડે છે એનો ઘાટ તો મારા પિતાજી જેવો જણાય છે; ને વળી મારા જ ઘર જાણી જધા ધબડ ધબડ જાય છે અરે, એ તો નહિ હોય ? જો ખરી વાત ! આ મારા ઘરમા પેદા ચાલ દોડ, તેઓ ચપોચપ માફ પેશીને વાસ્તુના મધ કરી દેશે.

સર્વે—(ઘરમા પેશી જાય છે,)

લલિતા—(દોડીને માફ દસે છે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્યઝ, જીવરાજની હવેલી

જીવરાજ, કમળા, આદિ ધીજી માણસ અને લલિતા.

જીવરાજ—અલી ! ખાધો રે ખાધો ? (નભરાઈને વચ્ચે પચાઈ પડી હતી તેમા પડે છે)

કમળા—હાય રે ! આવડુ શુ છે ? આ તમને શુ થયું ? તમે કમળ ઉછાલા મારો છો ?

જીવરાજ—(આક્રમા લલિતાને જોઈને) અરે ! એ પેલી મોઈ, પેલી મને ખાવા આવી છે મરેલી ત્રેરી થઈને મારવા આવી છે રે મારા બાપ ! !

કમળા—(આક્રમા જઈ) હાય રે ખરેસતો ? એ તો આપણી લલિતા, જીવોને ડોળા કાઢાડે છે !

પેદુલો આદિ—અરે પિશાચ ! પિશાચ ! દુષ્ટ પિશાચ !

ધીજી આદિ—દુષ્ટ પિશાચિણી ! ગમન કર, ગમન કર, નહિ કર અહિ ભરમ કરવી પડશ

જીવરાજ —(ધીજી ધીજીને ઉછાળ મારે છે,)

એક આદિ—(મરેલા માણસોની તના ઉપર માર્શન કરે છે)

બે આદિ—(તેને ભરમો કબાની મારે છે)

જીવરાજ—અરે, એને મારી કાઢાડો રે ! નહિ કરે મારો જીવ જશે.

માણસો—(જે તોડે ત લઈ લલિતા ઉપર દડે છે)

લલિતા—(સ્વમત) મારા ઉપર ઈશ્વરનો જ ક્રોધ થયો છે હું જીવતી છું, તેમ છતાં મારા જ મામાપ મને પિશાચિણી મણી મારો પિશ્કાર કરે છે, અરે ઈશ્વર ! (તે મારને નહિ મણકારતા જણાવી ખાતરી કરી આપવા આગળ પસે છે ઓડે)

જીવરાજ તથા કમળા—હાથે ! રાડ લોહી ચૂસવા આવી રે !
(તેઓ અહિયો તહિ હોડમહોડા કરેછે)

બીજા સર્વે—(બધા જાગે ને છટકો ને હાથમા આવ્યુ તે તેના ઉપર ફેંકેછે)

એક બ્રાહ્મણ—લે, પિશાચિણી લેતી જા, (પચપાન ફેંકેછે)

લલિતા—(પીડિત છાતીમા વાગ્યુ તેથી) હાથ રે, હું મરી ગઇ, મને મરેલીને તમે શુ કરવા મારોછો રે મારા માળાપ ! તમે આવા નિર્દય થઈ ગયાછો એમ જાણુત, તો હું અહિ શુ કરવાને આવત રે !

બીજા બ્રાહ્મણ—આ પિશાચ તો મારનું ધરાક છે (તરલાણી ઝાપડેછે)

લલિતા—(પેટમા વાગ્યુ જોડે) મારી મુજેલી બરોલમા વાગવાથી થઈ કળ ચડી

ત્રીજા બ્રાહ્મણ—આ મરેલા પાણી સહિતનુ પચપાન તારી મુઝિત કરેરો (ઝાપડેછે)

લલિતા—(કપાળમા વાગળ) અરે ! મને મારી નાખીરે ! (બૂંદો મન પર પડેછે)

ચોથા બ્રાહ્મણ—(નાસતા મુતેલા બ્રાહ્મણ ઉપર પડેછે)

રસોઇયો—(જોકે યુદ્ધ પડ્યો ઉપરો હતા તે પર તળે ડબાયા જોડે ઉછાળો મારીને) અરે કોણ છે ? અત્યારે કોણ છે ?

ચોથા બ્રાહ્મણ—હવે હળવો મેર હળવો, જો પેલી લલિતા પિશાચિણી થઇને આવી છે તે પેલી પડી વધારે માર કરીશ તો તારૂં લોહીન ચૂસી ખાશે

રસોઇયો—જા, જા બીકણુ બૂમણા ? જૂત તે આમ પડી રહેતું હતો ? વળી જૂન શુ ? (ધમીને લલિતા પડી હતી ત્યાં જઈ તેનુ માથુ ઉઠ્યુ કરી) અરે, આ તો લલિતા છે ! (હીને જરા પાછો ખસેછે)

લલિતા—હા બાઈ ! હું જીવતી છુ રે લલિતા નથી મોઈ

રસોઇયો—એહેન લલિતા ! તમે જીવતા છો ?

લલિતા—હા, હું જીવતી છુ હું મે મરેલી છું અને વળી અહિ મને માળાપે ફરી મારી નાખી રે મારા માળાપ ! મારા કપાળમાથી લોહી બહુ વહ્યુ તેથી મને તમર ચડ્યા હતા

રસોઇયો—લોહી લોહ નાખાન) અરે વેહેમિયો ! તમે કોઈ મોઈ નાખશો નહિ. જૂત નથી, પણ લલિતા જીવતી છે

બધાં સાથે—હે ! લલિતા જીવતી છે !

લલિતા—મારી વાહાલી માડી ! તુ પણ મારાથી ખીલી ને નાશી
મઈ ?

સર્વે—(એક પછી એક બધા ડરતા ડરતા પાસે આવતા બચ્ચે)

લલિતા—મારી મા કમન નથી આવતી ?

રસોઈયો—(આજમા આમુ આહાન) બેહેન ! મહા કોષ થયો છે
અમે બધા તમને તો મરી ગયેલા જાણિયે છિયે તેથી તમારા મા તમા-
રાથી ડરે એમા નવાઇ નથી

લલિતા—હાય રે ! એવા સમયાર અહિ ક્યા વેરિયે મોકલ્યા ?

રસોઈયો—તમારા સસરાનાજ હાથના કામળ આવ્યો હતો, કે
લલિતાને સાય ડક્યો નેથી મરી મઇ છે નેનહનકુમારનું પણ તેમજ મરુએ.

લલિતા—શિવ ! શિવ ! શિવ ! આ બધા છળદાસ અને પેલી
રડાના કર્મ અરે ભગવાન ! એ ને કેવા પ્રપચી, અને પાપી ?

રસોઈયો—છળદાસ કોણ ?

લલિતા—ભાઇ, એ વાત લાખી છે મને મારો વર મારી નખાવા
બધ ગયો હતો, તો હુ પારડાને શો કોષ દેલું ?

રસોઈયો—(ગદ, ગદ્ગદ) તમે ક્યા સતાઇ પેદા છે ? આવોની !
આ તો કાલા કેરની વાત ! (તમને સાધા મહાજી)

જીવરાજ—એ રડા મઇ કે છે ?

રસોઈયો—રડા કોને કોહોછો ? આ તે શુ માડપણ ! આપણી
લલિતાને એનો વર મારી નખાવતો હતો, તેમથી નાશીને આવી છે, ને
તમે આ શુ બકોછો ! જાઓ મારા શેઠ, જરા તો વિચાર કરો !

કમળા તથા જીવરાજ—હૈં ! દીકરી જીવતી આવી છે ?

રસોઈયો—હા, હા, આવો

લલિતા—(તમને આવતા બદ) ઓ મારા માબાપ ! હાય રે, તમે
મને મુવેલી જાણી ! માડી ! મારે માથે દુ ખના ઝાડ ઉમવા આદી રહ્યા છે
(સતી કાઠે બાજી રહે છે)

કમળા—ઓ મારી વાહાલી ! તુ આવી દુ ખી મઈ ?

જીવરાજ—અરે, આ તે સ્વમ કે સાયુ ? (સ્તબ્ધ થઈ બચ્ચે)

લલિતા—(તને બાજીને) પતાજી, સ્વમ નથી, તમે હજારો નહિ
હુ જીવતી છું. પણ મેં જે દુ ખ વેડ્યું છે, એ જો તમે બધું સામળો, તે
અસારે શું થાય તે કહી સમજાવું નથી. (બહુ રહે છે)

છવરાજ—(સાવધાન થઈને) ઝો મારી દુ ખી લલિતા, ભગ ધને તને છવતી ઘેર આણી, એજ તેનો પાડ

કમળા—આપુ, પથીરામ ક્યા ? એ કેમ તારી સાથે નથી ?

લલિતા—માતા ! તે મને ઉગારવા જતા પોતે મરાયો અરે ! હું પાપિણી મોઢ હોત, ને એ ઉમર્યો હોત તો સાર થાત એની વફને હવે હું હું શુ કહીશ અરે ! એનો છોકરો એના પથીબાપાં માગશે તો હું ધ્યાથી આપીશ ? (રડ)

છવરાજ—દીકરી ! તું બળાપો કંઠ મા એના બામડી છોડરાને સદા આપણે પાળીશુ

લલિતા—પણ પિતાજી, પથીરામની જગ્યા આપણુથી નહિ પૂગય, અરે, એને અહિ બોલાવી લાવો

છવરાજ—અરે, એક જણુ જાઓ એમને સ્નાન કરાવીને બોલાવી લાવો. (એક જણુ બોલાવવા દોડી જાય છે)

કમળા—દીકરી ! મારી વાહાલી દીકરી ! તું આમ રડ રડ કરીશ તો યાક ને દુ ખની મારી વળી વધારે લેવાઈ જઈશ જાઓ બાઈયો, કોઈ એની સખીને બોલાવી લાવો, જે એ એને જરા સમજાવે. (એક જણુ જાય છે)

લલિતા—શુ મારી પ્રભાવતી અહિ આવી છે ?

છવરાજ—હા બાપુડી ! તે આવી ત્યારની તારૂ મોત જાણીને, ખીમારી સોરીને અર્ધી થઈ ગઈ છે

કમળા—અરે, એનાથી ઘરમા પમ તો શાનો મૂકાય, પણ આપણા બારણા સામુ જુવેછે, કે મને દેખેછે, તો એનાથી રડી જવાય છે અરે બેહેન ! અમને કાઈ ઓછુ થતું નોહોતું, પણ એના બળાપા સાથે જ્યારે અમારી બળતરા મેળવના ત્યારે તે ધણી વધી પડતો

પ્રભાવતી—(પ્રવેશ કરીને) ઝો મારી વાહાલી સખી ! (તને વળગી પડે છે)

લલિતા—(વળગીને જીભ રડવા પડી) ઝો મારી પ્રાણસખી, તુ પણ સાસરે જઈ આવી, ને હું પણ સાસરે જઈ આવી. તુ તો થોડી વેળાને માટે આવી, પણ હું હવે સદાને માટે આવી. સખી ! મારા સસારની સમાપ્તિ થઈ ચૂકી છે

પ્રભાવતી—મારી વાહાલી ! તુ શુ કેહેછે, અપ્પી શી મજબની વાત !

લલિતા—મજબતમા જેટલો મજબ હોય તેટલો સમરાઈને મારા ઉપર ગુજર્યો છે. સખી, માતા, પિતા, માંડ હૈયુ એટલું બધું ઉમરાઈ

આવ્યું છે, કે તે ખાલી કર્યા વિના અમુકબુનો ડચૂરો મારા પ્રાણ રૂંધી નાખશે

મલાવતી—સખી ! તારા હૈયાનો બાર તું ખાલી કરી દે અને અં અને વેરેથી આપું.

લલિતા—અરે, મને સાસરે વળાવી હોત નહિ તો આશાથી છ-વાત, પણ મારી બધી આશા હવે ધૂળ મળી ગઈ (જસ્ટ) હું સસરાને ઘેર જઈને ખેડી, કે મારી સાસુ નણદે મારી સાથે કનિષ્ઠા માડ્યો, મારા સસરા પેલા નાશી મયેલાને ખોળવા ગયા હતા, તે આવ્યા પછી તે દુખિ-યારાએ પોતાનો ધણો બળાપો જણાવ્યો. અરે, એ બિચારા પેલિયોના દુ ખથી સદાના બળેલા છે પણ હવે તો તેમની બળતરાનો પાર નહિ હોય ધરબાર વિનાના, દામ, દામ, ને દામવિનાના, અને પોતાના કુછડી હૈયા વિનાના, હવે તો એકલા મોતને આશરે પડ્યા હશે એમના સારા સ્વભા-વને લીધે મને એમની ધણી દયા આવેછે. અરે ! હવે એમનું શું થશે ?

મલાવતી—સારે તો નદનકુમારને પણ કાંઈ થયું હશે

લલિતા—હા સખી, ખાડો ખોદે તે પરે હવણા હું બધું કહું છું, પણ પિતા, મારા સસરાની તમે સભાળ લેજો એ દુખિયારાને દુ ખમાથી તારવાને તમે એને આશરો આપજો એમના દીકરાએ એમનું સર્વસ્વ ઉ-રાડી દઈને એમને દરિદ્રતાતી રાખે રખાવેલા છે

શુવરાજ—બાપુ ! તું એમની ચિંતા કરીશ નહિ હું મારી જાતે-એમની પાસે જઈને, જેવો કેહેશે તેવો આશરો આપીશ, અને દુ ખ મટાડીશ

લલિતા—પણ પિતાજી ! એમના મનનો બડકો તમે શી રીતે એકલવશો ? અરે, મારા કાળજમા હવે જેવી હોળી ઉડી છે, એવી એમ-ના હૈયામા ઉડી હશે તે તમારાથી નહિ એકલવાય

કમળા—નદનકુમારશી કામ મારા કાળજમા લાગી તેમ તેનામા પણ લાગી હશે અરે ભગવાન ! આ તે શો કેપ ?

લલિતા—સખી, એ મૂર્ખ, અભણ, અને સર્વે દુર્ગુણના ભરવાને મારી જરા પણ દયા આવી નહિ. એણે વિનાપરાધે મારા ઉપર કોપીને મને આ માલ ઉપર લાતો મારી તેથી હજી પણ મોતીની ભાત મારે ગાયે ઉડી રહી છે.

મલાવતી—નહાર, દુઃખ.

લલિતા—અરે ! એટલેથી મારો છૂટકો ના કર્યો, પણ લાતોનો

પ્રહાર એટલો બધો કર્યો, કે હજી તે મને સાહેજે અને મારા પેઢુમા અનિશ્ચય કળતર થાયજે અરે, એટલાથી તે ધરાયો નહિ હું જરા શુદ્ધિમા આવી ત્યારે એક જગલમાના ખડેરમા ગાસડીમા બાંધેલી જણાઈ અને કંઠપાતથી છૂટી

જીવરાજ—ઈંધમા તને ગાસડીમા બાંધીને ઘડાળ લઈ ગયો હતો ?

લલિતા—એની વાહાલી ગણિકા અને દુટ 'જગલ'સે મળીને એ બધી એકત્રી કરી હતી

જીવરાજ—તમને સાપ રચાને કાળળ પચુ એમણેજ જુડો લખ્યો હતો

લલિતા—હા, એમજ થયું હતું પણ મને માગી નાખવાને જાને કહેલું તે પૂરવિયો, એ બધાને રંગ કરીને, મારી પછવાડે ધાયો અરે, એ કાળસુખાને સમારતા હું કપુધુ. એ મને અધોન્ય વચન કહેતા લાગ્યો, ને હું ગમરાવાલાગી, તેવામા મારા પથીરામને પેઢાની શોધ કરવા મોડલ્યો હતો તે અચાનક ત્યાં મારી માહોલ્યો

જીવરાજ—અરે, ત્યારે શું પૂરવિયાની સારે રહતા તે મરાયો ?

લલિતા—હા પિતાજી, મારૂ રક્ષણ કરવા જતા તે મરાયો અરે, તે વેળાનો એનો ભયકર અને ગામરો દેખાવ મારી દૃષ્ટિથી ખસતો નથી પથીરામ ! પથીરામ ! મારા વાહાલા પથીરામ !

પથીરામની સ્ત્રી—(ઘાતાના ડાકગણહિત મન કાતને રહતા) અરે ! મારા ધણીને શું થયું ? મારો અવતાર કેમ જશે ?

લલિતા—માઈ ! મારે માટે એ મરાયો, ને મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો છોકરા, બાપુ, મારા ભાઈ ! તારા પથીરાપા મારે માટે મુઆ જણી, તું તારી નિર્દોષ આતરડી કક્ળાવીને મારા ઉપર નિશ્વાસ નાખીશ નહિ અરે, એ નિશ્વાસની જગાળાએ બગી જતા પણ મારો 'જુટકો' નહિ થાય

છોકરો—(રહતા) મારા પથીરાપાને તમે ના લાવ્યા, શું એ પછ-વાડેથી આવશે ?

લલિતા—માઈ ! હવે હું તને શું કિતવું આડું એણે મારે માટે પ્રાણ ખોયા છે અરે મારૂં દુખી કાળજી કોરાઈ નથી જતું ? અરે ! તે છૂદાઈ જાઓ કે આ કાળના દુખમાથી હું 'જુટ' બાપુ ! તારા પથીરાપા મારા પ્રાણ સાથે આવી રહતા હોય તો મને દુખ એમણું લાગે, એના જેવા સ્વામિભક્ત માટે, મારા પ્રાણ આપવાને હું તૈયાર છું

પથીરામની સ્ત્રી—(રડતા રડતા) બેહેન ! જે થયું તે થયું અમારા બાળમાથી એ જવાના હતા તો તે ખીજી રીતે પણ જત, તે કરતા, પોતાના ધણીની મેવા કરવામા તે મુઆ છે, તો તેથી મને જરા સરખો પણ દિવાસો છે

પ્રભાવતી—અરે, એ મુઓ નથી, પણ જમતમા પોતાનું નામ અમર કરી ગયો છે ધણીની ચાકરી કરતા એને વિત્તાની વાતો દૃષ્ટાન્તમા આપશે અને એનો કીર્તિદેહ બધાએ જોશે બાઈ ! તમે વધારે બળાશે કરો નહિ લલિતા ! તારી કમંદયા આગળ ચલાવ

લલિતા—(ઉતર) એક પરંતપુરીના—અરે, બોહ, માઈ કાળજી અપાઈ જાયછે ઝાડુ નથી બોનાતું બોહ, બોહ સાર એ જે, મહાકંઈ વડતી અહિ આવીધુ (અમચાડ પડે છે)

કમળા—માયુ, ટંકર તને સહાય થયા. (તને ઝીલી ગયછે)

પ્રભાવતી—હા, ટંકર એને આ વેળાએ સહાય થયા એટલુંજ નથી પણ એ દારે બુદ્ધિ કમ્પાણી થશે, કેમકે એની વીતક વાતો સામળાને અવિચારથી પોતાની વાહાલી દીકરિયોને દુઃખદરિયામા નાખનાર તેમના માઆપ બોલ તેજે અરે ! મારી સખીના દાખલા ઉપરથી જે કાંઈ બોધ લેજો નહિ તો પ-મેશ્વર તેના ઉપર રહેશે અને તેના ઉપર વિપત્તિ વરસાવશે (આસપાસના લોકો એવડા ધડ બાડ અને આશ્ચર્ય પામી એક બીજાને પૂછપરછ કરે છે)

લલિતા—પિતાજી ! મારા આજની વાત ચાલશે તેમ આખું પુર આશ્ચર્ય પામી ઉલટી આવશે, અને અહિ સમાસ નથી માટે આપણે બધાએલા પેલા પુરાણમા ચાલો, ત્યાં જરા વાર હું ત્રિશ્રામ લક્ષ્ય પછી મારી વીતી કહી સમજાવીશ, અને તેથીજ મારી અદુઃખી રામશે

ટંકરજી—હીકે ત્યારે, (બધા ત્યાં બેઠા, અને સવાર થતા આખું પુરાણ ઉતારી જાયછે)

મધેમ કરવામા કવિતાના સખીનો જ્ઞાન શ્રુતિ દેવ મા આવેછે

પ્રવેશ ૬ થો.

સ્થલ, પુરાણ.

હવરાજ, કમળા, લલિતા, પ્રભાવતી અને પુરજનો.

હવરાજ—જેયુ જોહેન ! નમરના સોકોનો તારા ઉપર કેટલો
અધો ભાવ છે ?લલિતા—હા પિતાજી ! (વજ્રાસન ઉપર ગઈને) પુરજનો ! મારા
ઉપરના સ્નેહભાવને લીધે તમે મારી વીણી સાંભળવાને અધીરા થઈ એકઠા
યા છો તો મારી કંઈકયા સાંભળો —

શ્રેષ્ઠ સમાજના સાધુને સેવે - એ ગગ

અરે દુ ખ શુ કહું માઝ રે, શુદ્ધિ દિલ દુ ખતે તમારે રે ૮૬
 કુતોન કુદુખને શોધી નીધી મને, સુખ સાર સારે ધેર,
 નુખ તો ગયુ યાપ દ ખઝાડ ઉઝા, ઉઘટો થયો કુટો કર અરે દુ ખ ૦ ૧
 હું જાણતી જે હશે વર રડો, સારનો સારો સુત,
 રડી જોડી થવા રટાણુજ છીધા, પણુ તે નીકળિયો કપૂન અરે દુ ખ ૦ ૨
 ચોખ્ખ થઈ વયે ત્યારે ગઈ હું, હર્ષથી સસરાને વેર,
 વેળ્યામા વડેલ વગ હને: મારો તેની પ્રીતો કહું પંગ. અરે દુ ખ ૦ ૩
 વરમાર છાના વેચી ધન સોખુ, ગણિકા વાલીને હાથ,
 દોષ છપાવના છાની તે નાકી, નાકો પાછળ મારો નાથ અરે દુ ખ ૦ ૪
 સસરા મારા શોધવાને મચાતા, નણુદી સાસુ હતા ધેર,
 ગઈ તેની તેઓએ રાડ મચાવી, જણે જૂનુ હાથ વેર અરે દુ ખ ૦ ૫
 પગલા નહારાની વઈ તો નિસાસપૂરી, તેથી વળ્યુ સલાનાસ,
 એવા ખીજ અપવાદ મૂકી મને, બહુ ઉપજાવ્યો ત્રાસ અરે દુ ખ ૦ ૬
 સસરાને રનામી આઝા ધેર પાછા, તોપણુ કમસ તેમ,
 ધાટ જુવો એવા કુતોનના વરનો, કુતોન કેવા એવા કેમ અરે દુ ખ ૦ ૭
 વરને કરી વાલ મળવા ગઈ તો, દોળી પાડી મારી લાત,
 એક વાગી કનના કાપ પર તે, જુવો તેની ગાલે ભાત અરે દુ ખ ૦ ૮
 દોણુ માખાપની દોણુ હું કન્યા, કેવો મુજબો મને કાન્ત !
 સસરાના સુખ સાસરે શોધતા, કેવી રડી હું એકાન્ત અરે દુ ખ ૦ ૯
 ખમા ખમા કેવા માણસ મુજબે, પિયરમાં સુખનો ન પાર,
 એભીથી થઈ મૂર્ખ નાથ મળેથી, રડવું રડું એધાર, અરે દુ ખ ૦ ૧૦

હું અબળા મારૂં જોર શુ ઝાઝુ, હું ખની મારી સૂતી ફર,
 હાંધી તારે મારી માસડી બાધી, કોહોની મારી શી કસર અરે દુ ખ૦૧૧
 વગડાની વાડીના ધરમા ચૂકી મને, છટી તો પાસે ન કોય,
 પાછળ એક પૂરવિયો પગો તેણે પકડી પાડી, નાકી તોય અરે દુ ખ૦૧૨
 કા'ડી કટારી કે' માર્ફું તુજને, મળતો આમ તુજ નાય,
 પણ છોડુ જો તું માન્ય કરે માર્ફ, ઘણ મારી રેહે મુજ સાથ અરે દુ ખ૦૧૩
 શણી વચન બૂડુ કોધ ચઘો મને, પણ મારૂં શુ ત્યા જોર,
 લાજ લેવા ધર્યો આવી અમે તેવો, પાછળથી ધયો શોર અરે દુ.ખ૦૧૪
 મુજ સ્વામિ, સસરાને શોધવા કાજે, પ્રેર્યો હતો પથીરામ,
 આવી અચાનક ઝણે અગ્રવ્યો, પણ તેથી કચળુ કામ અરે દુ ખ૦૧૫
 મારામારીમા મરાયો તે જોઈ, હું પણ યઈ બેશુદ્ધ,
 પર્વતપુરીનો રાજ આગ્યો ત્યા, તે પણ એવો અણુદ્ધ. અરે દુ.ખ૦૧૬
 મારી પૂરવિયાને, પટરાણી કરવા, લઈ ચાલ્યો પોતાને પુર,
 કેક કરી મુને મેહેલમા જાળે, પાસે નદી ભરપૂર અરે દુ ખ૦૧૭
 જળવવા લાજ જતુ મેં પાચુ, પણ નાસવાનો ન કામ,
 હાંધી અમાશી ઉપરથી પડી હું લઈ નદીમા રામ નામ અરે દુ ખ૦૧૮
 હાથ ચડ્યુ લાકડુ પાણી પીતા, બાઝી, બૂલી પછી જાન,
 ત્યાથી મઈ ક્યા, કોણે મુને કા'ડી, તેની નથી શુદ્ધ સાન, અરે દુ ખ૦૧૯
 વર મારાની વા'લી વેશ્યાની બે'ની શુદ્ધિ આગ્યે જોઈ પાસ.
 કર્મનો જોગ કેવો આવી બનિયો, ઉપજ્યો અતિ મને ત્રાસ અરે દુ ખ૦૨૦
 મારી કને કુડા કર્મ કરાવા, વેશ્યાનો હતો વિચાર,
 સાબળીને હેમાસતી ઘણ હું, આખ ચાલી આસુધાર અરે દુ ખ૦૨૧
 એકાત મેડીથી નાશી જવાને, મધરાત મઈ જે વાર,
 છોડી પકમની પાટી બાધીને નીકળી ચાલી પુર પાર અરે દુ.ખ૦૨૨
 વિજળી ઝગકતા કોઈ પુરે, ચૂકી મારી પૂઠે દોઢ,
 જણ્યુ અઘાઈસ તેથી ત્વરાથી, ચાલી ચૂકવી હું ચોટ અરે દુ ખ૦૨૩
 ગાજવીજં યાય વિવિધ પ્રકારે, તેમા અધારી રાત,
 દોંડી મરૂં, અખડાઈ પડું, જીવો, કાટા સોરાયાની જાત. અરે દુ ખ૦૨૪
 ચાતા પ્રભાત મઈ છેક યાકી, ઉજાગરે બજે નેન;
 શીતળ ઝાડખમા નીચે સૂતી, પણ ન પડે ચિંત એ'ન. અરે દુ ખ૦૨૫
 ચોડી વારે મારા નાથના મિત્રનો, આગ્યો કુલાન્ડી દાસ,
 લાતો મારી મને ચોંટલે ઝાલી, ધસડી મયો ન્યા ધાસ. અરે દુ.ખ૦૨૬

વાસો છોનાયો ને થોહી વલ્લુ પલ્લુ, તેને દયા નહિ દાંધ,
 નાખી નીચે મળુ પુલ દગાચુ, જીવ જગા નહિ દીક્ષ. અરે દુ ખ૦૨૭
 યોગ ધરે આપ્યો અચરજ જેવો, હરિલુ પૂઠે આપ્યો વાધ,
 બચવા કુભાન્ડી કૂદ્યો જેવો તેવો, વાધે ઝાલ્યો ઘડ ઝામ અરે દુ ખ૦૨૮
 ધાસે ઢકાપલી હુ તો ખચી, પછી ચાલી ચૂકી ને દાગ,
 પા'ડ પ્રોઠા, નદી, નાળા, શુદ્ધાઓ, બચાવિત બાસે અપાર અરે દુ ખ૦૨૯
 દુખ વેઠી વેઠી વિપરીત થઇ, વળી જાકી રહી નાહિ એક,
 રૂપ ને રંગ બધું બદલાતા, મામાપ ભૂધ્યા ડેક અરે દુ ખ૦ ૩૦
 ભગપૂર હુ જે ધણી ખરી વાને, તેના થયા આવા હાલ,
 બીજી બીઆરી હશે બહુ દુખી, કોણુ લે છે સન્માન અરે દુ ખ૦ ૩૧
 સબળા પુરૂષ છે ને અમળા અમે તો, લો તો બાળ લેવાય,
 વેહેતી ચૂકો દયા દૂર કરીને તો, કવા પરિણામ થાય અરે દુ ખ૦૩૨
 દુ ખ બીજા ધણુ અમ અમળાને, ભાઇ બાપને ન જણાય,
 છાના શોકાધમે, દુખી બહુ થઇને, અમથી કુપાય ગો થાય અરે દુ ખ૦૩૩
 સમભાવ રાખી વિચાર કસ્યેથી, તમને જણાશે મય,
 બેહેનો પુત્રિયોના દુ ખ વિદ્યાગ્રથો, તો તો મરાગે ન અરે દુ ખ૦૩૪
 નાનપણુ તમે પરણાવો પુત્રી કેહેવાતુ શોધો દુખ,
 ગુણ કે અવગુણુ કાઈ જીવો નહિ, તેમા મળે મધુ ન અરે દુ ખ૦૩૫
 દશે દિશા બધી દૃષ્ટિ કંઠુ તો, દુ ખ દુ ખ દુ ખ દુ ખ,
 આવા જીવતરથી તો મરણુ બહુ બ્યારે સ્વપ્ને ન મળવાતુ મુખ,
 અરે દુ ખ યુ કહું મારૂં રે મગલુ તો સાથી સાદ રે

૨૬

(ને વળાસનમા થાકીને પડી જાય)

પ્રભાવતી—(તેની પાસે જાને) પ્રિયસખી, તુ હુંજ નિમળ થઈકુ,
જલિતા—(ધારે રહીને) સખી, મારાથી જીવનુ છે તે તમને બધાને
 મળવા અને આટલું તમારી સંતી આગળ કેહેવાને જ બાકી મારામા
 હવે કશી શક્તિ રહી નથી, કાંઈ જીવન રહ્યું નથી. નારા કરી આપેલાં જી
 વનની સાથે મારૂં બહુ જીવન ગયું. (જસસાથી) અરે! આ પ્રમાણે મારા
 જેવી હજારો અને લાખો લાચાર છેકરિયો દુ ખી હશે તેની દાક કાઈ
 દીલે લેતું નથી 'પશુ દીકરી ને ગાય બ્યા દોરે આ જાય' અરે! આથી
 નિર્દોષ દીકરિયોના ત્રાસ લેનાર, પોનાના વરની ખોસી પ્રતિષ્ઠા વધારવાને
 મારે નામના કુલીન પલ્લુ રાક્ષસ, પાપી, ચડાલ, અને પતિત પતિયોને પર-

પ્રાચીને, ગરીબ અમળાઓને દુ ખમા નાખનાર પાપિયોના ઉપર બ્રહ્માડ
ટૂટી પડ્યો, અને જમતમા વર્ષાદ વરસવાને બદલે પરમેશ્વરના કોપનો વ-
ર્ષાદ ટૂટી પડ્યો, (અતિથિ સોશિત ધર્મ જ્ઞને) કે તેમની ગુહિ ઠેકણે આ-
વેથી અમારી કકળતી આતરડીને વધારે કકળાવતા આઠકી પડે, અરે!
ઓ! અરેરે! ઓ! પ્રભુ! ખેલે લેજો (મારેલ ધર્મ નિપ પાછે)

શુભરાજ—અરેરે! આ રો મજબા! (રૂઠ)

પ્રભાવતી—દુ ખમડકાથી બળી જતો શુભ હવે ઉડી મયો. ઓ
સખી! તુ આવુ કહીને બળતરા કરાવાને નુ કરવાને આવી રે (ગંછ,)

કમળા—(ગાતા) ઓ દીકરી! આ દુ ખડામ તો તેં સજ્જડ બેસા-
વ્યો, ને બારા માખાપને દુ ખની ચિતામા જળના નાખીને નાશી ગઇ રે દીકરી!
(બધા કંટપાત કરેછે)

પ્રભાવતી—મારી છાતી ધણી ભગઇ આવેછે દુ ખના આવેશમા
કાર્ઠ બોલવાનું મને મન થાયછે અરે પિતા અને માતાઓ, ભાર્ષ અને બે-
હેનો! તમારી સર્વેની આખો આંસુથી ભરાર્ઠ ગઇ છે, તે ઉપરથી તમારો
શક્તિતા ઉપરનો પ્રેમ જણાઇ આવેછે. તમારા સર્વેના મન હવણા ગળ-
ગણિત થયા છે, પણ આવા દુ ખ ધણી અમળાઓ સહન કરેછે, અને તેનું
ઝારણુ તમારો અણુસમજણુ વિના ખીજી કાઇ નથી નહારા ચાલતા આ-
વેશા ચાલથી જે હાનિ અને દુ ખ થાયછે, તે જોતુ હોય તો આ મારી
સખીને જીવો. મારા મનમા આપણી રીત ભાતતો લણુ પિ કાર આવ્યો
છે, માટે તમને કાઇ પણ કલ્હા વિના માઠ તદ્દય ઉડળનું હેડે બેસશે નહિ.
આવેશમા અયોગ્ય બોલાય તો ક્ષમા કરજો.

કેટલીએક સ્ત્રિયો—રે પ્રભાવતી! તમે સસ કોહોઝો તમારે જે
કહેતુ હોય તે કોહો, કે, એકશપેઠા પુરધોની આખો ઉધડે.

પ્રભાવતી—(વૈરાગ્યન ઉપર ચડને) (બેલાવર રામ)

ધિક્ હિંદુ ભાર્ઠ ધિક્ છે, ધિક્ કામ તમારે,
ખોટી તમારી રીતિથી, બાળે જીમતર અમાડે

ધિક્ ૦ ૧

જૂના ઋષિ તમે ક્યા મયા, કામ ક્યા જર્ઠ લીધા,

દેશ કાળ સહુ જોધને, જેણે રાક્ષ જ કીધા

ધિક્ ૦ ૨

વચન સારા નીપળ્યા, નામ સારા કા'આ!

પાણી રાક્ષ પર ફેરવી, ઉંડા કૂપમા માઆ.

ધિક્ ૦ ૩

આલસ્યમાં ઉધ્યા ધણુ, નામ પૂર્વતુ બોલ્યુ;

નીચે બેથી ન તપાસ્યુ, એકે પાતુ ન બોલ્યુ.

ધિક્ ૦ ૪

- પોતા સહુ થોધા મર્યા, ડાયાને કીધા સાચા,
લક્ષણ સારા ચૂકીને, અપલક્ષણ જાચ્યા. ધિક્ ૦ ૫
- બ્રહ્મ થયા જેમ ભાઈઓ ! તેમ બુદ્ધિ ભગડી,
એક બોઠાથી બીજી ચુકુ, એમ રીતિયો મગડી. ધિક્ ૦ ૬
- મરતા મનુષ્ય પર મેશીને, મસ મિશાન ખાઓ,
કાપટા ખાઓ દુરના તેતો માલ વેચાવો. ધિક્ ૦ ૭
- ત્યારે સારી બુદ્ધિ ક્યા થકી, સારી કરણી ક્યાથી ?
પાર ઉતરણી એવી તો ! જેવું મગાણું જ્યાથી ધિક્ ૦ ૮
- અર્થભગના ઓ પુરપની, ભાગિયણુ તે અર્ધી,
દાવો કરો તે નવ કરે, થાય નહિ તે પાવરધી ધિક્ ૦ ૯
- મારે મૂર્ખ રાખો તેહને, વિદ્યા તો ન ભણાવો,
અચાની છે એવું દાખવી, છતાં કાઈ ન જણાવો ધિક્ ૦ ૧૦
- મૂર્ખાઈ સંખણિયો નીપજે, ફૂડા કૃત્ય કરનારી,
છોકરા તેના તેહવા, બુદ્ધિ ક્યા થકી સારી ! ધિક્ ૦ ૧૧
- કાપરો મારા બોલથી, પણુ હું બળી બોલુ,
માનશે નહિ જો મારુર, ગણાશે તમે બોળું ધિક્ ૦ ૧૨
- કુલીન કહો તમે કાણુને, કાઈ ભેદ વિચારો,
વિના વિચારે વાનરા ! ફાળથી જાળ મારો. ધિક્ ૦ ૧૩
- વિદ્યા, તપ, ને ધનધકી, મૂળ કુળ બધાયા,
તે પછી ત્યારથી ચાલિયા, મૂળ તેણે સાચા ધિક્ ૦ ૧૪
- તે કુળના પછી વશમા, તણુ માતું ન એકે,
તોપણુ તે કુળ ભાગિયુ, જોવું છે ન વિવેકે. ધિક્ ૦ ૧૫
- કાપી, ધણી, તાવી, દીપીને, જેમ સોતું નરખો,
ચુલુ, શોળ, કુળ, ને કર્મથી, જોડી કા નવ પરખો ? ધિક્ ૦ ૧૬
- રીતિ ખરી તમે જોડીને, કેહેવાતા કુળ શોધો,
મૂઠમતિ બસની જુવો, સાણીનો વર જોધો ધિક્ ૦ ૧૭
- ખાવા ભિચારીને નવ મળે, સુખ સ્વપ્ને રહિથી ?
દુઃખે દિવસ તે પૂરા કરી, છૂટે છેવટ અદિથી. ધિક્ ૦ ૧૮
- કાસા મળે થાલે કેટલી, કેટલી ક્યા પૂરે,
એરે થોળેછે કેટલી, કેટલી દુ ખે રૂરે. ધિક્ ૦ ૧૯
- દયા બીજા પ્રાણી પર કરો, દિઠરિયોને સીજવે,
૯ અણુએ હલારા ચતા તમે ! દયા કાક તે ભાવો. ધિક્ ૦ ૨૦

નાનપણે પરણાવવા, ક્યાંનું શાસ્ત્ર જ લાવ્યા,	ધિક્ ૦ ૨૧
સમતીના ધારા જૂના, એ તે કાણે બૂલાવ્યા	ધિક્ ૦ ૨૨
થાઓ સગા લગ્ને દાસિયા, રોહી થઈ પાસે આવે,	ધિક્ ૦ ૨૩
પૂર્વના વેરી પેડે તમે, સત્યાનાશ વળાવો	ધિક્ ૦ ૨૪
“કન્યા ને ગાય એ એક છે, એ તો દોરે ત્યા જાય;”	ધિક્ ૦ ૨૫
કોપ કરાવો એનું કહી, કાહોની કેમ સેવાય !	ધિક્ ૦ ૨૬
કૂર ક્રિયા ખીજ ને ચક્રી, વળી દુષ્ટ ને પાપી;	ધિક્ ૦ ૨૭
આખે જોઈ નિજ પુત્રીના, ગળા નાખો કાપી	ધિક્ ૦ ૨૮
જોઈ પ્રત્યક્ષ ઓ ભાઈઓ ! કૃત્ય કરના આવા,	ધિક્ ૦ ૨૯
સાન ન આણે શિશુ તો દુ ખ કદિ નથી જાવા.	ધિક્ ૦ ૩૦
કુળા કષાયા ગળા ધણા, તોય ક્યમ ન વિચારો;	ધિક્ ૦ ૩૧
મનન કરી મારા વીરા ! અલાવે સારો ધારો.	ધિક્ ૦ ૩૨
ચેતી કલિતાના ભ્રમથી, દુ ખ અબળાના બાળે,	ધિક્ ૦ ૩૩
નહિ તો પ્રબુજ દયા તણ, કોપ કરશે કાળો.	ધિક્ ૦ ૩૪

(તે સોશિત થઈ બધ પડે છે જોડશે.)

ખીજ સ્ત્રિયો— (પરબિયા ગાય છે)	
સતીનો કોપ થમાવજો, દેખી દુખિયો દેખાવ,	સતીનો ૧
નહિ તો પીડાશે એના કોપથી, માટે કરવા નિભાવ	સતીનો ૨
બાળા બળી ગઈ આપડી રે, એવી બળે બહુ નાર,	સતીનો ૩
તેવીના દુ.ખ બધા કાપવા, લેજો મને નરનાર	સતીનો ૪
ગુણે કુથીન ગણ્યા શાસ્ત્રમાં રે, ગુણ ગુણથી ગુમાય;	સતીનો ૫
હજરી ગુલાબ નવ ગુથણો, વાસ જુદા વશી જાય	સતીનો ૬
ગુણે રૂપે સારો શોભતો રે, મળતો આવે સ્વભાવ,	સતીનો ૭
એવો શોધીને વર કા'ડતા, મળે દીકરીને લાવ.	સતીનો ૮
પાળી પોતી વા'લી દીકરી રે, નાખો દરિયા મોઝાર,	સતીનો ૯
સખ શોધી આપી શા મરજો, બાળો તેનો અત્યાર.	સતીનો ૧૦
રૂડી જોડી જોઈ કા'ડજો રે, નથી રીઝે જમનાથ,	સતીનો ૧૧
સુખી સા થાય સસારમાં, દેશે આશીષ અનાથ.	સતીનો ૧૨
રૂડીને જુગથુ શુ બને રે, જુલો જમમાં એપાસ,	સતીનો ૧૩
રૂડીને ભુંડી ખ બાંધીશો, નેથી બને નિસાર.	સતીનો ૧૪

ખેલ્યા દેખાડ્યો જે દાખલો રે, તેનો લઈ હીડ સાર,
બાળકીના દુઃખ બધા બાળના, યોગ્ય કરજો વિચાર સતીનો. ૮

(સર્વે બાળકે લલિતાને આગિનસ સ્કાર કર્યો તે સ્થાને પછાડ્યો સ્મરણસ્તભ કંચણી તેના નીચે મથાણું લેખ કોતરાવ્યો)

દોહરા

લલિતા શુભ લક્ષણવતી, જગત્ચોટની બાઠ,	
હાર્નિકારક ચાલથી, થયો તેતણો કાઠ	૧
નાનપણે પરણાવતાં, નિપજે શો પરિણામ,	
તે વતલાવાનેં ચણ્યો, સ્મરણસ્તભ આ ઠામ	૨
કુલીને નામનો વર જુવે, કથકો કેવું કામ,	
તે વતલાવાને ચણ્યો, સ્મરણસ્તભ આ ઠામ	૩
મઠતી જોડ મળ્યાવિના, દિલ રે' કેવો ડામ,	
તે વતલાવાને ચણ્યો, સ્મરણસ્તભ આ ઠામ.	૪

સમાપ્ત.

૧	અમરકાંત વિજય નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧૨ ૦
૨	સાલિતક કુશલક નાટક (૭મી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૩	નળદમયતી નાટક (ચોથી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૪	બમોદક (બીજી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૫	હરિશ્ચંદ્ર નાટક	૧૨ ૦
૬	તોરમતી રમય વર (બીજી આવૃત્તિ)	૧૨ ૦
૭	વિક્રમચંદ્રેશી નાટક (બીજી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૮	અરિષ્ટાશ્વત્થક (બીજી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૯	અરિષ્ટાશ્વત્થક (બીજી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૧૦	અરિષ્ટાશ્વત્થક નાટક	૧૪ ૦
૧૧	મૈત્રાચ અને આદ્યમતી નાટક (બીજી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૧૨	સિદ્ધાન્ત કોડી (ચતુર્થાવી વિવેચન સમિતિ)	૫ ૦
૧૩	કિતોપદેશ (મિત્રચંદ્ર, મિત્ર લાલ, વિમલ, અને સ. પિ.)	૧૨ ૦
૧૪	બાલકાચુર મદમદન (આખાકરણ નાટક બીજી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૧૫	મહાલક્ષ્મી અને જતકવૃ નાટક	૮ ૦
૧૬	હરિચંદ્ર નાટકનો સંગ	૭ ૦
૧૭	રાસમળા ભાગ બે (ચતુર્થાવી નાટક સાસાઈડી પાસેથી)	૬૫ ૫૦
૧૮	ગોપાલકાંત	૮ ૦
૧૯	કુળવિદે નિબંધ (બીજી આવૃત્તિ)	૨ ૦
૨૦	સંતોષ સુરતક (બીજી આવૃત્તિ)	૨ ૦
૨૧	રોકસપિવર કથાસ મહે (૨૦ મં ૭૦) (બીજી આવૃત્તિ)	૬૫ ૫૦
૨૨	કેતનાવલી નાટક	૮ ૦
૨૩	પાદસાઈ રાજનાતિ	૮ ૦
૨૪	નાટક મહાત્મા	૮ ૦
૨૫	અરિષ્ટાશ્વત્થક	૮ ૦
૨૬	સિ મહાત્મા	૬૫ ૫૦

ભાગ ૧ ના મુખરામ મુખરામના પુસ્તક

૧	અરિષ્ટાશ્વત્થ અને નલકમલ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૮ ૦
૨	કેશી - ભગ્ય અને મનુષ્યનાનો રાજ નીતિસાર,	૮ ૦
૩	વિષ્ણુ - ભગ્ય (ચતુર્થાવી, કિતોષ આવૃત્તિ)	૮ ૦
૪	સાપ્ત સ્વપ્ન મદન (સમિતિ)	૮ ૦
૫	સુત્ર મોહકલ કાશી અને વેદાન્ત	૮ ૦
૬	કેશી - ભગ્ય અને રત્નસાગરના વિષય	૮ ૦
૭	અરિષ્ટાશ્વત્થ, ૮ કૈતરમ્ કુમારી, ૯ વિષ્ણુવિદે નિબંધ	૮ ૦

મુખરામ { એન. એમ. કંપની
પાંડત બેબકારામ મુકુન્દલ
મુખરામ મુખરામી નાટક મં ૫૦

